

DÜNYA KİTAPLARI / TARİH

BİZANS TARİHİ YAZILARI

MAKALELER-BİLDİRİLER-İNCELEMELER

PROF. DR. İŞİN DEMİRKENT

BİZANS TARİHİ YAZILARI

MAKALELER - BİLDİRİLER - İNCELEMELER

Prof. Dr. İŞİN DEMİRKENT

DÜNYA KİTAPLARI 405

Tarih 4

Bizans Tarihi Yazıları

Prof. Dr. Işın Demirkent

Yayın Yönetmeni Feridun Andaç

Sanat Yönetmeni Fatih Durmuş

Grafik Uygulama Erdal Bayraktar

Teknik Hazırlık ve Basım Dünya Yayıncılık A.Ş.

Birinci Basım Ekim 2005

ISBN: 975-304-314-7

Tüm hakları saklıdır.

Bu kitabın yayın hakları Dünya Yayıncılık A.Ş.'nindir.

İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.

©Dünya Yayıncılık A.Ş.

"GLOBUS" Dünya Basınevi

100. Yıl Mahallesi 34440 Bağcılar/İstanbul

Tel: (0212) 440 24 24 pbx

Fax: (0212) 440 23 88

<http://www.dunyakitaplari.com>

e-posta: dunyayayincilik@dunya.com

internet satış adresi: <http://www.dunya.com>

BİZANS TARİHİ YAZILARI

MAKALELER - BİLDİRİLER - İNCELEMELER

Prof. Dr. IŞIN DEMİRKENT

dünya
kitapları

Prof. Dr. Işın DEMİRKENT, 1938 İzmir doğumlu. İlkokulu İzmir’de, ortaokul ve liseyi İstanbul’da okudu. 1961-1965 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsü’nde yüksek öğrenimini tamamladı. 1967’de aynı kürsüde asistan, 1972’de doktor, 1981’de doçent ve 1988’de profesör unvanlarını aldı. 1983-2001 yılları arasında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu asli üyesi, 2001’den itibaren Bizans/Doğu Roma İncelemeleri Türkiye Milli Komite Başkanı ve Society for the Study of the Crusades and the Latin East (SSCLE) üyesi. 1994 yılından beri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı. Haçlı Seferleri, Haçlı Devletleri ve Bizans İmparatorluğu tarihi konularında lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri veriyor. Bu konularda yayımlanmış eserleri ve makaleleri var. Muhtelif zamanlarda yurtiçi ve yurtdışı kongrelere tebliğler vererek katıldı.

Eserleri:

- Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146) 2 cilt
- Mikhail Psellos’un *Khronographia*’sı
- Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan
- Haçlı Seferleri
- Ioannes Kinnamos’un *Historia*’sı (1118-1176)
- Niketas Khoniates’in *Historia*’sı (1195-1206)

Bütün öğrencilerime

ÖNSÖZ

Ülkemizde sayılı Bizans Tarihi uzmanlarından biri olan Prof. Dr. Işın Demirkent'in değişik zamanlarda kaleme aldığı yazılarını bir araya getirme düşüncesini kendisine açtığımda buna olumlu bakması sevindiriciydi. Çünkü yakın zamanda sık sık gündeme gelen Bizans Tarihi üzerine yerli kaynakların yeterli olmaması, bu alandaki tarihsel bilgilerimizin eksikliği yaratılan tartışma gündeminde daha da öne çıkıyordu.

Demirkent'in 1980-2003 yılları arasında *Tarih Dergisi* ve *Belleten*'de yayımladığı makaleleri, katıldığı sempozyum ve seminerlerde sunduğu yazılarından bazıları bir araya getirilirken tarihsel bir sıralama göz önünde tutuldu.

Kitapta yer alan yazılar; Bizans Tarihini birçok yönü ile anlatan kavrayıcı bilgileri içermenin yanı sıra tarihsel süreçteki oluşumları da gözler önüne sermektedir.

Demirkent, getirdiği bakış açısıyla, Bizans'ın askeri, siyasi, kültürel, ekonomik yaşamına ve komşularıyla ilişkilerinin seyrine dair yeni bilgilerin yanı sıra üzerinde düşünmemiz gereken bir açılımı da sunmaktadır.

Tarihe ilginin yaşadığımız yeri bilmek, üzerinde oturduğumuz kültürel coğrafyanın değerlerine dönmekle gerçekleştirilebileceğini söylemek abartılı gelmemeli.

İşte Demirkent'in *Bizans Tarihi Yazıları* adıyla bir araya getirdiğimiz bu kitapta on iki yazısını okuduğumuzda, böylesi bir ufuk açtığını görürüz.

Tarih konusunu anlama bilgisini bize sunan bir bilim insanının, yılları bulan emeğinin örneklerini içeren yeni bir kitabını sizlere sunmanın kıvancını taşıyoruz.

Feridun Andaç

İÇİNDEKİLER

Önsöz / Feridun Andaç	VII
1 1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu (<i>Tarih Dergisi</i> 1980-1981)	1-15
2 14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti (<i>Sempozyum</i> 1989)	17-30
3 Die byzantinische Herrschaft auf der Balkanhalbinsel bis zum 14. Jahrhundert	31-46
4 Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos (<i>Bulleten</i> 1996)	47-62
5 Fetih Öncesinde Bizans'ın Siyasî Durumu (<i>Konferans</i> 1996)	63-72
6 Türk Yaşamının Bizans'a Etkilerinden Birkaç Örnek (<i>Seminer</i> 1998)	73-81
7 Bizans İmparatorluğu Devrinde Dorylaion (<i>Sempozyum</i> 1998)	83-96
8 1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Batı İlişkilerine Kısa Bir Bakış (<i>Tarih Dergisi</i> 2000)	97-119
9 Bizans Kaynaklarına Göre IV. - XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler (<i>Seminer</i> 2000)	121-138
10 12. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında (<i>Seminer</i> 2001)	139-153
11 12. Yüzyıla Kadar Bizans'da "Loncalar" (<i>Seminer</i> 2002)	159-173
12 Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı) (<i>Bulleten</i> 2003)	175-196

1071 MALAZGİRT SAVAŞI'NA KADAR BİZANS'IN ASKERİ VE SİYASİ DURUMU*

Roma imparatorluğu, bütün Doğu Akdeniz ülkelerine ve Anadolu'nun İran hâkimiyet bölgesi dışında kalan, büyük kısmına sahipti. Ancak Hunların batıya yürüyüşü ile ortaya çıkan Kavimler Göçü neticesinde, devlet bütünlüğünü yitirmiş ve ikiye ayrılan devletin batı kısmı, barbar germen kavimlerinin korkunç darbeleri altında yıkılıp gitmişti. Doğu kısmı ise, Roma'nın unutulmaz geleneği olan cihanşümül devlet olmak idesini, her ne kadar 1453'de Fatih'in orduları önünde tarih sayfalarına intikal edinceye dek temsil etmeye çalışmış ise de, bu Romalı olmak hususiyetini ancak 7.yüzyılın başlarına kadar koruyabilmişti¹. Son devir Bizans tarihçilerinden Georg Ostrogorsky'nin, "Roma devlet geleneğinin Grek kültürü ve Hıristiyanlık inancı ile teşkil ettiği sentez" den ibaret saydığı² Doğu Roma imparatorluğu, elinde kalmış olan Adriyatik'in doğusundaki devlet toprakları yanında Anadolu, Su-

* Bu makale *Tarih Dergisi*, sayı XXXIII (1980/81), s. 133-146'da yayımlanmıştır.

¹ Roma'nın cihanşümül devlet düşüncesinin Bizans'ta devamı sorunu çok incelenmiş ve kabul olunmuş bir keyfiyettir. Bu hususta son olarak krş. Rubin, B., *Das Zeitalter Iustinianus*, I, Berlin 1960, s. 122 vdd. ve Ostrogorsky, G., *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963³, passim (bu eserin Türkçe çevirisinin basımı tamamlanmak üzeredir; Işıltan, F., *Bizans Devleti Tarihi*, T.T.K. yayınlarından. Bu makalemizde basılmış olan metin kısmından faydalanılmıştır); Levçenko, *Bizans*, terc. Berktaş, E., İstanbul 1979, s. 75.

² Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 25.

riye ve Mısır'ın özelliklerini büyük bir hızla benimsemek suretiyle bütün yapısını kökten değiştirmiş ve bir doğu devleti halini almıştır. Öte yandan Doğu Roma imparatorluğunun bu bünye değişikliğinde etkisi olabilecek Avrupa'daki arazisi, yani Balkanlar, Kavimler Göçü'nün buralara kadar uzattığı barbar İslâv dalgaları ile etnik çehresini daha 4.yüzyıldan beri değiştirmişti³ Böylece İslâv kabileleri ile Avarların Balkan yarımadasına yerleşmeleri, Doğu Roma devletinin batı ile bağlantısını tamamiyle denilebilecek bir ölçüde kesmiş bulunuyordu.

7.yüzyıl başında, daha sonraki asırlarda son büyük Roma imparatoru olarak hatırlanan Herakleios (610-641), İstanbul'da iktidarı eline aldığı sırada imparatorluğun bir zamanki bütünü ile ihyası için sarfedilen son büyük gayret, yani Iustinianus'un restorasyon hareketi⁴, çoktan geride kalmış bulunuyordu. Ancak devlet, kendisine hiçbir fayda sağlamamış olan bu çabanın hâlâ yorgunluğu içinde idi. Bu uğurda doğunun imkânları, kudret kaynakları insafsız ve hesapsızca harcanmış, tüketilmişti. Roma lejyonlarının kılıç şakırtılarının Britanya adalarından Fizan çöllerine, Septe boğazından Fırat kıyılarına kadar aksettiği, medenî dünya hazinelerinin oluk oluk devlet kasasına aktığı devirler artık hayallerde yaşıyordu. Herakleios, Roma tarihinin en güç ve kararlık devresinde görev başına gelmişti: Avarlar, önlerinde ve yanlarında sürdürdükleri yeni İslâv kabileleri ile Balkanları hemen bütünüyle devletten koparmışlar, bir taraftan Selânîk'i, öte yandan da doğrudan doğruya başşehir İstanbul'u tehdit etmeye başlamışlardı⁵. Çözülme ve dejenerasyon sancuları içinde pek yakında yıkılacak olan İran, gücünün çok üstünde bir şahlanış ile imparatorluğun ana eyaletlerini istilâ etmekte idi. Herakleios'un ilk saltanat yıllarında Sâsânî orduları Anadolu'yu baştan başa katederek Boğaziçi kıyısına kadar sokulmuşlar ve hattâ İstanbul'u düşürmek için Avarlarla ittifak etmişlerdi.

³ Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 48, 74 vd., 86 vd.; Levçenko, *ayn. esr.*, s. 34, 38, 105 vd., 140 vdd.

⁴ Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 63-79.

⁵ İstanbul'un Avarlar ve İranlılar tarafından müstereken kuşatılması (626) için bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 95 vd.

Bu büyük ümitsizlik devresi içinde Roma İmparatorluğu'nda hiç de beklenilmeyen, beklenilmediği için de hemen bütün tarih yazarlarınınca bir mucize addedilen rejenerasyon, yani kendi kendini yenileme oluşumu ortaya çıktı. İlk adımları Herakleios devrinde atılmış olduğu için bütünüyle ona izafe edilen, maruf tabiriyle Herakleios reformları, tarihî akışın yönünü geri çevirmek kudret ve başarısını gösterdi. Bu reformların en önemlisi, hiç şüphesiz, o sıralarda devletin elinden henüz çıkmamış olan Anadolu topraklarında Thema'lar Sistemi'nin uygulanmaya başlanmasıdır⁶. Anadolu toprakları, Anatolikon, Armeniakon, Opsikion kara ve Kibyrraioton deniz askerî bölgeleri, yani thema'lar halinde organize edildiler. Aslında thema, askerî birlik veya ordu demektir. Fakat burada askerî birliklerin yerleştirildiği iskân sahasına verilen isim olmuştur.

Bu suretle, İstanbul'un yeni kurucusu ve bazılarına göre de Bizans devletinin ilk müessisi olan Büyük Konstantinos devrinin idare nizamı, yani Roma idare nizamı, kesin olarak sona ermekteydi. Bu dört thema düzeni içinde, bir thema'nın arazisinde birkaçı birden yer alan eski sivil eyaletler daha bir süre için varlıklarını muhafaza ettiler; fakat bunların prokonsülleri, thema'ların askerî ve sivil idaresini ellerinde tutan strategos'lar, yani ordu kumandanları yanında nüfuz bakımından önemlerini kaybetmişlerdi. Sistem aslında Roma'nın limes, yani sınır bölgelerinde tatbik edilen, askerlerin toprağa bağlanması usulü ve yine Roma'nın 6. yüzyıl içinde sınır bölgeleri olarak kabul olunan Ravenna ve Kartaca ekzarkh'lıklarının temsil ettiği düzen ile uygunluk arzettiğidir⁷. Ancak üzerinde bilimsel tartışmaların henüz sona ermediği bu pek önemli konuda, Herakleios devrinde kurulan thema'ların, Sâ-

⁶ Thema'lar Sistemi hakkında geniş bilgi özellikle Gelzer'in, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* (Leipzig 1899) adlı eserinde mevcut olup, daha sonra bu konu bir çok eser ve makalede işlenmiştir. Bibliyografya için bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 89 n. 2.

⁷ Krş. Ostrogorsky, "L'exarchat de Ravenne et l'origine des themes byzantins", *VII Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, 1960, fasikül I.

sânî İran'ın buna benzer müesseselerini ve hattâ Turanî gelenekleri örnek edindikleri görüşü, özellikle son yıllarda kuvvet kazanmaktadır⁸.

Son zamanlarda sübjektif düşüncelerle ve sırf doğuyu, özellikle Türk devlet ve toplumunu küçümsemek gayesiyle bir çok batı bilgisinin, İslâm dünyasındaki ikta ve Türklerdeki dirlik sistemlerini Bizans müesseselerine bağlamak temayülü göz önüne alınacak olursa⁹, 7.yüzyıl başında kurulmuş olan önemli bir müessesenin turanî menşelere dayanabileceği iddialarını önemsememek mümkün değildir. Eski Türk kültürünün buna benzer müesseselerinin etraflıca incelenmesi, bu bakımdan bizim için pek önemli bir vazife olsa gerektir.

Thema'lar idaresinin en önemli özelliği, mevcut askerî birliklerin, Anadolu'nun belirli bölgelerine iskân edilerek, bu birliklerin mensuplarına arazi tahsis edilmesidir. Burada belirtilmesi gereken en önemli nokta, thema'ların, idarî bölgeden ziyade askerlerin iskân bölgesi oluşlarıdır. Bu arazi, babadan oğula intikal eden, askerî mükellefiyetler karşılığında tevarüs edilebiliyordu. Böylece askerlere tahsis edilen arazi, kuvvetli bir yerli ordunun teşekkülüne temel oldu. Ayrıca devlet, hiçbir zaman emniyet telkin etmeyen ve sayı bakımından da yeterli bir çoğunluk sağlamayan ücretli asker aramak külfetinden kurtulmuş oluyordu. Kaynaklarda açıkça belirtilmemesine rağmen, devletin köylüyerli ahalisinin de askerî arazi ile teçhiz edilmek suretiyle, askerlikle mükellef kılındığı kabul olunabilir¹⁰.

Anadolu'nun yerli ahalisi, daha önceki devrelerde olduğu gibi, Roma hâkimiyeti zamanında da çok heterojen, karışık idi. Yer yer Ege kı-

⁸ Bu hususta bk. Stein, E., *Ein Kapitel vom persischen und vom byzantinischen Staat, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 1(1920), s.50-87; Darko, E., *Influences touraniennes sur l'evolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins, Byzantion* 10 (1935), s. 443-469 ve 12 (1937), s. 119-147; ayn. mlf., *Le rôle des peuples nomades cavaliers dans la transformation de l'Empire romain aux premiers siècles du Moyen Age, Byzantion*, 18 (1948), s.85-97.

⁹ Bu hususta krş. Köprülüzade Mehmet Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri hakkında bazı mülâhazalar, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, 1931, s. 166, 171 özellikle 219 vdd.; Barkan, Ö.L., *Timar maddesi*, I.A.

¹⁰ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 91.

yıları hariç tutulacak olursa, Anadolu'da bir yerli Grek unsurunun varlığından bahis olunamaz. Burada, uzun asırların birbiri yanında ve birbiri üstünde yığılmış olduğu, kısmen Akdeniz dünyasının uzak bölgelerine göç etmiş olan kavimlerin kalıntıları, Roma hâkimiyeti altında yaşamaktaydılar. Bunlar, kendi geleneklerine uygun, zamanla birbirine yaklaşmış, fakat esasında birbirinden farklı yaşantılarını sürdürmekte idiler. Hunların önünden kaçarak veya onlarla birlikte Roma dünyasına gelen Germenler, Vizigotlar, Ostrogotlar, İslâvlar ve Hun kavimler topluluğuna bağlı Türk asıllı kabileler, barış veya savaş yolu ile, kısmen imparatorluk bünyesine girmekte idiler. Bunların büyükçe bir kısmı devlet tarafından Trakya ve Anadolu'ya yerleştirilmekte ve Roma ordusunda bunların savaşçılık gücünden faydalanılmakta idi. Böylece 4.yüzyıldan itibaren Anadolu'nun yerli ahalisi içine Got, İslâv ve Türk unsurları da karışmış bulunuyordu.

Roma'nın fiilen Bizans'a dönüştüğü Herakleios devrinde ise, ülke etnik bakımdan daha da renkli bir yapı kazanmaya başladı¹¹. Çünkü thema'lar bölgesine iskân edilen orduların önemli bir kısmını, imparatorluğun diğer kavimlerle meskûn bölgelerinden veya Hazar Türklerine tâbi olan Kafkasya'dan derlenen, yabancılar teşkil etmekte idi¹². Bunlar Herakleios reformları sayesinde Anadolu'da toprak sahibi olarak zamanla yerli ahaliye karıştılar.

Herakleios bu organizasyon ile İranlıları yendi. Onları Anadolu topraklarından sürüp çıkardı; ama ancak o kadar. Organizasyon bütün cephelerde devleti tam olarak restore edebilmek için henüz pek yeni idi. İranlıların zaptetmiş oldukları Suriye, Filistin ve Mısır'ın yeniden kazanılması, Herakleios ordularının gücünden ziyade İran'ın içine düştüğü büyük buhranla ilgilidir. Bizans kuvvetleri her ne kadar bu bölgelere girdiler ise de, sendeliyorlardı, güçleri tükenmişti. Bu durumu,

¹¹ Bizans'ın etnik yapısı bakımından Runciman "Byzantium and the Slavs", *Byzantium*, nşr. Baynes ve Moss, Oxford 1949², s. 338 vdd.) özellikle İslâvlar ve bunun yanında Protobulgar ve Avarlar hakkında toplu ve faydalı bilgi vermektedir.

¹² Bilindiği üzere İran'a karşı Herakleios Kafkas kabileleri ile işbirliği yaptığı gibi Hazar Türkleri ile de ittifak akdetmişti. Bu hususta krş. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 96.

gayet açık olarak, hemen bu sıralarda başlamış olan İslâm fütuhâtının neticeleri göstermektedir¹³. Büyük bir hamle gücü ile dünyayı fethetmiş Araplar, İran'ı kolayca ve uzun bir süre kalkınamayacak şekilde yıktılar. Daha ancak birkaç yıl önce yeniden Bizans İmparatorluğu'na katılmış olan Filistin ve Mısır, inanılmaz bir kolaylıkla Müslümanların eline geçti. Herakleios'un Suriye'yi kurtarmak çabaları da bir netice vermedi. Son büyükçe Bizans orduları Suriye topraklarında Müslümanlara karşı bozguna uğramaktan kurtulamadılar¹⁴. Ama, Anadolu, Müslüman taarruzları karşısında başka bir takım sebeplerin de katılması ile Arap fütuhâtı bir duraklama devresine girince¹⁵, thema'lar organizasyonu, Herakleios'dan sonra gelen Bizans imparatorları tarafından rahatlıkla geliştirildi. Bu organizasyonu geliştirmeyi kolaylaştıracak bir husus da, hiç şüphesiz, 7.yüzyıl başlarına kadar devlet içinde önemli rol oynamış görünen büyük arazi sahiplerinin, ülkenin her taraftan saldırıya uğraması sebebiyle harap olan büyük mülklerini terk etmiş olmalarıdır. Devlet bu sayede boş kalmış olan araziye hem hür bir köylü tabakasını, hem de thema'ların stratiotes denilen askerî mensuplarını, küçük arazi sahibi olarak yerleştirmek imkânını bulmuştur. Bu sistem oturdu ve ilk Emevî halifesi Muaviye devrinde girilen ve Bizans'ın tümüyle ortadan kaldırılması için Arap devletinin bütün gücünü savaş meydanına attığı kesin mücadele devresinde, Bizans'ın yeni baştan başarıya ulaşmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri oldu. İstanbul'u ve imparatorluğu, başşehirin kuvvetli surları ve rum ateşi kadar, Anadolu'nun iyi yetiştirilmiş, toprağına bağlı thema kuvvetleri

¹³ İslâm fütuhâtının sebep ve neticeleri için bk. Vasillev, A.A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, terc. Mansel, A.M., Ankara 1943, s. 264 vdd.; Işıltan, F., *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 32 vdd. Burada gerekli bibliyografya verilmiştir.

¹⁴ Krş. de Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leiden 1900, s. 50 vdd., 103 vdd.

¹⁵ Bu hususta krş. Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, terc. Işıltan, F., İstanbul 1960, s. 102 vdd.; ayn. mlf., *Arap Devleti ve Sukutu*, terc. Işıltan, F., Ankara 1963, s. 35 vdd., 54 vdd., 234 vdd.

kurtarmıştı¹⁶. Thema'lar sisteminin devlet yapısında gittikçe artan önemini belgeleyen bir husus da, Köylüler Kanunu'nun bu devirde çıkarılmış olmasıdır. Nomos georgikos denilen Köylüler Kanunu¹⁷, hür köylü ve stratiotes'lerin mülkiyet haklarını garanti altına almakta idi.

Herakleios hanedanının son temsilcisi II.Iustinianos'un, özellikle Balkanlar'da geniş tehcir faaliyetinde bulunarak Anadolu'ya büyük çapta yabancı unsur yerleştirdiği bilinmektedir. Bunların çoğunluğunu, İslâvlar yanında Avarlar ile Protobulgarlar'ın teşkil etmesi gerekir¹⁸. Bu devir için yegâne Bizans kaynağı olan Theophanes, II.Iustinianos devrinde, yani 7. asrın sonu ile 8.yüzyılın başlarında, Bithynia bölgesine iskân edilen ve Bizans ordusuna 30.000 kişilik bir kuvvetle katkıda bulunabilen büyük Balkanlı gruplardan bahsetmektedir¹⁹. Bizans tarih yazarları Vasiliev ve daha sonra bilhassa Ostrogorsky, eserlerinde, thema'lar sistemine her temaslarında, bu bölgelere büyük bir çoğunlukla İslâvların yerleştirilmiş olduğunu iddia ederler²⁰. Bilimsel hüviyetleri söz götürmeyen bu ünlü tarihçilerin, her hadiseyi mümkün olduğu nisbette ve hattâ kaynakları zorlayarak islâv gözlüğü ile müşahedeye çalıştıkları çok açıktır. Theophanes'in Balkanlar için kullandığı Sklavina²¹ tesmiye şeklinden, buradaki bütün halkın İslâvlardan ibaret olduğu anlamını çıkarmak, kanaatimizce, olay ve ifadeleri belli bir

¹⁶ Arapların istanbul kuşatmasını kaldırdıktan sonra geri dönüşlerinde Anadolu İçinde Bizanslıların saldırısına uğrayarak çok kayıp verdikleri İslâm ve Bizans kaynaklarında tafsilâtlı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kaynakların tenkitli bir incelemesini Wellhausen (*Die Kämpfe der Araber mit den Romäern in der Zeit der Umajjiden, Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse, Heft 4, Göttingen 1901, s. 424 vdd.*) yapmıştır.

¹⁷ Bu hususta bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 84 n. 2. Burada geniş literatür verilmektedir.

¹⁸ Theophanes, *Chronicon*, nşr. de Boor, s. 364, 13.

¹⁹ Bk. Theophanes, *ayn. esr.*, s. 364, 15. Krş., Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 121 vdd.

²⁰ Vasiliev, *ayn. esr.*, s. 276 vdd., 304; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, indeks, İslavlar maddesi. Ayrıca krş. Runciman, *ayn. esr.*, s. 338 vdd.

²¹ Theophanes, *ayn. esr.*, B. 347, 6, 364, 8 ve 13, 456 vd.

kalıp içine zorlamaktan başka bir şey değildir; çünkü eski kaynakların, kabile ve hattâ millet isimlerini titizlikle birbirinden ayırmadıkları bir vakıdır. Özellikle Bizans kaynaklarında İskit, İslâv, Türk, Pers adları daima dikkatsizce kullanılmıştır. Hattâ Selçuklu türklerine bile, Anadolu'nun pek büyük bir kısmını fethettikleri, yani kendilerince çok yakından tanınmaları gerektiği halde, Anna Komnene tarafından persler denmekte tereddüd gösterilmemiştir²². Bu sebeple, görüşümüze göre, Anadolu'ya muhtelif Bizans imparatorları devrinde yerleştirilen grupların millî karakter ve bünyeleri ayrıca ve dikkatle incelenmediği sürece, bunlara İslâv, Türk veya başka genel adlar vermek hatalı olur.

Anadolu topraklarının bütünlüğü bu şekilde 8.yüzyıl boyunca, ekseriya mağlup olarak, fakat yine de hemen hiç bir önemli arazi kaybına uğranmadan korunabildi. İkonoklasmus²³, Tasvir Kırıcılık cereyanının devlet bünyesinde açtığı yaralar gerçekten ve kesin olarak kapanıncaya, yani 9.yüzyıl ortalarına kadar Anadolu thema'ları, askerî kudreti temsil etmeye devam ettiler. Thema'lar, bir taraftan şiddetini zaman zaman artırmakla beraber, hiç arası kesilmeden devam eden İslâm akınlarına karşı koydular²⁴; diğer taraftan da Bizans devletine imparator ve hanedan fideliği vazifesi gördüler: Herakleios hanedanının düşmesinden sonra Bizans'a hâkim olan imparatorlar, çoğunlukla thema'ların kumandanları, yani strategos'ları arasından çıkmış ve bunlardan ikisi Isauria'lı Leo ve Amorion'lu Mikhail birer hanedan kurmuşlardı. Ancak kuvvetli thema strategos'larının, hükümdarların şahsı bakımından arzettikleri tehlike, bizzat aynı yoldan İstanbul tahtına ulaş-

²² Michel Psellos, *Chronographie*, nşr. Renauld, Paris 1928, II, s. 161; Anna Komnene, *Alexiade*, nşr. Leib, Paris 1937-45, III, indeks, Perse maddesi.

²³ Bizans tarihinin önemli bir safhasını teşkil eden Tasvir Kırıcılık devri hakkında bk. Vasiliev, *ayn. esr.*, s. 316 vdd.; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 137-196; *ayn. mlf.*, *Les débuts de la Querelle des Images, Mélanges Ch. Diehl*, I, 1930, s. 235-55.

²⁴ Bu devrenin Bizans-İslâm mücadelesi bütün kaynakları ile Vasiliev tarafından incelenmiştir: *Byzance et les Arabes*, I, *La Dynastie d'Amorium*, Bruxelles 1935 ve II, *La Dynastie Macédonienne*, Bruxelles 1950. Aynı müellif yukarıda künyesi verilmiş olan (bk. s. 5 n. 11) *Byzantium* adlı toplama eserde (s. 308-325) Bizans-İslâm münasebetlerini güzel bir şekilde hülâsa etmektedir.

miş olan imparatorlar tarafından yeterince farkedildiğinden, bu devre içinde thema'ların küçültülmesi cihetine gidildi. Böylece bunların sayısı artmış oldu. Thema sayısının çoğalmasına diğer bir sebep de, savaş cepheleri gereği, önemi artan bazı bölgeleri daha toplu ve gergin bir organizasyon içinde tutmak gayesi idi. Önceleri muhtelif adlarla, meselâ kleisura, arkhont'luk, dux'luk, katepan'lık ve drungar'lık gibi, thema'lardan ayrılan özellik sahibi askerî bölgeler, sonradan bağımsız thema'lar halinde teşkilâtlandırılmışlardır²⁵. Ayrıca devlet için yeni bir tehdit teşkil eden Balkanlar'daki Bulgarlara karşı, mücadeleyi başarı ile yürütebilmek üzere imparatorluğun Avrupa arazisi üzerinde de yeni thema'lar kuruldu ve bunlara Anadolu thema'larından stratiotes nakilleri yapıldı. Bu suretle devletin etnik yapısı da bir denge içinde tutulmaya çalışıldı. Her ne kadar Ostrogorsky, Balkanlar'da ve Yunanistan'da alınan tedbirlerle devletin bu bölgelerinin yeniden Grekleştirildiğini iddia ediyorsa da, bunun gerçekte pek tutar tarafı yoktur²⁶. Çünkü Bizans yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir grek devleti değildi ve arazisi içinde yapılan tehcir hareketleri de hiçbir suretle, esasen 4.yüzyıl sonunda Alarich'in Vizigotları tarafından büyük ölçüde imha edilmiş olan²⁷ Grek neslinin ihyası gayesini taşımamakta idi.

867 yılında kurulan ve Bizans tarihinin kudret bakımından zirvesini teşkil ettiği kabul edilen Makedonya hanedanı devrinde, thema'ların sayısı yeniden artmıştı. Daha 10.yüzyıl başında bu sayı Anadolu'da 17'ye, Avrupa arazisinde ise, Adalar'daki 2 deniz thema'sını da hesaba katacak olursak, 15'e yükselmiş bulunuyordu. Tagma adı verilen ve garnizonları hükümet merkezinde bulunan, ücretli, askerliği meslek edinmiş kimselerden mürekkep 4 büyük kuruluş ile birlikte bu thema'lar Bizans devletine tam bir askerî hüviyet vermekteydiler. 10.yüzyılın büyük imparator yazarı Konstantinos Porphyrogenetos, bu tagma ve thema'ların devlet hiyerarşisi içinde giderek artan önemlerini ye-

²⁵ Krş. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 230 vdd.

²⁶ Bk. *ayn. esr.*, aynı yer.

²⁷ Bk. Seeck, O., *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Stuttgart 1921, V, s. 302 vdd.

teri kadar açık bir şekilde belirtmektedir. Onun devlet teşkilâtına dair büyük eserinde²⁸ belirtilen maaş listelerine göre, Anadolu'da bulunan 12 büyük thema *strategos*'u ile tagma'ların *domestikos* unvanını taşıyan 2 büyük kumandanı, yüksek saray rütbelerini haiz olan *caesar*, *nobilissimos*, *kuropalates* ve hükümdarın şahsî hizmetini gören birkaç hadım dışında, bütün devlet memurlarının en yüksek maaş alanları durumuna yükselmişlerdi. Bu cümleden olarak, 10.yüzyıl başında hüküm süren imparator VI.Leo devrinde, en eski geleneğe sahip bulunan Anatolikon, Armeniakon ve Ege bölgesindeki Thrakesion thema'larının *strategos*'ları yılda 20'şer kilo altın maaş almaktaydılar. Tagma'ların kumandanı olan *domestikos*'lardan birisi devletin doğu, yani Anadolu, diğeri ise batı, yani Avrupa askerî kuvvetlerinin başkumandanı idiler²⁹.

Görüldüğü gibi, 9.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizans'ta ezici bir askerî hâkimiyet devresi başlar. İşte tam bu sırada Abbasi hilâfetinde, iç mücadeleler ve bölgesel hâkimiyetlerin kurulmasına sebep olan karışıklıkların sonucu baş gösteren zaaftan da faydalanan Bizans, doğuda savunma durumundan saldırıya geçmek imkânına kavuştu. Ancak batıda yeniden kuvvetlenen Bulgarların, imparatorluğun varlığını tehdit edebilecek bir şiddetle ortaya atılmaları, Bizans'ın, doğu cephesinde başarıya ulaşmasını geçici bir süre için önledi.

Bu arada İslâm ülkelerinde görülmeye başlayan emîr'ül-ümerâ'liğe³⁰ paralel bir müessese, tarihî gelişme gereği, Bizans'da da kuruldu. VI.Leo'nun meşru taht vârisi, oğlu Konstantinos Porphyrogennetos, donanma kumandanı olan Romanos Lakapenos tarafından, kendisini müşterek imparator olarak kabule zorlandı. Bu müessese 10.yüzyılın son çeyreğine kadar yürürlükte kalacak ve bütün Bizans tarihinin en kudretli hükümdarları olan Nikephoros Phokas ve Ioannes Çimiskes de aynı şekilde, meşru Makedonya hanedanı vârislerine vâsi ve müşte-

²⁸ *De administrando imperio*, nşr. ve İngilizceye tercüme Moravcsik-Jenkins, Budapest 1949.

²⁹ Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 234 vd.

³⁰ Emîr'ül-ümerâ'lık hakkında son olarak bk. Yıldız, H.D., *Abbasiler'de Emîr'ül-ümerâ'lığın ortaya çıkışı*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1979/80, s. 97-108.

rek hükümdar sıfatı ile İstanbul tahtını ellerinde tutacaklardır³¹. Bunların İslâm dünyasına karşı kazandıkları başarılar, kendilerinden sonra tahta çıkan imparator II.Basilaios tarafından da devam ettirilecektir.

Bilindiği gibi, II.Basilaios asıl şöhretini, Bulgar devletine karşı yaptığı mücadele ile kazanmıştır³². Onun Bulgar devletini uzunca bir müddet tamamıyla yıkmış olan başarıları sonunda, imparatorluk sınırlarının yeniden Tuna'ya ve Adriyatik kıyılarına dayanması, Bizans tarihinin zararına olarak, devlet gözünde Anadolu'nun önemini ikinci plâna itmiş oldu. Bununla beraber imparator II.Basilaios uzun ömrünün son yıllarında, 11.yüzyılın ilk çeyreğinde, Bizans'ın doğu sınırında faaliyet göstermekten de geri kalmadı. Armenia'da, Bagratuni hanedanının en parlak devrini yaşatan kral I.Gagik'in (990-1020) ölümünden sonra karışıklıklar çıkmıştı. Armenia'da çıkan bu karışıklığın, Selçuklu tarihi ile uğraşanların tartışmalı konularından birisi olan, Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey'in Azerbaycan bölgesine yaptığı iddia edilen keşif akını ile ilgili olduğu düşünülebilir³³. Bu durum, Bizans imparatorunun işe müdahalesi için bir fırsat teşkil etti ve Vaspurakan (Van) bölgesi ile Iberia, yani Gürcistan'ın bir kısmı, Bizans topraklarına ilhak olundu. Ayrıca Ani ermeni krallığı ile, kral I.Gagik'in oğlu loannes Smbat'ın ölümünden sonra sahip olduğu arazinin Bizans'a devri hususunda anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma 1045 yılında, II.Basilaios'un ölümünden 20 sene sonra uygulanmış ve imparator IX.Konstantinos Monomakhos, Ani krallığı topraklarını Bizans devletine ilhak etmiştir. Sonraki

³¹ Bu ünlü şahsiyetlerin tarihi faaliyetleri Schlumberger (*Un Empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas*, Paris 1890) tarafından etraflı bir şekilde yazılmıştır. Nikephoros Phokas ve loannes Çimiskes devirlerinin olayları Leon Diakonos'un eserinden Almanca'ya çevrilmiştir: *Nikephoros Phokas <<Der bleiche Tod der Sarazenen>> und Johannes Tzimiskes*, terc. Loretto, F., *Byzantinische Geschichtsschreiber*, X, Graz- Wien-Köln 1961.

³² Schlumberger, *L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle, II, Basile II*, Paris 1900.

³³ Bk. Kafesoğlu, I., *Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu akını ve tarihi ehemmiyeti*, F. Köprülü Armağan Kitabı, 1953, s. 158-174.

tarihî ve askerî gelişmenin açıkça gösterdiği gibi, İç Anadolu'nun korunması bakımından Doğu Anadolu'nun coğrafi durumu ile ilgili olduğu görülen ve II.Basilios zamanındaki Bizans'ın gücü göz önünde bulundurularak uygulanmasına girişilen, Armenia'nın Bizans sınırları içine alınması, zayıf halefler devrinde istenilenin tam aksi etkiyi yaratacak ve Ermenilerin boşalttığı bu bölge, beklendiğinden daha kolaylıkla Selçuklu Türklerinin eline geçecektir.

Asker imparatorlar devrinde gerek merkezde bulunan büyük orduların ve gerekse thema ordularının, başarının zirvesine ulaştıkları görülmektedir. Ancak, Anadolu'da bütün bu başarıları kısa sayılabilecek bir sürede sifıra indirecek bir oluşum dev adımlarla gelişmekte idi. 9.yüzyılın ortalarından itibaren, Makedonya hanedanı devrinde, imparatorluğun kuvvetlenmesi ile paralel zengin sınıf içinde artan, toprak sahibi olma arzusu ziraf organizasyonun bozulmasına yol açtı. Bizans'ta da, ortaçağ içinde hemen diğer bütün ülkelerde olduğu gibi, en önemli sermaye, yatırım yeri toprak ve arazi idi. Bizans dünyasının en kudretli müessesesi olan kilise de, zengin şahıslar gibi, topraklarını çoğaltmak yarışına katılmıştı. Ayrıca, yüksek devlet erkânı ve başarılı kumandanlar arazi bağışları ile taltif olunuyorlardı. Devlet askerî başarılar neticesinde düşmanlarından yeni araziler kopardıkça veya aksine, devlet arazisine düşmanların yaptığı akınlar ve tahribat yüzünden ahalsiz kalmış olan yerleri yeniden iskân ettiği sürece, toprağa karşı duyulan iştah ve hırs bir dereceye kadar tatmin olunabilmişti. Ancak büyük araziye sahip olan şahıslar ve kilise, zamanla bilhassa bunalım devrelerinde, peşin paraya ihtiyacı olan küçük köylü mülklerini satın almak suretiyle ellerine geçirmeye başladılar. Bunlar, ziraate elverişli olan bu toprakları ya hayvanları için otlak haline getiriyor, yahut da şahıslarına bağlı silâhlı birlikler teşkilinde kullanıyorlardı. Fırsat düşkünlere, ellerini stratiotes arazisine de uzatmıştı. Böylece devletin ordusu zayıflamış oluyordu. Büyük arazi sahibi asilzade sınıfının giderek kuvvetlenmesi, feodalleşme oluşumunu süratlendirmekte idi: 10.yüzyılın ilk yarısında iktidarı elinde bulunduran Romanos Lakapenos bu kötü gidişin farkına vardığında artık iş işten geçmişti. Gerek onun, gerekse

diğer asker imparatorların bu kötü gelişmeyi önlemek için aldıkları tedbirler ve çıkardıkları kanunlar yeteri derecede etkili olamadı. Alınan tedbirlerin devamlı surette yenilenmesi, aslında tehlikenin giderek arttığını gösteriyordu. 10.yüzyıl içinde Bizans'ta miras hakkına sahip, büyük arazi sahibi bir asalet sınıfı doğdu. Bunlar, muhtelif vesilelerle devletten türlü vergi muafiyeti haklarını da elde ettiklerinden, devletin malî kudreti de büyük ölçüde zarara uğradı. Büyük arazi yanında büyük askerî kuvvete de sahip olan aristokrat aileler, zamanla merkezî hükümete kafa tutabilecek bir zenginliğe ve güce ulaştılar. Makedonya hanedanının en kudretli hükümdarı olan II.Basilaios'un, iktidarının ilk yıllarında, bu aristokrasinin bir isyanını güçlkle bastırabilmiş olması, tehlikenin ne büyük boyutlara ulaştığını açıkça ortaya koymaktadır³⁴.

II.Basilaios erkek vâris bırakmadığı halde, Makedonya hanedanının bir buçuk asırlık hükümranlık devresinde İstanbul'da teşekkül eden, çok kuvvetli meşruiyet ve hanedana bağlılık zihniyeti, uzak görürlükten yoksun bir davranış ile, II.Basilaios'un kardeşinin kızları yoluyla, değersiz ve çıkarına düşkün bir sıra sivil erkâmı İstanbul tahtına çıkardı. Bu ise, Bizans devletinin kaçınılmaz felâketi oldu. Muhteris ihtiyar vâriselerin sefih kocaları, asilzade sınıfını dizginleyecek yerde, bu tahrip edici kuvvetin gittikçe gelişmesine sebep oldular³⁵. 1056 yılında, Theodora'nın ölümüyle Makedonya hanedanı kesin olarak sönerken, artık tarihî gelişme son safhasına erişmişti. Merkezî hükümete direnmekte olan asilzade sınıfının temsil ettiği askerî partiyi kudretten düşürmek için, sivil memurlar partisi sistematik bir şekilde ordu mevcudunu azaltmak cihetine gidiyordu. Askerî bütçe azaltılmış, kalelerin bakımı ve tamiri ihmal edilmişti. Bilhassa IX.Konstantinos Monomakhos'un saltanat devri, sivil partinin zaferi oldu. Ayrıca, devletin olağanüstü ve sefihâne giderlerini karşılamak için, askerlere tahsis edilmiş olan arazi de vergilendirilmişti. Esasen zenginlerin arazi satın alma furasında, oldukça erimiş ve arazisini feodaliteye devretmiş olan strati-

³⁴ Bk. Diehl, Ch., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, terc. Yularkıran, C, İstanbul 1939, s. 106 vd.; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 276 vdd.

³⁵ Bk. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 297 vdd.

otes'lerin arta kalanlarına belirli bir para, yani bedel karşılığında, askerlik hizmetinden muafiyet kazanma hakkı da tanınmıştı. Bu suretle, dört asır boyunca devletin yükünü taşımış olan Anadolu thema'ları ordusu artık tarihe karışmış oluyordu³⁶.

Yerli kuvvetlerin azalması ise, ücretli ordunun yeniden önem kazanması demektir. Böylece, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, Herakleios öncesi idarî ve askerî döneme geri dönmüş oluyordu. Devletin batı bölgesini ele geçirmeye çalışan Normanlar, devlet hizmetine giren maceraperest Franklar, Anadolu'yu yurt edinmeye gelen Selçuklu Türklerine katılacak olan Türk asıllı Peçenek ve Kumanlar, ücretli asker olarak, şimdi ordunun en kıymetli unsurunu teşkil ediyorlardı³⁷. İmparator muhafız kuvvetleri ise, İngiltere'den getirilen birliklerden kurulu idi. Makedonya hanedanı zamanında erişilmiş, olan zirve, Bizans'ın başını döndürmüştü. Bizans devletinin, batıda Normanların, özellikle doğuda Selçuklu Türklerinin arzettiği hayatî tehlikenin önemini kavrayamamış olması, gerçekten çok şaşırtıcıdır³⁸.

11.yüzyılın ikinci yarısında, Bizans'ın doğu sınırında görünen Selçuklu Türklerinin ilerlemesi, devletin varlığı bakımından çok ağır sonuçlar doğurdu. Türkler, İran'ı itaat altına aldıktan sonra Irak'a girerek hilâfet merkezi Bağdat'a hâkim olmuşlardı. Bunu takip eden kısa bir süre içinde, Bizans devletinin ve Mısır Fatımî hilâfetinin sınırlarına kadar, bütün Yakındoğu Selçuklu Türklerinin eline geçmişti. Armenia toprakları Bizans'a ilhak edilmiş olduğundan, doğuda yabancı saldırılarına karşı devlet arazisini koruyacak bir tampon bölge kalmamıştı. Bu sebeple, başlayan Türk taarruzları doğrudan doğruya devlet arazisine oldu. Türkler önce Armenia bölgesine girdiler. Devletin iç kudretsizliği ve savunma gücünün çökmüş olması, Selçuklu Türklerine, Armenia'dan sonra kolaylıkla doğu Anadolu topraklarına girmek imkânını verdi.

³⁶ Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 307 vd.

³⁷ Bk. Neumann, C, *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Berlin 1894, a. 95 vdd.

³⁸ Krş. Neumann, *ayn. esr.*, s. 39 vdd.

Bizans devleti, bu Türk ilerleyişine yine de karşı koymaya çalıştı. İmparator IV.Romanos Diogenes kumandasında girişilen ilk iki sefer her ne kadar başarılı olmuş ise de, üçüncü sefer büyük bir mağlubiyetle sonuçlandı. Büyük Türk hükümdarı sultan Alp Arslan ve Türk kuvvetleri karşısında Malazgirt'te uğradığı büyük mağlubiyet, Bizans'ın Anadolu hâkimiyetine son vermişti. Bundan ötesi artık Anadolu için Türk tarihidir.

Görüşümüze göre, bir çok batılı bilginin sübjektif düşüncelerle ilân ettikleri gibi, Bizans tarihi, batı medeniyetini doğulu barbarlara karşı 1000 yıl müddetle koruyan, aslen ve neslen batılı bir devletin tarihi değildir; bir Grek-yunan devletinin ise asla. Bizans devleti, İranlı ve Arap gibi doğululara olduğu kadar, kuzeyli İslâm, batılı germen ve normanlara karşı da, asıl kudret temelini, asıl benliğini teşkil eden Anadolu'yu, şiddetle savunan, bir siyasi teşekkülün tarihidir. Kanaatimizce, Anadolu'nun Türk yurdu olabilmesi için bu tarihî seyir zaruri idi. İslâm fetihleri bu cephede de başarılı ve Bizans devletinin yıkılmasına sebep olsa idi, zayıf Arap nüfusu Anadolu'yu ancak üstün bir azınlık halinde hâkimiyeti altına alacak, İslâm dini ve kültürü ile bu sahayı da, bugünkü Irak, Mısır ve Suriye'nin durumuna sokmuş olacaktı. Bu ülkelerde ise Türklerin, pek uzun hâkimiyet devrelerine rağmen, devamlı olarak tutunamamış olmaları bir gerçektir. Anadolu ancak, 11. yüzyıldaki etnik çehresi, İslâm'a aykırı düşen dinî ve kültürel düşüncesi ile, Türklerin her hususta üstünlük sağladıkları yurtları haline gelebilmiştir. Bu bakımdan, Bizans devleti uzun süren varlığı ile, nihaî Türk vatanının kuruluşunda müspet mânâda müessir olmuştur diyebiliriz.

14. YÜZYILA KADAR BALKAN YARIMADASINDA BİZANS HÂKİMİYETİ*

Balkan yarımadası, en eski zamanlardan beri doğudan batıya doğru göç eden ve Tuna nehrini aşarak güneye, Akdeniz bölgesine inen pek çok kavmin geçit yolu olmuş ve ancak Roma imparatorluğu M.Ö. 2.yüzyılda yarımadaya sahip olduktan sonra sükûnete kavuşabilmişti¹. İmparator Augustus zamanında sınır Tuna nehrine ulaşmış², ve bu sınır boyunca yerleştirilen askerî birlikler ülkeyi yeni dış akınlara karşı uzun süre başarı ile savunmuştu. Ne var ki, Kavimler Göçü'nün başlamasıyla bu düzen bozuldu. Büyük kitleler halinde Tuna'yı aşarak güneye sarkan kavimlerin yağma akınlarını Roma artık önleyemedi. Balkanlar, 4.yüzyılın sonunda Roma imparatorluğunun idarî bakımdan ikiye ayrılmasıyla Doğu yarısının, yani Bizans'ın payına düştü ve ortaçağ boyunca siyasî ve askerî bakımdan bazen bütünü ile, bazen de kısmen onun hâkimiyeti altında kaldı. Bu sebeple, 4.asırdan itibaren yarımadanın tarihini Bizans açısından ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyim.

* Bu makale, *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu* (26 Nisan 1989), *Bildiriler*, TTK Yay., Ankara 1992, s.1-11'de yayımlanmıştır.

¹ Roma'nın Adriyatik'in doğu sahillerine ilk çıkışı M.Ö. 3.yüzyılda başlamış ve Makedonya devleti ile yıllarca sürüp giden savaşıardan sonra Balkan yarımadası üzerindeki hâkimiyeti gittikçe genişlemiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Atlan, S., *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 70, 77 vd., 86-90, 94 vdd.

² Tuna nehri M.Ö. 12-9 yılları arasında Tiberius tarafından Roma devletinin sınırı yapılmıştı. Krş. Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi* (M.Ö. 27 - M.S. 192), İstanbul 1976, s. 48.

5. yüzyılın ilk yarısında Hunlar'ın³, ikinci yarısında Ostrogotlar'ın⁴ hücumuna uğrayan Bizans, ancak bu kavimlerin batıya gitmeleri sonucunda Balkanlar'da yeniden hâkimiyetini kurabildi⁵. 6.yüzyılda ise İslâv ve Bulgar kabileleri yarımadaya sarkmaya başladılar. Aslında müstahkem mevkiiler zinciriyle Tuna sınırı güvence altına alınmıştı. Fakat imparator Justinianus (527-565)'un Afrika ve İtalya'da giriştiği büyük savaşlar yüzünden Tuna'daki savunma sistemi yeterli asker sayısından yoksun kalınca, barbar dalgaları Adriyatik ve Ege denizi kıyılarına kadar bütün Balkan yarımadasına yayılmak imkânını bulmuştu⁶. Bu saldırgan kitleler genelde çapulculukla yetiniyor ve aldıkları ganimetle tekrar Tuna'nın ötesine çekiliyorlardı. Fakat aynı yüzyıl içinde Tuna sınırında görünen Avarlar'ın⁷ İslâvları itaat altına alıp devlet kurmaları ve dalgalar halinde Balkanlar'a girerek yayılmaları, o tarihlerde İran'a karşı savaşan Bizans için ciddi bir tehlike oluşturdu⁸. Her ne kadar imparator Mavrikius (582-602) İslâv ve Avarlar ile on yıl süren ve başlangıçta Bizans lehine gelişen bir savaşa giriştiyse de, orduda çıkan bir isyan sefere son verdiği gibi, İslâvlar'ın Balkanlar'a yerleşmesine de neden oldu.

³ Hun-Bizans münasebetleri için bk. Priskos, *Byzantinische Diplomaten und Östliche Barbaren*, *Byzantinische Geschichtsschreiber*. Graz 1955, IV, s. 1-82. Bu konuda en geniş bibliyografya Moravcsik, G., *Byzantinoturcica*, Leiden 1983³, I, s. 56 vdd.

⁴ Ostrogot-Bizans münasebetleri için bk. Ensslin, W., *Theoderich der Grosse*, München 1953; Bury, J.B., *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian (395-565)*, London 1923, I, s. 411 vdd.

⁵ Krş. Ostrogorsky, G., terc. İşıtan, F., *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1981, s. 53. 56 vdd.

⁶ Justinianus zamanında Balkanlar'a İslâv ve Bulgar kabilelerinin yaptığı saldırılar hakkında bk. Bury, J.B., *History of The Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian (395-565)*, London 1923, II, s. 293 vdd.

⁷ İmparator Justinianus zamanında 558 yılından imparator Tiberius'un 582'de ölümüne kadar Bizans-Avar münasebetleri için bk. Menander Protektor, *Byzantinische Diplomaten und Östliche Barbaren*, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, Graz 1955, IV, s. 82-212. Avarlar için geniş bibliyografya Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, s. 70-76.

⁸ Krş. Ostrogorsky. *ayn. esr.*, s. 74 vdd.

7.yüzyıl başında Balkan yarımadasında yeni gelişmeler yaşandı. İmparator Herakleios (610-641) Avarlar'a karşı savaşmak üzere Karpadlar ötesinde oturan Sırp ve Hırvatlar'ın Balkanlar'a girmesine izin vermişti, ama Avar tehdidi ortadan kalktıktan sonra da bunlar yarımada'nın kuzey batısında kaldılar ve küçük hâkimiyetler kurarak bu topraklara yerleştiler⁹. Bununla beraber imparatorluk güçlüydü; Balkanlar'da eski üstünlüğünü kurabilirdi. Fakat tam bu sırada tarihin akışını değiştiren ve Bizans'ın bütün hesaplarını altüst eden İslâm fütuhâtı başladı. İmparatorluk, 7.yüzyılın ortalarına doğru başlayan ve Suriye, Filistin, Mısır eyaletlerini bir çırpıda elinden koparıp alarak hızla gelişen, hattâ devletin varlığını tehdit eden bu ilerleyişi hemen yüz sene doğu sınırlarında savaşarak durdurmaya çalıştı¹⁰.

Bu süre zarfında tabiatıyla Balkan meselesi ikinci plânda kalmıştı. Aslında aynı yüzyılın sonunda Türk asıllı Bulgarların hükümdarları Asparukh (681-702)'un kumandasında yarımada'ya girişleri¹¹ Bizans'ı yeni güçlükler karşısında bırakıyordu. Bulgarlar kısa zamanda Varna bölgesine kadar ilerlediler ve burada oturan çeşitli İslâv kabileleri ile birleşerek Tuna ve Balkan dağları arasında kalan bölgede ilk Bulgar-İslâv devletini kurdular¹².

8.yüzyıl ortalarında İslâm dünyası iç karışıklıklarla kaynarken Bizans Balkan sorunuyla uğraşmak fırsatını buldu. İmparator V.Konstan-

⁹ Krş. Obolensky, D., "The Empire and its northern Neighbours (565-1018)" *The Cambridge Medieval History*, 1979³, IV, s. 482 vd.; Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973. s. 269 vd., 621 vdd.

¹⁰ Bu devirde Bizans-İslâm mücadelesi hakkında geniş bilgi için bk. Wellhausen, J., *Die Kämpfe der Araber mit den Rhomäern in der Zeit der Umajyaden*, Göttingen 1901; Vasiliev, A., *History of The Byzantine Empire (324-1453)*, Madison ve Milwaukee 19645, I. s. 211 vdd., 236 vdd.; İşıltan, F., *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan h. 210-m. 825'e kadar)*. İstanbul 1960, s. 32-112; Wellhausen, J., terc. İşıltan, F., *İslâmın En Eski Tarihinine Giriş*, İstanbul 1960, s. 10 vdd., 47 vdd. 80 vdd.; Honigmann, E., terc. İşıltan, F., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul 1970, s. 36 vdd.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.102 vdd.

¹¹ Krş. Runciman, S., *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, s. 25.

¹² *Ayn. esr.*, s. 27.

tinios (741-775) arka arkaya yaptığı seferlerle Bulgar devletinin askerî gücünü kırdı¹³. İmparatorluk, Islâm göçleri ile kaybetmiş olduğu eski topraklarını yavaş yavaş geri aldı. Hemen bütün kıyı bölgelerinde yeni *thema*'lar kurarak yarımada üzerinde hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Bizans 7.yüzyılın sonunda Balkan yarımadasında sadece iki *thema*'ya, Thrakia ve Hellas *thema*'larına sahipken, 8.yüzyılın sonunda kurulan Makedonya ve Peloponnes *thema*'ları ile, 9.yüzyılın başından itibaren tesis olunan Thessalonike, Dyrrhakhion, Nikopolis ve Dalmatia *thema*'ları, bu güçlenmenin bir ifadesidir¹⁴. Bizans'ın bu başarılarına 803 yılında Bulgar tahtına çıkan Krum, kısa süre için de olsa, sekte vurdu¹⁵. İstanbul surlarına kadar dayanan Bulgar istilâsından Bizans, Krum'un ani ölümü (814) ile kurtuldu. Aynı zamanda imparatorluk bu tehlikeyi hemen hiç toprak kaybına uğramadan atlattı.

Uzun bir barış döneminden sonra Bulgarlar bu defa çar Symeon (893-927)'ün idaresinde yeniden saldırıya geçince¹⁶, Bizans o sıralarda Tuna kıyılarına yerleşen Macarlar'ı yardıma çağırdı¹⁷. Böylece Macarlar ilk defa Balkan politikasına karışmış oldular. Bizans-Bulgar mücadelesi diğer Balkan ülkelerini de etkiledi. Bizans'a taraftar görünen Sırbistan, korkunç bir Bulgar istilâsına uğradı. Symeon Hırvatistan sınırına kadar ilerledi, fakat Hırvat kralı Tomislav (910-928)'a yenilerek barış yapmak zorunda kaldı. Bundan bir yıl sonra, 927'de Symeon'un ölümü ile durum tamamıyla değişti. Bulgaristan tekrar Bizans'a boyun eğerken, imparatorluğun nüfuzu diğer Balkan ülkelerinde de sağlamlaştı. Esasen Makedonya hanedanı (867-1056)'nın iktidara yükselme-

¹³ İmparator V. Konstantinos'un Bulgaristan üzerine yaptığı 9 sefer için bk. Runciman, *ayn. esr.*, s. 35-43.

¹⁴ Krş. Ostrogorsky. *Bizans Devleti Tarihi*, s. 180 vdd.

¹⁵ Runciman, *ayn. esr.* s. 51-70.

¹⁶ *Ayn. esr.*, s.137-177.

¹⁷ Krş. Runciman, S., *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign*, London 1988⁴. s. 38. Bizans-Macar ilişkileri için ayrıca bk. Moravcsik, G., "Hungary and Byzantium in the Middle Ages", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 566-592.

siyle askerî bakımdan kudretlenen imparatorluk bütün sınırlarda başarı kazanmaktaydı. Aynı şekilde, Tasvir Kırıcılık (İkonoklazm) dönemi ni geride bırakan Bizans kilisesi de en parlak devrine doğru ilerlemekteydi. Çoktandır başlamış olan Balkanların hristiyanlaştırılması oluşumu bu devirde etki alanını muazzam ölçüde yaymış, hatta imparatorluk sınırlarının ötesine taşmıştı¹⁸. Bunun neticesinde Bizans kilisesine bağlanan Balkan ülkeleri, zamanın akışı içinde sadece hristiyanlığı değil, Bizans kültür ve sanatını da gittikçe daha büyük ölçüde benimsemeye başladılar.

Bulgaristan ile barış dönemi imparator Nikephoros Phokas (963-969) zamanında tekrar bozuldu. Nikephoros doğu sınırında sürdürdüğü başarılı savaflara ara vermek istemediği için Bulgar sorununu halletmek üzere Rus hükümdarı Svyatoslav (964-972)'a baş vurdu. Ruslar kısa zamanda Bulgaristan'ı mağlup ve işgal ettiler. Aslında bu yanlış bir politika idi; çünkü Bizans bu defa Bulgarlar'dan daha tehlikeli bir düşman ile komşu olmuştu. Nikephoros'dan sonra Bizans tahtına yükselen Ioannes Çimiskes (969-976) Rus hükümdarının gittikçe artan tehditlerini anlaşma yoluyla halledemeyince savaş kaçınılmaz oldu. 971 yılında başlayan savaş Bizans'ın zaferiyle son buldu. Bu zafer imparatorluğa iki bakımdan fayda sağlamıştı: hem Ruslar Balkan yarımadasından sökülüp atılmış, hem de Bulgaristan devlete ilhak edilmişti. Ancak Çimiskes'in ölümü Makedonya'da yeni bir isyana imkân vermiş, ayaklanma hızla yayılmış ve Bulgar tahtına asilerden biri olan Samuel (976-1014) geçmişti. Samuel'in kurduğu yeni Bulgar devletine ise, imparator II.Basileios (976-1025) uzun süren savaflardan sonra 1014 yılında kesin olarak son verdi. Böylece Balkan yarımadası İslâvlar'ın yerleşmesinden beri, tekrar bütünüyle Bizans hâkimiyeti altına girmiş oldu. Sınırlar yeniden Tuna'ya ve Adriyatik kıyılarına ulaşmıştı¹⁹.

¹⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 214 vd.; Hussey, J.M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986, s.94 vdd.

¹⁹ Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire*, s. 198-252; Maier, F.G., *Byzanz* (Fischer Weltgrschichte 13), Frankfurt 1973, s. 216, 222, 225-31; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 264-291.

II.Basileios'un ölümü Balkan siyasetini etkiledi. Onun zayıf halefleri imparatorluğun kudretini ayakta tutamadılar. Balkan yarımadasında ayaklanmalar başladı: Hırvatistan, Sırbistan, Zeta ve Zakhlumia gibi bölgeler Bizans'ın vassali durumunda bulunan hükümdarlar tarafından yönetilmekteydi. Bunların, ellerine fırsat geçtiğinde, kendilerini Bizans boyunduruğundan kurtarmak için girişimde bulunmaları tabiiydi. Bizans otoritesine ilk meydan okuyan (1040 yılında) Zeta hükümdarı Stephan Voyislav oklu. Bu isyanı, Peter Dalyan idaresindeki Bulgar ayaklanması takip etti. Bizans, Bulgar isyanını bastırabildi, ama Zeta üzerindeki hâkimiyetini hemen sağlayamadı. Bu arada Papa'lığın desteğiyle Hırvatistan Bizans'a bağlılığından koptu²⁰.

Sorun sadece bu vassal devletleri itaat altında tutmak da değildi. Tuna sınırında yeni Türk boyları belirmişti: Peçenek, Oğuz ve Kumanklar. Tuna'nın ötesinde oturan Peçenekler, Oğuzlar'ın baskısıyla ilk defa 1048'de sınırları aşarak devlet arazisine girmişler, onları Oğuzlar takip etmiş ve bunların Balkanlar'da yaptığı tahribat ağır olmuştu. Aynı yıllarda Macarlar'ın artan saldırıları ve Belgrad'ı işgalleri, Balkanlar'daki karışıklığı büsbütün artırmıştı. Bununla beraber Komnenoslar zamanında (1081-1180) bir canlanma dönemi yaşayan ve yeniden güçlenen Bizans, bu tehlikelerin tümünden kurtulmayı ve Balkanlar'daki üstünlüğünü korumasını bildi²¹.

Fakat imparator Manuel Komnenos'un 1180'de ölümünden sonra Bizans'ın yarımada üzerindeki hâkimiyeti tekrar çökmeye başladı. İmparatorluk Macar ve Norman saldırılarını önlemeye uğraştığı sırada, Bizans'a düşmanca tavır almış olan Alman hükümdarı Friedrich Barbarossa (1152-1190)'nın idaresinde Balkanlar'dan geçen Üçüncü Haçlı Seferi (1189) Sırp *jupan*'ı Stephan Nemanya'ya bağımsız Sırp devletini

²⁰ Maier, *Byzanz*, s. 167 vd.; Diniç, M., "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 519 vd.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 300 vd.

²¹ Maier, *Byzanz*, s. 244, 249-287; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 309 vd., 329-364; Angold, M., *The Byzantine Empire (1025-1204)*, New York 1984, s.12 vdd., 106 vdd., 153 vd., 173 vdd.

kurmak fırsatını sağladı. Aynı durum, Petro ve Asen kardeşlerin 1185 yılı sonlarında başlattığı bir ayaklanma sonunda bağımsız Bulgar devletinin kurulmasına da yol açtı²². Böylece 12. yüzyılın sonunda Bizans, Balkan topraklarının çoğunu elden kaçırmış, Sırp ve Bulgar devletlerinin kurulmasını önleyememiş ve sonuçta Balkan politikasında kısmen söz hakkını kaybetmiş durumdaydı. Şimdi yarımadaya Hırvatistan, Dalmaçya, Sirmium bölgelerini eline geçirmiş bulunan Macaristan'ın yüksek hâkimiyetini tanıyan ve Roma-Katolik inancını kabul etmiş olan Sırp ve Bulgar devletleri sahipti. Buna rağmen Bizans mücadeleyi bırakmadı. Fakat Balkanlar'da otoritesini yeniden kurmak için giriştiği çabalar, hedefi İstanbul'u zaptetmek ve Bizans İmparatorluğu'nu yıkmak olan Dördüncü Haçlı Seferi²³ yüzünden başarıya ulaşamadı.

Nitekim 13.yüzyıl başında İstanbul'un Dördüncü Haçlı Seferi sonunda Lâtinler tarafından zaptı (1204) ile Bizans Devleti geçici bir süre için son buldu. Lâtinler İstanbul, Selânik, Yunanistan ve Peloponnes'de küçük devletler kurarken, İstanbul'dan kaçan Bizans erkânı henüz Lâtinler tarafından zaptedilmemiş bulunan Epiros bölgesinde ve İznik'de Bizans'ın uzantısı olan iki devlet kurdular²⁴. Ortaya çıkan bu devletler sonraki gelişmeleriyle Balkan politikasına karıştılar.

Bizans, Bulgar bağımsızlığının sürekli olacağı düşüncesine kendini bir türlü alıştıramamış ve bu durumu hep geçici olarak değerlendirdi.

²² Krş. Diniç, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 521 vdd. Ayrıca bk. Brand, C.M., *Byzantium Confronts the West (1180-1204)*, Oxford 1968, s. 160 vdd., 178 vd.; Angold, *The Byzantine Empire*, s. 271 vdd.

²³ İstanbul'un Lâtinler tarafından zaptı ve bunun gerçekleşmesinde Venedik'in rolü ve faaliyetleri hakkında en son ve kapsamlı araştırma D.M. Nicol'un *Byzantium and Venice* (London 1988) adlı eseridir. Ayrıca. J. Godfrey'in *1204 the Unholy Crusade* (Oxford 1980)'i bu konuda geniş bilgi içermektedir.

²⁴ Epiros ve İznik grek devletleri için bk. Nicol, D.M., *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957; Angold, M., *A Byzantine Government in exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea, 1204-1261*, London 1975. Bu devletlerin Balkan ülkeleri ile münasebetleri için krş. Nicol, D.M., "The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires (1204-61)", *The Cambridge Medieval History*, 1979³, IV, s. 275-330; ayn. mlf., *Byzantium and Venice*, s. 166-187; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 390-416.

mişti. İstanbul'u zapteden Lâtinler de aynı görüşü benimsediler. Bu sebeple iyi ilişkiler kurmak yerine Bulgaristan'a karşı düşmanca tavır takındılar, fakat mücadelede başarılı olamadılar. Bulgar çarı Kaloyan (1197-1207) Lâtin ordusunu 1205'de ağır bir yenilgiye uğrattı. Ne var ki, Kaloyan'ın kazandığı başarılarla rağmen, ölümünden sonra ortaya çıkan iç sorunlar yüzünden Bulgaristan'ın bağımsızlık mücadelesi fazla bir gelişme gösteremedi. Kalıcı bir devlet organizasyonunun kurulması, boyar'ların güç ve bağımsızlıklarının sınırlandırılması mümkün olmadı. Yeni ayaklanmalar ve parçalanmalarla ülke zor duruma düştü²⁵.

Bu devrede Balkanlar'da güç Epiros Devleti'nin elinde idi²⁶. Mikhail Angelos (1204-1215) ve. kardeşi Theodoros Angelos (1215-1230)'un²⁷ başarılarıyla gelişen bu devleti Venedik'in elinden Dyrhakhion bölgesini ve Korfu adasını almış, Okhrida'yı işgal etmiş, 1224'de Selânik'i zaptederek buradaki Lâtin devletine son vermiş, Tesalya ve Makedonya'nın büyük bir kısmını eline geçirerek arazisini Lâtinler ve Bulgarlar aleyhine genişletmiş, sınırlarını Adriyatik'den Ege sahillerine kadar uzatmıştı. Gayesi, diğer bir Bizans kuruluşu olan ve gittikçe güçlenen rakibi Iznik Devleti gibi, İstanbul'u Lâtinler'den geri almak ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden tesis etmektir. Fakat 1218 yılında Bulgar tahtına çıkmış olan II.Ivan Asen'in idaresinde tekrar kuvvetlenen Bulgar devletine karşı başlatıldığı savaşta Theodoros'un hezimete uğraması (1230) Epiros Devleti'nin de sonu oldu. Bulgarlar kısa zamanda Trakya, Makedonya ve Arnavutluk'u sınırları içine aldılar. Hattâ Sırbistan Bulgar çarının nüfuzu altına girdi. Ancak Bulgaristan'ın elde ettiği bu üstünlük pek kısa sürdü. 1241'de II.Ivan Asen'in ölümünden sonra başlayan Moğol istilâsı Bulgar Devleti'nin gücünü yıktı. Moğol taarruzu Anadolu'da oldu-

²⁵ Krş. Diniç, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 525 vd.

²⁶ Krş. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 399 vdd. Maier, *Byzanz*, IV, s. 332 vdd.

²⁷ Epiros Devleti'nin kurucusu Mikhail ve kardeşi Theodoros, imparator II. Isaakios ve Aleksios'un amcazadeleri idiler, krş. Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 393.

ğu gibi, Balkanlar'daki siyaset dengesini de bozdu. Daha kısa süre öncesine kadar Bizans'ın mirasına konmayı düşleyen Bulgaristan, ancak Moğollar'a haraç ödemek suretiyle varlığını koruyabilme kaygısına düştü ve bundan sonraki yüzyıllarda Balkan politikasında artık önemli rolü olmadı.

Bu iktidar boşluğu Iznik hükümdarı III.Ioannes Vatatzes (1222-1254)'in işine yaradı; Bulgarların elinden bütün Makedonya, Epiros bölgesi ve Arnavutluk'u çekip aldı²⁸. Iznik Devleti'nin 1261'de İstanbul'u zaptederek Lâtin Devleti'ne son vermesinden sonra ise, imparator VI-II.Mikhail Palaiologos (1259-1282) Bizans sınırını Balkan dağlarının eteklerine kadar yaymak ve 1263'de Filibe ile Karadeniz sahilindeki bir çok kıyı şehrini²⁹ zaptetmek suretiyle devlet arazisini daha da genişletti. Aynı yıllarda Macaristan da bu durumdan faydalanarak Belgrad ve Branıçevo'yu işgal etti ve yıllarca süren mücadeleden sonra 1261' de Bulgarlarla yaptığı barış anlaşması sonunda Vidin bölgesine de sahip oldu³⁰.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, 12.yüzyılın sonunda bağımsızlığını kazanan Sırbistan, Stephan Nemanya'nın oğlu Stephan (1196-1227) zamanında Balkan politikasına karışmış, Bulgaristan, Macaristan ve Lâtin Devleti'ne karşı başarılı savaşlar yapmıştı³¹. Papa'nın elinden taç giymesine (1217) rağmen Stephan Iznik Ortodoks kilisesiyle iyi ilişkiler kurarak Sırbistan için bağımsız bir başpiskoposluk (1219) da sağlamıştı³².

Onun ölümünden sonra Sırbistan yeni bir kargaşalık dönemine girdi, ama oğlu I.Uroş (1243-1276)'un taht'a çıkmasıyla durum düzeldi. Bu devirde madenlerin işletilmeye başlaması ve ticaretin gelişmesi ekonomiyi canlandırdı. Bu ekonomik kalkınmanın neticeleri kısa zamanda hissedildi ve kral Milutin (1282-1321) döneminde Sırbistan kuzey Makedonya'yı da ele geçirerek Balkanlar'ın en güçlü devleti oldu. Ne

²⁸ Krş. Diniç, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 535; Ostrogorsky, *ayn. esr.*, s. 406 vd.

²⁹ Bunlar Sozopolis, Develtos, Ankhialos ve Mcsembria şehirleri idi.

³⁰ Diniç, *ayn. mkl.*, s.535 vd.

³¹ Diniç, *ayn. mkl.*, s. 531.

³² Krş. Maier, *Byzanz*, s. 170; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 398.

var ki, Milutin'in ölümü aile içinde taht sorunu yarattı. Sonunda kardeşini ve kuzenini bertaraf eden III.Stephan Uroş (1321-1331) babasının yerine iktidara geçti ve Bizans'da sürüp giden imparator dede-torun Andronikos'lar arasındaki iç savaşa karışarak, ihtiyar imparatora yardım bahanesiyle Makedonya'da Sırp sınırlarını genişletti. Fakat sonuçta Bizans tahtını genç Andronikos (1328-1341) kazanınca, bu defa o Sırbistan aleyhine Bulgarlar ile anlaştı. Bulgar çarı Mikhail Şişman (1323-1330) derhal Sırp topraklarına saldırdı, ama Köstendil (Velbujd) yanında yapılan savaşta ordusu imha olunduğu gibi, kendi de maktul düştü. Aynı sırada Sırbistan'a güneyden girmeye başlayan Bizans ordusu ise, bu yenilgi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı³³.

28 Haziran 1330³⁴ Köstendil Savaşı, Sırbistan'ın gelecek onyıllarda Balkanlar'da, özellikle Makedonya'da üstünlüğünü tayin eden bir dönüm noktası oldu. Ertesi sene Bulgaristan'da tahta Ivan Aleksandr (1331-1371) yükselirken, Sırbistan'da da asalet sınıfının desteğiyle Stephan Duşan (1331-1355) babasının yerine geçti. Bu defa Sırp ve Bulgar hükümdarları aralarında anlaşarak Bizans'a karşı savaşı sürdürdüler, İstanbul'u zaptederek Bizans'ın yerine tek bir imparatorluk kurmak düşüncesinde olan Duşan'ın saltanat döneminde Sırp Devleti yükselişinin zirvesine çıktı. Buna mukabil iç mücadelelerle zaafa düşmüş bulunan Bulgar Devleti, bundan sonra Balkan siyasetinde silik kaldı. Stephan Duşan, Bizans'a daha ilk saldırılarında Okhrida, Prilep, Strumica şehirlerini ve Selânik dışında Batı Makedonya'yı eline geçirdiyse de, Macarlar'ın kuzey sınırını tehdit etmesi üzerine 1334'de imparator III.Andronikos Palaiologos'un barış teklifini kabul etti. 1341 yılında Duşan, bu defa imparator V.Ioannes Palaiologos ile mukabil imparator Kantakuzenos arasındaki iç savaşa karışarak 1343'de Arnautluk ve Makedonya'nın tamamını eline geçirdiği gibi, 1345'de Serrhes'in zaptı

³³ Bu savaş için bk. Nicol, D.M., *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, London 1972, s. 180; Maier, *Byzanz*, s. 171 vd.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 465 vd.

³⁴ Savaşın tarihi Diniç, ("The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 534, 543) tarafından 28 haziran olarak verilmiştir. I.H. Uzunçarşılı, (*Osmanlı Tarihi (Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar)*, Ankara 1982⁴, I, s.188) da savaş için aynı tarihi vermiş, fakat gününü belirtmemiştir.

ile sınırlarım Mesta suyuna kadar ilerletti. Artık kendisini imparator ilân edebilecek güçte hissediyordu. Ayrıca Sırbistan'da bağımsız bir patriklikin kurulması da gerçekleşti. Böylece Bizans'ın yerine bir Sırp imparatorluğu kurmak gayesini açıkça belli etmişti. 16 Nisan 1346'da Üsküp'te taç giyen Duşan için imparatorluk unvanı, tek bir hedefe yönelikti: İstanbul'u zaptetmek³⁵.

Bunu gerçekleştirmek için şart olan donanmadan ise yoksundu. Bu hususta Venedik ile anlaşmaya çalıştı ise de, bütün girişimleri sonuçsuz kaldı³⁶. Hiç şüphesiz, kudretli Sırp kralının yerine İstanbul'da Bizans'ın yaşamını sürdürmesi Venedik'in çıkarlarına daha uygundu. Aslında Venedik Sırbistan ile Bizans'a karşı değil, başlıca düşmanı Macaristan'a karşı işbirliği yapmayı istiyordu. Duşan ise kuzey sınırında Macarlar'a karşı sadece savunmada kalmıştı. Hattâ daha babası zamanında Bosna'ya kaptırılmış olan Zakhlumia bölgesini bile geri alamamıştı³⁷. Çünkü devamlı olarak güneyde Bizans ile savaşmaktaydı; dış politikası sadece Bizans üzerine kurulmuş idi.

Biraz önce değinmiş olduğumuz Bizans imparatorları V.Ioannes Palaiologos ile VI.Ioannes Kantakuzenos arasındaki iç savaş sürüp giderken Kantakuzenos'un, yarım yüzyıldan beri Kuzeybatı Anadolu'da devlet kurmuş Osmanlı Türklerinden yardım alarak üstünlük sağlaması üzerine, imparator V.Ioannes de Sırp ve Bulgarlar'dan yardım istedi. Duşan ona 7000 kişilik³⁸ bir süvari kuvveti gönderdi. Buna karşılık Orhan Bey (1326-1362) de, oğlu Süleyman kumandasında sayısı 10.000'i bulan yeni bir birliği Kantakuzenos'a yolladı³⁹. Böylece iktidar için birbirleriyle

³⁵ Bu dönemdeki Sırp-Bizans münasebetleri için bk. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, s. 181vd., 194, 202, 205, 210; Maier, *Byzanz*, s. 172 vd.; Diniç, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, s.537 vdd.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 466 vd., 476 vd., 481 vd.

³⁶ Krş. Nicol, *Byzantium and Venice*, s. 270.

³⁷ Krş. Diniç, "The Balkans", s. 540.

³⁸ Kantakuzenos, III, 246'da böyle. Ostrogorsky (*Bizans Devleti Tarihi*, s. 487) ve Nicol (*The Last Centuries of Byzantium*, s. 245), Nikephoros Gregoras (III, 181)'a dayanarak Duşan'ın gönderdiği yardım kuvvetinin 4000 kişi olduğunu kabul ediyorlar.

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 136.

le çekişen Bizans imparatorları arasındaki mücadelenin sonucunu tayin etmek Osmanlılar ile Sırp'lar'a kalmıştı. Türklerin ilerleyişi üzerine Bulgarlar geri çekildi. Sırp kuvvetleri ise imparator V.Ioannes'in birlikleriyle beraber Türkler'e karşı çıktılar. Fakat 1352 yılının sonunda Dimetoka yanında yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğradılar. Bu yenilgiden sonra Duşan, ilk defa Balkanlar'da görünen Türkler'e karşı bir Haçlı Seferi tertiplenmesi için 1354 yılında papa VI.Innocentius'ya başvurdu⁴⁰. Çünkü Türklerin kendisine İstanbul yolunu kapatabileceklerini anlamıştı. Fakat kısa süre sonra ölümü, sadece kurduğu hayallerin değil çarçabuk bina ettiği Sırp Devleti'nin de hızla yıkılışına neden oldu.

Yerine geçen oğlu V.Uroş (1355-1371) zayıftı ve devletin yarı bağımsız irili ufaklı feodal ünitelere bölünmesini önleyemedi. Önce, Duşan'ın üvey kardeşi Epiros valisi Symeon, kendisini Sırp'ların imparatoru ilân ederek yeğeninini yerini almaya çalıştı. Bu teşebbüs boşuna oldu, ama Symeon 1359'dan itibaren Epiros ve Tesalya'da bağımsız olarak hüküm sürmeye başladı. Bunu, diğer eyaletlerin de bağımsız yöneticilerin eline geçmesi takip etti: Makedonya'da Prilep *jupan*'ı Vukasin Üsküp, Prizren ve Okhrida üzerinde hâkimiyet kurarak 1365'de kendini kral ilân etti. Serrhes etrafındaki bölge Vukasin'in kardeşi despot Uglyeşa'nın eline geçti. Arnavutluk'da tek tek hüküm süren Sırp, Arnavut Lâtin asiller genelinde Venedik ve Napoli kralının nüfuzu altında idiler. Zeta'da Balsa ailesi, bunların kuzeyinde Ragusa (Dubrovnik)'ya kadar uzanan bölgede Altomanoviç ve Morava nehri etrafında Lazar ve damadı Brankoviç hâkimiyetlerini kurmuşlardı⁴¹. Lazar, 1371'de kral Uroş'un ölümünden sonra Bosna hükümdarı Tvrtko (1353-1391) ile anlaşarak tehlikeli rakibi Altomanoviç'den kurtulunca Sırbistan'da en güçlü adam oldu. Lazar'ı destekleyen Sırp kilisesi de İstanbul'un üstünlüğünü kabul ederek patrikle barıştı ve Bizans ile ilişkiler daha dostça görünüm kazandı.

⁴⁰ Krş. Diniç, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 540; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 197.

⁴¹ Stephan Duşan'ın ölümünden sonra Sırbistan'ın parçalanması için bk. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, s. 266 vd.; Diniç, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, s. 541 vd.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 197 vdd.

Yarımadanın kuzey batısında Hırvatistan ve Bosna krallığı Macaristan'a bağlı bulunuyorlardı. Ancak 1382'de kral Layoş'un ölümüyle Macar baskısından kurtulan Bosna kralı Tvrtko, Hırvatistan ve Dalmaçya'yı işgal, hattâ Sırbistan topraklarından bir kısmını ülkesine ilhak ederek kudretini artırmıştı. Bulgaristan'a gelince, daha çar Ivan Aleksandr zamanında Vidin ve Dobruca bölgelerinin merkezi hükümetten kopmalarıyla ülke üçe bölünmüştü. Ayrıca merkezi Köstendil olmak üzere Doğu Makedonya'nın kuzey kısmı Sırp asillerinden Konstantin Dejanoviç⁴² ve kardeşi Dragaş'ın idaresindeydi. İç kargaşalıklar yanında bu bölünmeler devleti daha da zayıflatmıştı. Bizans'ın elinde ise, Doğu Trakya, Selânik ve civarı ile Mora ve Güney Epiros'un bir kısmı bulunuyordu⁴³.

Osmanlı Türkleri Avrupa topraklarına ayak bastığında Balkanlar'ın siyasi görünümünü buydu. Türklerin sistemli bir fetih hareketi ile Rumele'de hâkimiyetlerini yaymaya başlamaları ve Dimetoka, Edirne, Filibe'yi alarak ilerleyişleri⁴⁴, yönlerinin Balkanlar olduğunu açıkça belli etmişti. Yarımada üzerindeki hâkimiyetin ve siyasetin kesin olarak değişeceği an artık çok yaklaşmıştı.

Türk ilerleyişini durdurmak üzere ilk harekete geçen Serrhes despotu Uglyeşa ile kardeşi kral Vukasin olmuş, fakat Meriç kenarında Çirmen'de 26 Eylül 1371'de yapılan savaşta orduları kesin bir mağlubiyete uğramış, kendileri de hayatlarını kaybetmişlerdi⁴⁵. Çirmen zafere sonra Makedonya Türklerin eline geçtiği gibi, Bizans İmparatorluğu ve Bulgar Çarlığı da Türklerin yüksek hâkimiyetini kabul ederek vassal devlet durumuna düşmüşlerdi.

⁴² Uzunçarşılı, *ayn. esr.*, İndeks'de, Sırp beyi Konstantin ile Köstendil beyi Konstantin şeklinde ayrı ayrı gösterilen şahısların aynı kişi, yani Konstantin Dejanoviç olması gerekir.

⁴³ Diniç, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, s. 542 vd., 546 vd.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 162 vdd.; Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, s. 273 vd., 280; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 494; Taeschner, F., "The Ottoman Turks to 1453", *The Cambridge Medieval History*, 1979³, IV, s. 762 vd.

⁴⁵ Çirmen Savaşı (Sırp Sındığı) için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 171; Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, s. 285 vd.; Taeschner, "The Ottoman Turks", s. 763 vd; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 497 vd.

Bunu takip eden yıllarda Türk taarruzlarının şiddeti daha da arttı. Sırp devletine yeniden güç kazandırmaya çalışan Lazar da Türklerin yüksek hâkimiyetini tanımaya mecbur kaldı. Bununla beraber Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için fırsat kollamaktaydı. Nitekim 1385'de Sofya ve 1386'da Niş'in Osmanlıların eline geçmesinden sonra bir Türk akıncı birliğini Ploçnik yanında bozguna uğratmış ve bu başarı ona Türkler aleyhine bir ittifak hazırlamak cesaretini vermişti. Sırbistan, Bosna, Hırvatistan, Arnautluk ve Bulgaristan'ın Türklere karşı bu birleşme çabaları sultan I.Murad (1362-1389.)'ın gözünden kaçmamıştı. Bu sebeple akıncı birlikleri yerine büyük bir ordu ile kesin sonuca ulaşmak üzere Lazar ve mütteliklerinin üzerine yürüdü⁴⁶.

1389 yılında Kosova'da yapılan savaş Türklerin zaferiyle son bulurken Sırbistan da Türklerin hâkimiyetine girmiş bulunuyordu. Birinci Kosova Savaşı Sırp'ların Türklere son meydan okuyuşu olmuştu ve yarım asır önce Stephan Duşan'ın tahta çıkışı ile başlayan parlak devrin kesin olarak sonunu işaret ediyordu. Bundan sonra Balkan yarımadası fethinin tamamlanması sadece zaman meselesi idi. Öte taraftan Türk ordusunun kazandığı bu zafer Bizans'ın Balkan ülkeleriyle bağlantısını tamamen koparıyor ve onu Osmanlı Devleti arazisi içinde sıkışıp kalan bir adacık durumuna sokuyordu.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Bizans ortaçağ boyunca Balkanlar'ın tarihinde her zaman için var olmuştur. 7.yüzyıldan sonra yarımada üzerinde İslâm kabilelerinin zaman zaman irili ufaklı devletler kurmuş olmasına rağmen, Bizans bu duruma hep geçici gözüyle bakmış ve eski topraklarını geri almak için mücadeleden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Askerî ve siyasî üstünlüğünü kaybettiği dönemlerde bile, dinî ve kültürel bakımdan etkisini sürdürmüştür. Bundan dolayı Birinci Kosova Savaşı'na kadar Bizans'ın Balkanların siyasî panoramasındaki görüntüsü ve etken rolü ön plânda yer alır. Kosova Savaşı'ndan sonra 20.yüzyıla kadar uzayan dönem ise, Türk hâkimiyetidir.

⁴⁶ Çirmen Zaferi'nden sonraki Türk ilerleyişi ve Birinci Kosova Savaşı için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 175 vdd., 249-260; Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, s. 299 vdd.; Taeschner, "The Ottoman Turks", s. 764 vd.; Diniç, "The Balkans", s. 550; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 501 vdd.; Runciman, S., terc. Işıltan, F., *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, III, s. 384.

DIE BYZANTINISCHE HERRSCHAFT AUF DER BALKANHALBINSEL BIS ZUM 14. JAHRHUNDERT

Die Balkanhalbinsel war seit ältester Zeit Durchgangsland für sehr viele Stämme. Diese zogen von Osten nach Westen und die Donau überschreitend in den Süden, in die Mittelmeerländer. Der Balkan erlangte erst Frieden, nachdem im 2. Jahrhundert v. Chr. das Römische Reich von ihm Besitz ergriff¹. Zur Zeit des Kaisers Augustus hatte die Grenze die Donau erreicht². Die dort aufgestellten Heereseinheiten verteidigten für lange Zeit das Land erfolgreich gegen erneute äussere Einflüsse. Als jedoch die Völkerwanderungen begannen, wurde dieses Gefüge zerstört. Rom konnte die Plünderungen der in grossen Gruppen die Donau überschreitenden Stämme nicht mehr verhindern. Die Balkanhalbinsel fiel Ende des 4. Jahrhunderts, als das Römische Reich zweigeteilt wurde, zur östlichen Hälfte, also an Byzanz. Während des Mittelalters blieb der Balkan politisch und militärisch gesehen manch-

¹ Die östlichen Mittelmeerküsten wurden im 3. Jahrhundert v.Chr. von den Römern eingenommen. Der Krieg mit Mazedonien dauerte Jahre. Nach diesen Kriegen wurde die Übermacht Roms auf der Balkanhalbinsel immer stärker. Für ausführliche Informationen siehe S.Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Istanbul 1970, S.70, 77 f, 86-90, 94 ff.

² Zwischen den Jahren 12-9 v.Chr. wurde die Donau unter Tiberius zur Grenze des Römischen Reiches gemacht. Vgl. O.Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö.27-M.S.192)*, Istanbul 1976, S.48.

mal völlig, manchmal nur teilweise, unter der Oberherrschaft von Byzanz. Aus diesem Grunde ist es richtiger - meine ich - wenn die Geschichte der Balkanhalbinsel ab dem 4. Jahrhundert aus der Sicht von Byzanz betrachtet wird.

In der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts wurde Byzanz von den Hunnen³ überfallen und in der zweiten Hälfte von den Ostgoten⁴. Diese Völker zogen dann aber schliesslich nach Westen und daher konnte Byzanz wieder seine Staatshoheit auf dem Balkan errichten⁵. Im 6. Jahrhundert begannen die slavischen und bulgarischen Stämme in die Halbinsel einzufallen. Byzanz hatte die Donaugrenze durch eine Festungslinie gesichert. Kaiser Justinianus (527-565) hatte sich in Afrika und Italien in grosse Kämpfe eingelassen. Da das Verteidigungssystem auf dem Balkan aufgrund fehlender Soldaten nicht stark genug war, fanden die barbarischen Bewegungen Gelegenheit, sich bis zur Adria- und Mittelmeerküste und auf der Balkanhalbinsel auszubreiten⁶. Diese angreifenden Gruppen waren meistens mit Plünderungen zufrieden und verzogen sich mit ihrer Beute wieder hinter die Donau. Die im gleichen Jahrhundert an der Donaugrenze gesichteten Awaren⁷ nahmen die Slaven in ihre Gewalt. Sie gründeten einen Staat und fielen in verschiedenen Wellen im Balkan ein und breiteten sich aus. Da Byzanz

³ Für die Beziehungen Hunnen-Byzanz siehe Priskos, *Byzantinische Diplomaten und Östliche Barbaren*, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, Graz 1955, IV, S.1-82; Die ausführlichste Bibliographie G.Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Leiden 1983³, I, S.56 ff.

⁴ Die Beziehungen der Ostgoten zu den Byzantinern siehe W.Ensslin, *Theoderich der Grosse*, München 1953; J.B.Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian (395-565)*, London 1923, I, S.411 ff.

⁵ Vgl. G.Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, türk.Übers. F.İşiltan, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1981, S.53, 56 ff.

⁶ Die Angriffe der slavischen und bulgarischen Stämme auf dem Balkan zu Zeiten von Justinianus siehe J.B.Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I. to the death of Justinian (395-565)*, London 1923, II, S.293 ff.

⁷ Die Beziehungen Byzantiner-Awaren zeitens Kaiser Justinianus 558 und bis zum Tod Kaiser Tiberius 582 siehe Menander Protektor, *Byzantinische Diplomaten und Östliche Barbaren*, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, Graz 1955, IV, S.82-212. Eine ausführliche Bibliographie G.Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, S.70-76.

zu jener Zeit gegen den Iran Krieg führte, waren die Avaren für Byzanz eine ernstzunehmende Bedrohung⁸. Wenn auch Kaiser Maurikios (582-602) gegen die Slaven und Avaren einen zehnjährigen Krieg führte, der anfangs erfolgreich war, musste er wegen eines Aufstandes im Heer den Feldzug beenden. Dies war der Grund, warum sich die Slaven auf dem Balkan niederlassen konnten.

Anfang des 7. Jahrhundert erlebte der Balkan neue Entwicklungen. Während Kaiser Herakleios (610-641) gegen die Avaren kämpfte, erlaubte er den Serben und Kroaten, die jenseits der Karpaten lebten, in den Balkan zu kommen. Als jedoch die Bedrohung durch die Avaren nicht mehr bestand, blieben die Serben und Kroaten auf der Halbinsel im Nordwesten und liessen sich auf diesem Boden nieder, indem sie kleine Staaten bildeten⁹. Mit diesen zusammen war das Kaiserreich mächtig. Es konnte auf dem Balkan die alte Oberherrschaft wieder herstellen. Gerade zu dieser Zeit aber begann die islamische Expansion, die den Lauf der Geschichte veränderte und alle Berechnungen der Byzantiner durcheinanderbrachte. Das Kaiserreich versuchte dieser negativen Entwicklung, die Mitte des 7. Jahrhunderts begann und mit einem Schlag auch den Verlust Syriens, Palästinas und Ägyptens mit sich brachte und sogar den Staat bedrohte, fast hundert Jahre lang an den Ostgrenzen kämpfend, Einhalt zu bieten¹⁰.

⁸ Vgl. G.Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.74 f.

⁹ Vgl. D.Obolensky, *The Empire and its northern Neighbours (565-1018)*, *The Cambridge Medieval History*, 1979³, IV, S.482 f.; A.Toynbee, *Constantine Pomphyrogenitus and his World*, London 1973, S.269 ff., 621 ff.

¹⁰ Für nähere Informationen über den Zwist zwischen den Byzantinern und dem islam wahrer dieser Periode siehe J.Wellhausen, *Die Kämpfe der Araber mit den Römern in der Zeit der Umajjaden*, Göttingen 1901; A.A.Vasiliev, *History of the Byzantine Empire (324-145)*, Madison and Milwaukee 1964⁵, I, S.211 ff., 236 ff.; F.İşiltan, *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan h.210 - m.825'e kadar)*, İstanbul 1960, S.32-112; J.Wellhausen, *Prolegomena zur aeltesten Geschichte des Islams*, türk.Übers. F.İşiltan, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, İstanbul 1960, S.40 ff., 47 ff., 80 ff.; E.Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen (Corpus Bruxellense, Hist.Byz. III)*, türk.Übers. F.İşiltan, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul 1970, S.36 ff.; G.Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, türk.Übers. F.İşiltan, S.102ff.

Während dieser Zeit blieben natürlich die Balkanangelegenheiten zweitrangig. Als gegen Ende des gleichen Jahrhunderts Bulgaren türkischer Abstammung unter dem Kommando des Landesherrn Asparukh (681-702) auf dem Balkan einfielen¹¹, fanden sich die Byzantiner neuen Mächten gegenübergestellt. Die Bulgaren drangen in kurzer Zeit bis in das Gebiet um Varna vor und verbanden sich mit verschiedenen slavischen Stämmen, die dort ansässig waren. Diese gründeten dann in dem Gebiet zwischen der Donau und dem Balkangebirge den ersten bulgarisch - slavischen Staat¹².

Während im 8. Jahrhundert die islamische Welt mit inneren Unruhen zu kämpfen hatte, fand Byzanz Gelegenheit, sich mit den Balkanfragen zu befassen. Kaiser Konstantinos V. (741-775) zerbrach mit seinen hintereinanderfolgenden Feldzügen die militärische Macht des bulgarischen Staates¹³. Das Kaiserreich eroberte die alten Länder, die es während der slavischen Völkerwanderungen verloren hatte, langsam wieder zurück. Das Kaiserreich befestigte die Souveränität auf der Halbinsel, indem es in fast allen Küstengebieten "Themas" bildete. Byzanz besass Ende des 7. Jahrhunderts nur zwei "Themas" auf der Balkanhalbinsel: Thrazien und Hellas. Es ist ein Zeichen der wachsenden Stärke¹⁴, dass Ende des 8. Jahrhunderts die "Themas" Mazedonien und Peleponnes gegründet wurden und seit Anfang des 9. Jahrhunderts Thessalonike, Dyrrhakhion, Nikopolis und Dalmatien. Diese byzantinischen Erfolge, wurden durch Krum, der im Jahre 803 für kurze Zeit unterbrochen¹⁵. Das von einer bulgarischen Invasion, die bis an die Mauern von Istanbul reichte, heimgesuchte Byzanz, wurde durch den plötzlichen Tod von Krum (814) gerettet. Gleichzeitig hat das Kaiserreich diese Gefahr fast ohne Gebietsverluste überstanden.

¹¹ Vgl. St.Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire*, London 1930, S.25.

¹² Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire*, S.27.

¹³ Vgl. Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire*, S.35-43 für den 9. Feldzug des Kaisers Konstantinos V. nach Bulgarien.

¹⁴ Vgl. Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.180 ff.

¹⁵ Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire*, S.51-70.

Nach einer langen Friedensperiode griffen die Bulgaren, diesmal unter Zar Symeon (893-927), wieder an¹⁶. Byzanz rief die Ungarn, die sich damals an den Ufern der Donau niedergelassen hatten, zur Hilfe¹⁷. Auf diese Weise mischten sich die Ungarn das erste Mal in die Balkan-Politik ein. Die Byzanz-Bulgarien Streitigkeiten beeinträchtigten auch die anderen Balkanländer. Serbien, das auf der Seite von Byzanz zu stehen schien, wurde von einer schrecklichen bulgarischen Invasion heimgesucht. Symeon drang bis zur kroatischen Grenze vor. Er besiegte den kroatischen König Tomislav (910-928) und war gezwungen, Frieden zu schliessen. Ein Jahr danach, beim Tode von Symeon im Jahre 927, änderte sich der Zustand völlig. Während Bulgarien sich wieder unter Byzanz beugte, festigte das Kaiserreich seinen Einfluss auf den anderen Balkanländern.

Als die Macht der mazedonischen Dynastie (867-1056) stärker wurde, hatte das Kaiserreich militärisch gesehen an allen Grenzen Erfolg. Als sich die byzantinische Kirche von der Bilderbekämpfung (Ikonoklasmus) abwandte, ging sie ihrer blühendsten Zeit entgegen. Schon lange vorher hatte auf dem Balkan die Christianisierung begonnen, sich in dieser Zeit in starkem Masse ausgebreitet und war sogar über die Grenzen des Kaiserreichs hinaus gelangt¹⁸. Daraus ergibt sich: Die Balkanländer, die sich der byzantinischen Kirche zugewandt hatten, hatten im Laufe der Zeit nicht nur das Christentum übernommen, sondern fingen auch im Laufe der Zeit an, sich in grossem Masse dessen Kunst und Kultur anzueignen.

Die Zeit des Friedens mit Bulgarien wurde zur Zeit des Kaisers Nikephoros Phokas (963-969) wieder zerstört. Weil Nikephoros die Kämpfe, die er an der Ostgrenze mit Erfolg betrieb, nicht unterbrechen

¹⁶ Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire*, S.137-177.

¹⁷ Vgl. St.Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign*, London 1988⁴, S.38. Für den byzantinischen-ungarischen Beziehungen siehe ausserdem Moravcsik, *Hungary and Byzantium in the Middle Ages*, *The Cambridge Medieval History*, IV, S.566-592.

¹⁸ Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.214 f.; J.M.Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986, S.94 ff.

wollte, wandte er sich, um die bulgarische Frage zu lösen, an den russischen Herrscher Svyatoslav (964-972). Die Russen schlugen in kurzer Zeit Bulgarien nieder und besetzten es. Eigentlich war das eine falsche Politik, denn Byzanz wurde dieses Mal Nachbar eines noch gefährlicheren Feindes als Bulgarien. Nach Nikephoros stieg Ioannes Tzimiskes (969-976) auf den byzantinischen Thron. Die Bedrohung durch den russischen Herrscher wurde mit der Zeit immer stärker. Da die Bemühungen um eine Einigung ohne Erfolg blieben, konnte ein Krieg nicht mehr verhindert werden. Der im Jahre 971 beginnende Krieg endete mit einem Sieg von Byzanz. Dieser Sieg war aus zwei Gründen für das Kaiserreich von Vorteil: Einerseits wurden die Russen aus dem Balkan verdrängt, zum anderen wurde das bulgarische Reich wieder vereint. Nur nach dem Tode von Tzimiskes war in Mazedonien wieder ein Aufstand möglich. Er breitete sich schnell aus, und Samuel (976-1014), der von edler Abstammung war, bestieg den bulgarischen Thron. Er gründete ein neues bulgarisches Reich, welches unter dem Kaiser Basileios II. (976-1025) nach langen Kriegen im Jahre 1014 völlig zerstört wurde. Auf diese Weise fiel der gesamte Balkan, seit sich die Slaven dort niedergelassen hatten, wieder unter die Souveränität von Byzanz. Die Grenzen reichten erneut von der Donau bis an die Adriaküste¹⁹.

Der Tod von Basileios II. beeinträchtigte die Balkanpolitik. Dessen schwache Nachfolger konnten die erworbene Stärke nicht halten. Es begannen Aufstände auf dem Balkan: Gebiete wie Kroatien, Serbien, Zeta und Zakhlumia wurden von Vasallen von Byzanz regiert. Diese unternahm Schritte, sich von der Knechtschaft von Byzanz zu befreien, sobald sie dazu Gelegenheit hatten. Der erste, der sich gegen die byzantinische Autorität im Jahre 1040 auflehnte, war der Herrscher von Zeta, Stephan Voyislav. Diesem Aufstand folgte der bulgarische Aufstand unter der Leitung von Peter Delyan. Byzanz konnte den bul-

¹⁹ Runciman, *A History of the first Bulgarian Empire*, S.198-252.; F.G.Maier, *Byzanz* (Fischer Weltgeschichte 13), Frankfurt 1973, S.216, 222, 225-31; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.262-291.

garischen Aufstand unterdrücken, aber die Oberherrschaft über Zeta nicht gleich wieder herstellen. In dieser Zeit löste Kroatien mit Hilfe des Papstes seine Bindungen zu Byzanz²⁰.

Es bestand nicht nur das Problem, diese Vasallenstaaten in Gehorsam zu halten. An der Donaugrenze traten andere Schwierigkeiten auf. Neue türkische Nomadenstämme: Die Petschenegen, Uzen und Kumannen traten in Erscheinung. Die jenseits der Donau lebenden Petschenegen drangen zum ersten Mal unter dem Druck der Uzen in das Staatsgebiet ein. Die Uzen folgten ihnen und ihre Zerstörungen auf dem Balkan waren sehr schwerwiegend. Gleichzeitig häuften sich die Angriffe der Ungarn und die Besetzung Belgrads sorgte für ein völliges Durcheinander auf dem Balkan. Byzanz, das während der Zeit der Komnenen (1081-1180) eine Blütezeit erlebte und seine Stärke wieder herstellen konnte, verstand es, sich von all diesen Gefahren zu befreien und die Oberherrschaft auf dem Balkan beizubehalten²¹.

Nach dem Tode Manuel Komnenos im Jahre 1180 fing die Oberherrschaft der Byzantiner auf dem Balkan wieder an zu zerbröckeln. Das Kaiserreich versuchte, die Invasion der Ungarn und Normannen zu verhindern. Zur gleichen Zeit zog der dritte Kreuzzug unter der Führung des deutschen Kaisers Friedrich Barbarossa (1152-1190), der gegen Byzanz feindlich gesinnt war, über den Balkan, und so fand der serbische Jupan Stephan Nemanja Gelegenheit, einen freien serbischen Staat zu gründen. Unter den gleichen Umständen wurde den Geschwistern Petro und Asen nach einem Aufstand im Jahre 1185 der Weg bereitet, einen bulgarischen freien Staat zu errichten²². Auf diese Weise hatte Byzanz gegen Ende des 12. Jahrhunderts viel Boden auf dem Balkan verloren. Es konnte die Gründung eines serbischen und bulga-

²⁰ Maier, *Byzanz*, S.167 f.; M.Dinić, "The Balkans (1018-1499)", *The Cambridge Medieval History*, IV, S.519 f.; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.300 f.

²¹ Maier, S.244, 249-287; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.309 f., 329-64 M.Angold, *The Byzantine Empire (1025-1204)*. New York 1984. S.12 ff. 106 ff., 153 ff, 173 ff.

²² Vgl. Dinić, "The Balkans", S.521 ff. Ausserdem siehe C.M.Brand, *Byzantium Confronts the West (1180-1204)*, Oxford 1968, S.160 ff., 178 f.; Angold, S.271 ff.

rischen Staates nicht verhindern und verlor am Schluss zum Teil des Mitspracherecht bei der Balkanpolitik. Jetzt waren auf der Halbinsel die Länder Kroatien, Dalmatien und Sirmium in den Händen der Ungarn. Ebenfalls hatten die serbischen und bulgarischen Länder die Oberherrschaft Ungarns anerkannt und das römisch-katholische Glauben angenommen. Trotzdem liess Byzanz nicht von seinem Kampf ab. Doch alle Bemühungen, die Autorität auf dem Balkan wieder herzustellen, hatten wegen des vierten Kreuzzuges²³ keinen Erfolg. Dieser hatte das Ziel, Konstantinoplis zu besetzen und das byzantinische Kaiserreich zu zerstören.

Anfang des 13. Jahrhunderts wurde Istanbul während des Vierten Kreuzzuges von den Lateinern eingenommen (1204). Damit hatte das Byzantinische Reich für eine vorübergehende Zeit sein Ende gefunden. Die Lateiner bildeten kleine Staaten wie Konstantinoplis, Mittelgriechenland, Thessalonike und Peloponnes. Byzantiner, die aus Istanbul geflüchtet waren, bildeten die zwei Länder, Epiros und Nikaia (Iznik), die noch nicht von den Lateinern besetzt waren²⁴. Diese beiden neuen Staaten brachten in ihrer späteren Entwicklung die Balkanpolitik durcheinander.

Byzanz konnte sich nicht daran gewöhnen, die Freiheit der Bulgaren als Dauerzustand zu betrachten, sondern sah dies immer nur als eine vorübergehende Phase an. Auch die Lateiner, die Istanbul besetzt hatten, dachten ebenso. Aus diesem Grunde waren sie den Bulgaren fe-

²³ Die letzte erweiterte Erforschung wurde von D.M.Nicol (London 1988) herausgegeben mit dem Titel *Byzantium and Venice*. Es behandelt das Thema: die Eroberung Istanbul durch die Lateiner unter Mithilfe Venedigs und deren Rolle. Ausserdem: J.Godfrey: *1204 the Unholy Crusade* (Oxford 1980). Dieses Buch enthält weitreichende Information.

²⁴ Wegen der byzantinischen Staaten Epiros und Nikaia siehe Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957; Angold, *A Byzantine Government in exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea 1204-1261*, London 1975. Für die Beziehungen dieser Ländern zum Balkan siehe Nicol, "The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires (1204-61)", *The Cambridge Medieval History*, IV, S.275-330; Nicol, *Byzantium and Venice*, S. 166-187; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.390-416.

indlich gesonnen, anstatt gute Beziehungen zu ihnen anzuknüpfen. Sie hatten bei ihren Kämpfen aber keinen Erfolg. Der bulgarische Zar Kalojan (1107-1207) fügte dem lateinischen Heer eine schwere Niederlage zu. Trotz seiner Erfolge entwickelten sich die Freiheitsbestrebungen nach seinem Tode nicht weiter, da es innere Schwierigkeiten gab. Es war nicht möglich, eine bleibende Staatsorganisation zu bilden. Ausserdem war es ihnen auch versagt, die Stärke der Boyaren zu schwächen und deren Freiheit in Grenzen zu halten. Neue Revolutionen und Teilungen brachten das Land in eine schwierige Lage²⁵.

Zu dieser Zeit lag die Stärke auf dem Balkan in den Händen von Epiros²⁶. Dieses Land hatte sich auf Grund der Erfolge von Mikhail Angelos (1204-1215) und dessen Bruder Theodoros Angelos (1215-1230)²⁷ weiterentwickelt. Es eignete sich Dyrrhakhion und die Insel Korfu an, die den Venetianern gehörten. Sie besetzten Okhrida, eroberten 1224 Thessalonike und machten somit dem dortigen Lateinerstaat ein Ende. Indem sie einen grossen Teil von Thessalia und Mazedonien einnahmen, erweiterten sie ihr Territorium auf Kosten der Lateiner und Bulgaren. Die Grenzen reichten nun von der adriatischen bis zur ägäischen Küste. Es war ihr Ziel, wie auch das von Iznik, welches als Rivale immer stärker wurde, Konstantinopolis den Lateinern abzunehmen und das Byzantinische Kaiserreich neu zu gründen. 1218 stieg Ivan II. Asen auf den bulgarischen Thron. Unter seiner Leitung kam der bulgarische Staat wieder zu Macht. Theodoros Angelos begann einen Krieg gegen den bulgarischen Staat, der mit einer Niederlage endete (1230). Dies war das Ende des Epirosstaates. Bulgarien nahm in kurzer Zeit Thrakien, Mazedonien und Albanien. Sogar Serbien gelangte unter den Einflussbereich des bulgarischen Zaren. Die Übermacht jedoch, die Bulgarien erworben hatte, war von kurzer Da-

²⁵ Vgl. Diniç, "The Balkans", S.525 f.

²⁶ Vgl. Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.399 ff.; Maier, S.332 ff.

²⁷ Mikhail und sein Bruder Theodoros waren die Gründer des Staates Epiros. Sie waren die Vettern von Kaiser Isaakios II. und Alexios III. Angelos. Vgl. Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.393.

uer. Nach dem Tod von Ivan II. Asen (1241) fielen die Mongolen in das Land ein. Diese Invasion zerbrach die Stärke des bulgarischen Staates. Wie der mongolische Angriff in Anatolien, wurde das Gleichgewicht auf dem Balkan zerstört. Bis vor kurzer Zeit hatte Bulgarien noch davon geträumt, das Erbe der Byzantiner, anzutreten. Aber sie hatten jetzt genug Sorge, den Tribut an die Mongolen zu zahlen, um ihre eigene Existenz zu schützen. In den darauffolgenden Jahrhunderten spielten die Bulgaren in der Balkanpolitik nur eine unwichtige Rolle.

Diese regierungslose Zeit verstand der Regent von Iznik, Ioannes III. Vatatzes (1221-1254), zu nutzen. Er nahm den Bulgaren ganz Mazedonien, sowie die Gebiete um Epiros und Albanien ab²⁸. 1261 besetzte Iznik die Stadt Konstantinoplis. Das war Ende des lateinischen Staates. Kaiser Mikhail VIII. Palaiologos (1259-1282) gewann an Boden, indem er die byzantinische Grenze bis zu den Hängen des Balkengebirges vorschob, 1263 Philippopolis und viele Städte²⁹ an der Schwarzmeerküste einnahm. In den gleichen Jahren ergriff Ungarn die Gelegenheit und besetzte Belgrad und Branicevo. Am Ende der langanhaltenden Kämpfe wurde 1261 mit Bulgaren ein Friedensvertrag geschlossen. So bekam Ungarn auch noch das Gebiet um Vidin³⁰.

Wie bereits erwähnt, erlangte Serbien seine Unabhängigkeit Ende des 12. Jahrhunderts. Während der Zeit von Stephan (1196-1227), dem Sohn des Stephan Nemanja, mischte sich Serbien in die Balkanpolitik ein und kämpfte erfolgreich gegen Bulgarien, Ungarn und das Lateinische Kaiserreich³¹. Obwohl Stephan aus der Hand des Papstes (1217) die Krone erlangte, unterhielt Stephan zu der orthodoxen Kirche in Nikaia gute Beziehungen und gründete dadurch für Serbien ein unabhängiges Erzbischofstum (1219)³².

²⁸ Vgl. Diniç, "The Balkans", S.535; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.406 f.

²⁹ Das waren die Städte Sozopolis, Develtos, Ankhialos und Mesembria.

³⁰ Diniç, "The Balkans", S.535 f.

³¹ Diniç, "The Balkans", S.531.

³² Vgl. Maier, S.170; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.398.

Nach Stephans Tod herrschte wieder Chaos in Serbien. Als sein Sohn Uros I. (1243-1276) den Thron bestieg, besserten sich die Zustände. Während dieser Zeit fing man an, die Bodenschätze zu nutzen, und da der Handel ausgeweitet wurde, lebte die Wirtschaft auf. Man konnte diesen Aufschwung innerhalb kurzer Zeit wahrnehmen. Während der Regierungszeit von König Milutin (1282-1321) eroberte Serbien Nord-Mazedonien und wurde dadurch zum mächtigsten Staat auf dem Balkan. Beim Tode von Milutin traten jedoch familiäre Probleme in der Thronnachfolge auf. Schliesslich beseitigte Stephan III. Uros (1321-1331) seinen Bruder und seinen Vetter und trat die Regierungsnachfolge seines Vaters an. In Byzanz zog sich der Streit um die Regierung zwischen dem Grossvater Andronikos und dem Enkel Andronikos dahin. Stephan mischte sich in diesen Familienzweist unter dem Vorwand ein, dem greisen Kaiser zu helfen und dehnte in Mazedonien die serbischen Grenzen aus. Zum Schluss gewann der junge Andronikos (1328-1341) den Streit um den byzantinischen Thron. Er verbündete sich mit den Bulgaren gegen die Serben. Der bulgarische Zar Mikhail Šišman (1323-1330) griff sofort Serbien an. Während des Kampfes bei Velbujd (Köstendil) wurde das Heer vernichtet und er selbst fiel. Zur gleichen Zeit drang das byzantinische Heer vom Süden her in Serbien ein. Die Byzantiner mussten sich aber auf Grund dieser Niederlage zurückziehen³³.

Der am 28 Juli 1330³⁴ bei Köstendil stattfindende Kampf war ein Wendepunkt Serbiens für die nächsten Jahrzehnte. Er festigte die Überlegenheit Serbiens auf dem Balkan, besonders in Mazedonien. Im folgenden Jahr bestieg Ivan Aleksander (1331-1371) den bulgarischen Thron. In Serbien nahm Stephan Dušan (1331-1355) mit Unterstützung der Oberklasse den Platz seines Vaters ein. Dieses Mal verbündeten sich die Herrscher von Serbien und Bulgarien und kämpften gemeinsam gegen Byzanz. Dušan dachte nur daran, Konstantinupolis einzu-

³³ Zu diesem Krieg siehe D.M.Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, London 1972, S.180; Maier, S.171 f.; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.465 f.

³⁴ Diniç ("The Balkans", S.534, 543) hat das Datum des Krieges als 28 Juni angegeben.

nehmen und anstelle von Byzanz ein einziges Kaiserreich zu gründen. Während der Regierungszeit von Duşan erreichte der serbische Staat seinen Höhepunkt. Dagegen wurde Bulgarien wegen der Bürgerkriege geschwächt und dadurch für die Balkanpolitik unwichtig. Schon beim ersten Angriff auf Byzanz nahm Stephan Duşan die Städte Okhrida, Prilep und Strumica ein. Nachdem er auch Mazedonien - ausser Thessalonike - erobert hatte, und die Ungarn die Nordgrenzen bedrohten, nahm er im Jahre 1334 die Friedensangebote von Kaiser Andronikos III. Palaiologos an. Nun, im Jahre 1343, mischte sich Duşan in die inneren Kriege von Kaiser Ioannes V. Palaiologos und seinem Gegner Kantakuzenos ein. Indem er 1343 Albanien und Mazedonien völlig eroberte, erweiterte er 1345 mit der Einnahme von Serrhes seine Grenzen bis zum Fluss Mesta. Er fühlte sich jetzt so stark, sich zum Kaiser zu erklären. Ausserdem wurde jetzt in Serbien ein freies Bischofstum gegründet. Nun wurde offensichtlich, dass er anstelle des byzantinischen ein serbisches Kaiserreich gründen wollte. Als Duşan in Üsküp am 16 April 1346 gekrönt wurde, war nun sein einziges Ziel, Konstantinoplis zu erobern³⁵.

Um dies zu verwirklichen, brauchte er eine Flotte, die er jedoch nicht hatte. Er versuchte, sich mit Venedig über diesen Punkt zu einigen, aber alle Versuche scheiterten³⁶. Zweifellos war es für die Venezianer günstiger, wenn die Byzantiner weiterhin in Konstantinoplis blieben als der starke serbische König. Eigentlich war Venedig nicht gegen Serbien und Byzanz eingestellt. Es wollte sich vor allem gegen den Ungarischen Feind verbünden. Duşan verteidigte sich an der Nordgrenze nur gegen die Ungarn. Er konnte nicht einmal das während der Zeit seines Vaters verlorengegangene Gebiet Zakhlumia in Bosnien zurückerlangen³⁷, da er laufend im Süden gegen die Byzantiner kämpfen musste. Seine Aussenpolitik war nur auf Byzanz ausgerichtet.

³⁵ Zu den Serbien-Byzanz Beziehungen in dieser Zeit siehe Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, S.181 f.; 194, 202, 205, 210; Maier, S.172 f.; Diniç, "The Balkans", S.537 ff.; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S. 466 f., 476 f., 481 f.

³⁶ Vgl. Nicol, *Byzantium and Venice*, S.270.

³⁷ Vgl. Diniç, "The Balkans", S.540.

Wie bereits erwähnt, dauerte der Krieg zwischen den byzantinischen Kaisern Ioannes V. Palaiologos und Ioannes VI. Kantakuzenos an. Da Kantakuzenos von den osmanischen Türken, die seit einem halben Jahrhundert im Nordwesten von Anatolien einen Staat gegründet hatten, Hilfe annahm, konnte er die Oberhand gewinnen. Kaiser Ioannes V. wurde von den Serben und den Bulgaren unterstützt. Duşan schickte ihm eine 7000 Mann³⁸ starke Kavallerie. Daraufhin sandte Orhan Bey (1326-1362) unter dem Oberkommando seines Sohnes Suleiman erneut 10.000 Mann an Kantakuzenos³⁹. So lag es schliesslich an den Osmanen und Serben, das Ende der sich streitenden byzantinischen Kaiser zu bestimmen. Als die Türken vorwärts zogen, gingen die Bulgaren zurück. Das serbische Heer und die Einheiten von Ioannes V. standen dem türkischen Heer gegenüber. Sie mussten aber im Jahre 1352 in dem Kampf bei Dimetoka eine schwere Niederlage hinnehmen. Nach dieser verlorenen Schlacht organisierte Duşan gegen die Türken, die das erste Mal auf dem Balkan erschienen, einen Kreuzzug. Er suchte deswegen 1354 beim Papst Innocentius VI. Unterstützung⁴⁰. Duşan konnte nicht verhindern, dass ihm die Türken den Weg nach Konstantinupolis versperren. Kurze Zeit nach seinem Tod bricht nicht nur die Illusion, Konstantinupolis zu erobern, zusammen, sondern auch sehr bald der serbische Staat, den er so schnell aufgebaut hatte.

Der an seine Stelle tretende Sohn Uroş (1355-1371) war schwach, und er konnte es nicht verhindern, dass sich das Land in kleinere und grössere Feudalsysteme aufteilte, die halb unabhängig waren. Zuerst hatte der Stiefbruder von Duşan, der Gouverneur von Epiros, versucht, sich selbst als Kaiser erklärend, den Platz seines Neffen einzunehmen. Dieser Versuch verlief erfolglos. Aber Symeon regierte ab 1359 unab-

³⁸ Kantakuzenos, III, 246 auch. Ostrogorsky (S.487) und Nicol (S.245) nach Nikephoros Gregoras (III, 181) erkennen an, dass von Duşan geschickten Soldaten 4000 waren.

³⁹ I.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar)*, Ankara 1972³, I, S.136.

⁴⁰ Vgl. Diniç, "The Balkans", S.540; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, S.197.

hängig über Epiros und Thessalia. Daraufhin gelangten auch noch folgende Provinzen in die Hände unabhängiger Herrscher: in Mazedonien nahm jupan Vukasin von Prilep in Üsküp, Prizren und Okhrida die Herrschaft in die Hand und erklärte sich 1365 zum König. Die Gegend um Serrhes beherrschte der Despot Uglyeşa.

Die in Albanien herrschenden Oberschichten der Serben, Albanier und Lateiner standen im allgemeinen unter dem Einfluss der Herrscher von Venedig und Neapel. In Zeta gründete die Familie Balsa einen Staat, der im Norden bis in das Gebiet von Regusa (Dubrovnik) reichte, die Familie Lazar und der Schwiegersohn Brankoviç machten dasselbe mit dem Gebiet um die Flüsse Morava⁴¹. Im Jahre 1371 vereinigte sich Lazar nach dem Tode von König Uroş mit Tvrtko (1353-1391) dem Herrscher von Bosnien. Nachdem sie den gefährlichen Gegner Altomanoviç ausgeschaltet hatten, wurde Lazar in Serbien der stärkste Mann. Die serbische Kirche unterstützte Lazar und als sie die Übermacht von Konstantinupolis anerkannte und sich mit dem Metropoliteten Frieden schloss, schienen die Beziehungen zu Byzanz freundschaftlicher zu werden.

Im Nordwesten der Halbinsel lagen die Königreiche Koatien und Bosnien, die an Ungarn gebunden waren. Beim Tode König Layoş im Jahre 1382 konnte sich der bosnische König Tvrtko von dem Zwang der Ungarn befreien. Seine Stärke nahm zu, als er Kroatien und Dalmatien von der Besetzung befreite und sogar einen Teil der serbischen Gebiete seinem Land zurückeroberte. Um auf Bulgarien zu kommen: schon zu Zeiten des Zaren Ivan Alexander wurde das Land dreigeteilt, indem die Gegenden Vidin und Dobruca von der Zentralregierung abgetrennt wurden. Der nördliche Teil von Ostmazedonien mit dem Zentrum Köstendil (Velbujd) war unter die Herrschaft des serbischen Edlen Konstantin Dejanoviç⁴² und seines Bruders Dragaş gekommen.

⁴¹ Die Teilung nach dem Tod von Stephan Duşan in Serbien siehe Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, S.266 f.; Diniç, "The Balkans", S.541 f.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, S.197 ff.

⁴² Im Uzunçarşılı, Index wurden der serbische Bey Konstantin und der Köstendil Bey Konstantin als verschiedene Personen gezeigt, sind aber eine Person, also es muss Konstantin Dejanoviç sein.

Zu dem Durcheinander im Inneren kamen die Teilungen, die das Land noch mehr schwächten. In den Händen der Byzantiner befanden sich Ostthrakien, Tessalonike und seine Umgebung und ein Teil von Morea und Süd-Epiros⁴³.

Als die osmanischen Türken ihren Fuss auf Europa setzten, sah die Lage auf dem Balkan so aus: Die Türken breiteten ihre Macht aus, und nahmen in einem systematischen Feldzug in Rumelien die Städte Dimetoka, Edirne und Filibe nach einander⁴⁴. Dadurch zeigten sie offen, dass ihr Ziel der Balkan war. Nun war der Zeitpunkt nahe, an dem sich Herrschaft und Politik auf dem Balkan vollkommen änderten.

Der erste, der versuchte, den türkischen Vormarsch aufzuhalten, war der Despot von Serrhes Uglyeşa und sein Bruder König Vukasin. Doch der am 26 September 1371 in Çirmen, an dem Ufer der Maritza stattfindende Kampf, bereitete ihnen eine völlige Niederlage und sie selbst verloren dabei ihr Leben⁴⁵. Als nach dem Sieg von Çirmen Mazedonien in die Hände der Türken fiel, erkannte auch das byzantinische Kaiserreich und das bulgarische Zarenreich die Oberherrschaft der Türken an, und sie selbst kamen in den Status von Vasallenstaaten.

In den darauffolgenden Jahren nahmen die Angriffe der Türken an Stärke zu. Auch Lazar, der versuchte, den serbischen Staat wieder zu starken, musste sich unter die Oberherrschaft der Türken stellen. Er versuchte aber trotzdem, eine Gelegenheit zu finden, sich von den Osmanen zu befreien. Nachdem 1385 Sdfia und 1386 Niş in die Hände der Türken gefallen war, schlug Lazar bei Pocnik eine türkische Plünderungseinheit. Dieser Erfolg gab ihm den Mut, gegen die Osmanen ein Bündnis mit den Serben, Bosniern, Kroaten, Albanern und Bulgaren vorzubereiten. Diese Vereinigungsbestrebungen entgingen dem

⁴³ Diniç, "The Balkans", S.542 f, 546 f.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, S.162 ff.; Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, S.273 f., 280; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.494; Taeschner, "The Ottoman Turks to 1453", *The Cambridge Medieval History*, IV, S.762 f.

⁴⁵ Siehe für den Çirmen Krieg (Sırp Sindiği) Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, S.171; Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, S.285 f.; Taeschner, "The Ottoman Turks to 1453", S.763 f.; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.497 f.

Sultan Murad I. (1362-1389) aber nicht. Er beabsichtigte eine endgültige Entscheidung. Deshalb schickte er anstelle der plündernden Einheiten ein grosses Heer, das gegen Lazar und seine Verbündeten marschierte⁴⁶.

Der Kampf um Amselfeld (Kosova) 1389 endete mit dem Sieg der Türken und auch Serbien kam nun unter die Souveränität der Osmanen zum letzten Mal. Dies war auch das Ende der blühenden Periode, die mit der Thronbesteigung Stephan Duşanes begann. Jetzt war es nur noch eine Frage der Zeit bis zur völligen Eroberung des Balkans. Nach diesem Sieg des türkischen Heeres brach Byzanz seine Verbindungen zu den Balkanstaaten vollkommen ab, und dies führte dazu, dass es vom Osmanischen Reich völlig eingezwängt wurde. Abschliessend kann man sagen, dass die Byzantiner während des gesamten Mittelalters immer in der Geschichte des Balkans präsent waren. Obwohl nach dem 7. Jahrhundert slavische Stämme auf der Halbinsel kleinere oder grössere Staaten bildeten, sah Byzanz dies immer als vorübergehend an und hat seine Bemühungen, den alten Boden wieder zurück zu gewinnen, nie aufgegeben. Sogar, die Zeiten, als es die Übermacht politisch und militärisch verloren hatte, übte es seinen religiösen und kulturellen Einfluss aus. Aus diesem Grund spielte Byzanz in dem politischen Panorama auf dem Balkan bis zum ersten Kosova Krieg eine tragende Rolle. Der bis ins 20. Jahrhundert reichende Zeitraum nach dem Kosova Krieg war unter der Obermacht der Türken.

Danach dauerte die Vormachtstellung der Türken in diesem Gebiet bis ins 20. Jahrhundert. Diese Dominanz übernahm nun bis in die Neuzeit hinein das Reich der Osmanen.

⁴⁶ Weiteres Vorwärtkommen der Türken nach dem Sieg von Çirmen und den ersten Krieg von Kosova siehe Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, S.175 ff., 249-260; Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, S.299 ff.; Taeschner, "The Ottoman Turks to 1453", S.764 f.; Diniç, "The Balkans", S.550; Ostrogorsky, türk.Übers. F.İşiltan, S.501 ff.; Runciman, *A History of the Crusades*, türk.Übers. F.İşiltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, III, S.384.

KOMNENOS HANEDANININ BÜYÜK BAŞKUMANDANI: TÜRK ASILLI IOANNES AKSUKHOS*

Bizans İmparatorluğu'nun 1000 yıllık tarihini kapsayan devre içinde Türkler, bu imparatorluğun çeşitli etnik kökene mensup halkı arasında büyük bir grup oluşturmaktaydılar. İmparatorluğun bünyesinde 5.yüzyılın ilk yarısından itibaren Hunlar ve daha sonra Avarlar, Oğuzlar, Peçenekler, Kumanlar gibi Balkanlar yoluyla gelip Bizans tebaası olmuş pek çok Türk bulunuyordu. Aynı şekilde 10.yüzyıl ortalarından itibaren Orta Asya'dan İran yoluyla Doğu Anadolu bölgesine göç edip imparatorluk topraklarında yerleşmiş Türk toplulukları da vardı ve bunlar daha o sırada Bizans ordularında görev almaya başlamışlardı. Zira bu dönemde kaleme aldığı *De Cerimoniis* adlı eserinde imparator VII.Konstantinos Porphyrogenetos, saray muhafızları arasında Ferganalı Türklerin bulunduğunu yazmıştır¹. 10.yüzyıl Bizans yazarları genelde Asya'dan gelen bu halk için Tourkoi (Τούρκοί, Türkler) terimini kullanmaktaydılar².

11.yüzyılın ortalarında ise, Selçukluların Anadolu'ya girişleri ve kısa zamanda Ege ve Marmara kıyılarına kadar ilerleyişleri Bizans'ı Türklerle çok daha yakın ve yoğun ilişki içine soktu. Bu ilişki ister savaş ister barış halinde olsun, aralıksız devam etti ve aynı yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk içindeki Türk unsuru dikkati çekecek kadar arttı. Bun-

* Bu makale, *Belleten*, C. LX, Nisan, 1996, sayı 227, s. 59-72'de yayımlanmıştır.

¹ *De Caerimoniis aulue byzantinae libri duo*, yay. I. Reiske, Bonn 1829-30, I, s.576, II, s.674.

² Krş. Gy.Moravcsik, *Byzantinoturcica. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, 2 cilt, Berlin 1958_, II, s.320-27; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, yay. ve ingilizce terc. Gy. Moravcsik ve R.J.H. Jenkins, Washington 1967, 5.50, 64, 66.

ların bir kısmı, diğer yabancı milletlere mensup kişiler gibi, özellikle askerî alanda görev yapmak üzere Bizans hizmetine girmeye başladılar. Bizans yönetimi bundan memnundu. Zira imparatorluk yüzyıllardan beri yabancıları bünyesinde toplama politikasını sürdürmekteydi. İmparatorlar çoğu zaman bu yabancıları saray unvanları bahşederek onları aristokrat sınıf içine almayı, hatta evlilik yoluyla hanedana bağlamayı, kendi menfaatleri açısından uygun buluyorlardı. Bu sebeple Türklerin de imparatorluğa katılmalarından hoşnuttular. Özellikle Komnenoslu hükümdarların, sarayda ve devlet idaresinin yüksek mevkilerinde yer alıp tahta karşı suikast ve her türlü entrika girişimine hevesli Bizans aristokrasisi ile hiç ilişkisi bulunmayan Türklerin bizzat imparatorun şahsına gösterdikleri bağlılığa çok daha fazla güvendikleri anlaşılıyor.

Gönüllü gelenlerin yanı sıra Bizans, Anadolu'da ve Balkanlar'da komşuları olan Türk toplumları ile yaptığı savaşlarda esir aldığı Türkleri de bu mozaik içine katmaktaydı³; ele geçirdiği esirleri, özellikle çocukları kendi geleneklerine uygun şekilde yetiştirip bunları imparatorluğun bir ferdi haline getirmekte, bu kişilerin çoğu da gerçekten ordu ve devlet yönetiminde yüksek mevkilere ulaşmaktaydılar. Bu açıdan ele alındığında Bizans tarihinde, hele 12.yüzyılda imparatorluğa yeniden parlak bir dönem yaşatmış Komnenoslu hükümdarlar yanında siyasî ve askerî alanda yükselmiş ve önemli rol oynamış Türk asıllı bir çok kişinin adını ve faaliyetlerini tespit etmek mümkündür⁴.

İşte bunlardan biri, imparator I.Aleksios Komnenos (1081-1118) devrinde 9 yaşında esir alındıktan sonra Komnenoslar sarayında eğitim

³ Bunun bir çok örneği vardır; meselâ Anna Komene (*The Alexiad of Anna Comnena*, İngilizce terc. E.R.A. Sewter, Penguin Classics 1969, s.347 vd.) imparator Aleksios'un Birinci Haçlı Seferi'nden sonra 2000 kadar Türk'ü Ege adalarına yerleştirdiğini yazar. Ioannes Kinnamos (*Epitome rerum ab Ioanne et Alexio (sic) Comnenis gestarum*, yay. A. Meineke, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1836, s. 9) ise, 1124 yılında imparator Ioannes Komnenos'un pek çok Türk'ü esir alıp sonra bunları Bizans ordusuna kattığını söyler.

⁴ İmparator VI. Mikhail (1056-57) devrinden itibaren esir alınmış veya gönüllü gelip Bizans hizmetinde bulunmuş Türkler arasında Amertikes (Humartekin, Harun), Khrysoskulos (Erbasgan. Kurtçu), Tzakhas (Çaka), Tatikios, Sias (Siyâvuş), Elkhanes (Ilhan), Skaliarios, Kutlumusios (Kutlumuş), Prosukh (Porsuk), Pupakes, Khaluphes (Halife)'in adları sayılabilir.

görüp yetişmiş ve imparator II. Ioannes Komnenos'un 1118'de tahta çıkışından itibaren, imparator I. Manuel Komnenos döneminin ilk yedi yılını da içine alan 32 yıl boyunca *mezas domestikos*'luk, yani Doğu ve Batı Bizans orduları başkumandanlığı görevini elinde tutmuş olan bir Selçuklu Türk'üdür.

Bizans kaynaklarında **Ἰωάννης Ἀξούχος** (Ioannes Aksukhos) olarak kaydedilen bu şahsın Türkçe adının aslında ne olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. *Byzantinoturcica*'da Bizans eserlerinde geçen bütün Türk isimleri hakkında bilgi veren ve pek çoğu için etimolojik açıklamalarda bulunan Gy. Moravcsik, Aksukhos adı üzerinde herhangi bir yorum yapmamaktadır (II, s.70). Türk tarih literatüründe ise bu konuda bazı tahminler ileri sürülmüş fakat bunların dil bakımından ilmi açıklanması yoluna gidilmemiştir. Anadolu Selçuklu tarihi üzerinde yoğun çalışmalar yapmış değerli araştırmacı Prof. Dr. Osman Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı eserinde (s. 160, 181) bu adı Akkuş olarak yazmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1969/70 yılında "Anadolu Selçuklu Tarihi" dersini anlatırken Hocam Prof. Dr. Fikret Işıltan ise bu adın belki de - Artuk örneğinde olduğu gibi - Eksük diye okunabileceğini söylemişti. Ben, şahsen katılmaya karar veremediğim bu tahminleri burada belirtmenin faydalı olacağını düşündüm; belki dilcilerimizin bu ad hakkında ileri sürebilecekleri düşünceler ve tespitler olabilir.

Aksukhos için elimizdeki en eski bilgiler, onun çağdaşı ve kişisel olarak tanıdığı devrin filozof ve retorik hocaları olan Mikhaıl Italikos ile Nikephoros Basilakes'in kayıtlarına dayanır⁵. 12. ve 13.yüzyılın ünlü Bizans tarihçileri Ioannes Kinnamos ile Niketas Khoniates de, Aksukhos ve ailesi hakkında bize bilgi aktarırlar⁶. Ancak bu iki tarihçi de, eserlerinde

⁵ Michel Italikos, *Lettres et discours*, yay. P. Gautier, Paris 1972, s.222-24, 228-30; Nicephori Basilacae *Orationes et Epistolae*, 5. in *Ioannem Axvcevm*, yay. A. Garzya, Leipzig 1984, s.83-91.

⁶ Ioannes Kinnamos, age, Niketas Khoniates, *Historia*, yay. J.L. van Dieten, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1835; Almanca terc. F. Grabler, *Die Krone der Komnenen, Byzantinische Geschichtsschreiber*, VII, Graz-Wien-Köln 1958_ ; Türkçe terc. F. Işıltan. *Niketas Khoniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, TTK Yay., Ankara 1995.

imparator II.Ioannes Komnenos devrini âdeta bir özet halinde yazmış olduklarından dolayı, bu döneme damgasını vurmuş bir kişi olan Aksukhos'un faaliyetlerinden de oldukça kısa şekilde bahsetmişlerdir. Aksukhos'un, Komnenoslar sarayında büyüdüğü ve imparator Aleksios'un ölümünde artık 30 yaşına ulaştığı dönemde yetişkin genç bir hanım olarak aynı sarayda yaşayan ve şüphesiz Aksukhos'u yakından tanımış olması gereken prenses Anna Komnene ise, daha sonra babası Aleksios Komnenos'un hayatına dair kaleme aldığı eserinde Aksukhos'dan hiç söz etmez. Anna Komnene eserinde, sonsuz nefret ettiği kardeşi Ioannes Komnenos'dan pek bahsetmediği için, kardeşinin en yakın dostu olan ve bu sebeple de herhalde kendisinin düşmanı telâkki ettiği Aksukhos'dan da söz etmeye gerek duymamış olmalıdır. Bu ise, bizi, Aksukhos hakkında bazı yeni bilgiler öğrenmekten yoksun bırakmıştır.

Aksukhos'un tarih sahnesine çıkışı, 1097 yılında Türkiye Selçuklu başkenti İznik'in Birinci Haçlı Seferi orduları tarafından kuşatıldığı sırada (6 Mayıs-19 Haziran) Norman reisi Bohemund'un askerlerinin eline geçen bir Selçuklu Türk çocuğunun esir alınıp imparator Aleksios Komnenos'a takdim edilmesiyle başlar⁷. Kaynaklar bu çocuğun ailesi hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Ancak çocuğun imparatora takdim edilmiş olmasının herhalde bir sebebi vardı; henüz sahip olduğu zekâ ve yeteneği ispat edecek kadar yetişkin biri olmadığına göre, acaba çocuğun imparatora takdim edilmesini sağlayan özelliği neydi? Bugün için her ne kadar bu konuda kesin birşey söylemek mümkün görünmüyorsa da, böyle bir davranışın sebebi olarak, çocuğun sıradan biri olmadığı, belki de tanınmış bir aileye mensup bulunduğu düşün-

⁷ Krş. Gautier, *age*, s.41; Basilakes, 85. 101, 105 (A. Garzya, *Encomio Inedito di Niceforo Basilace per Giovanni Axuch, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, 6-7 (1969-70), s.73). Basilakes'in Aksukhos için methiyesi *Codex Scorialensis graecus 265 (Y-II-10)*. f.527^v. 536^{r-v}. 529^{r-v}, 528^{r-v}dedir. G.de Andrés metnin doğru akışı açısından varakların bu şekilde sıralanması gerektiğini (*Catálogo de los códices griegos de la Real Biblioteca de El Escorial*, II. Madrid 1965. s.129) belirtmiştir. F. Chalandon, *Les Comnène. Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, II, Paris 1912, s.19; M. Angold. *The Byzantine Empire 1025-1204*, London 1984, s. 152 vd.; CM. Brand, *Turkish Element in Byzantium, eleventh-twelfth centuries*, Dumbarton Oaks Papers, 43 (1989), s.4.

cesini akla getiriyor. Aleksios, oğlu Ioannes ile aynı yaşta, yani 9 yaşında bulunan bu çocuğun oğlu için ideal bir arkadaş olacağını düşünür. Aslında kendisi de, babası tarafından esir alınmış olan Tatikios adındaki bir Türk çocuğu ile beraber büyümüş ve Tatikios'un şahsında güvenilir bir dost sahibi olmuştu⁸. Gerçekten de Aleksios'un böyle davranışı, oğlunun da ömür boyu sürecek en yakın bir arkadaş ve dost kazanmasına vesile oldu. İki çocuk beraber büyüdüler ve eğitim gördüler. Birbirlerine içtenlikle bağlandılar. Ioannes Komnenos hayatı boyunca Aksukhos'a duyduğu sevgi ve güvenle onu hep onurlandırdı. Akıllı, iyi huylu ve özel yeteneklere sahip olduğu anlaşılan Aksukhos, kısa bir süre içinde bütün saray halkının da sevgisini kazanmayı başarmıştı. Basilakes'in kaydına göre⁹, herşeyden önce iyi bir askerî eğitim görmüş olan Aksukhos için, tarihçi Niketas da, Aksukhos'un sadece askerî alandaki kabiliyeti ile değil, cömert ve hayırlı işler yapan faziletli bir kişi olarak da tanındığını ve düşüncesinin soyluluğu ile terbiyesinin onu herkesin sevgilisi haline getirdiğini yazmıştır¹⁰.

Kaynakların belirttiğine göre Aksukhos'un siyaset alanında rol oynadığı ilk olay, imparator Aleksios'un ölümü ve oğlu Ioannes Komnenos'un tahta çıkışıyla ilgilidir. Aksukhos'un, Aleksios'un kızı Anna Komnene'nin babasının tahtına geçecek kardeşi yerine kocası Nikephoros Bryennios'u çıkarmak için hazırladığı plânın bozulmasında ve Ioannes'in tahta çıkmasında büyük rol oynadığı anlaşılıyor¹¹. Basila-

⁸ Tatikios, Aleksios Komnenos'un babası Ioannes tarafından esir alınmıştı. O, daha imparator III. Nikephoros Botaneiates zamanında 1078'de genç kumandan Aleksios Komnenos'un yanında imparatorluk tahtına göz dikmiş Nikephoros Basilakios'a karşı yapılan sefere katılmıştı. Aleksios'un tahta yükselmesinden sonra *mezas primikerios* unvanını alan Tatikios, 1081'de imparator Aleksios'un Normanlara karşı seferinde ve 1086-1095 yılları arasında Peçenekler ile İznik'i elinde tutan Selçuklulara karşı savaştı. Anna Komnene eserinde onun başarılı bir kumandan olduğunu yazmakta, beceri ve dirayetini övmektedir, bk. Anna Komnene, terc.Sewter. s.141, 201 vd., 213 vd., 279, 282.288, 299, 332 vd., 33641, 360-63, 449.

⁹ Basilakes. 111 vd. (Garzya, agm., s. 73).

¹⁰ Niketas Khoniates, terc.İşiltan, s.6.

¹¹ Niketas Khoniates, terc.İşiltan, s.6 vd.

kes, onun imparator Ioannes'e bağlılığını anlatırken bir kelime oyunu yaparak, Aksukhos'un bir akanthos (bir diken) gibi Ioannes'in hasımlarının ellerini kana buladığını söyler¹². Gerçekten de Ioannes Komnenos (1118-1143) imparator olunca en yakın arkadaşı ve güvendiği dostu Aksukhos'u *sebastos* unvanıyla *mezas domestikos* (Doğu ve Batı orduları başkumandanı) yapmış¹³, böylece Aksukhos'un nüfuz ve itibarı son derecede artmıştı. Tarihçi Niketas, "Aksukhos öylesine güç sahibi olmuştu ki, imparatorluk hanedanının yüksek mevkilerde bulunan şahıslarından bir çoğu onunla karşılaştıklarında, atlarından inip kendisini imparatora mahsus şekilde selâmlarlardı" diye yazmaktadır¹⁴. Onun bu ifadesi *mezas domestikos*, yani başkumandan Aksukhos'un Ioannes Komnenos devrinde devlet idaresinde imparatorun sonra en fazla söz sahibi olan ve en çok saygı gösterilen kişi olduğunu belirtir.

Ancak Niketas'ın dediği gibi Aksukhos herhalde herkesin sevgisini kazanmış değildi. Özellikle imparator II.Ioannes Komnenos yerine prenses *kaisarissa* Anna Komnene'nin tarafını tutan hanedan mensupları arasında bir kısım düşmanları vardı. Çünkü babasının aksine imparatorluğun idaresine kendi ailesini karıştırmamaya kararlı olan II.Ioannes Komnenos'un hükümdarlığı süresince Aksukhos, Kamytzes, Dekanos gibi aile dışındaki şahısları devlet yönetiminde kendisine yardımcı olarak seçmiş olması, hanedan mensuplarından bir çoğunun adı geçen bu kişilere karşı nefret ve kıskançlık duymalarına neden olmuştur. Aksukhos da, kendisinin böylesine yüksek bir mevki ve nüfuz ile taltifinin imparatorluk ailesinde nasıl bir hoşnutsuzluk yarattığının şüphesiz farkındaydı. Fakat Aksukhos'un yetkilerine dayanarak asla duygusal davranmadığı, her zaman basiretle hareket ederek kendisine yöneltilen hoşnutsuzluğu büyük ölçüde frenlediği anlaşılıyor. Buna bir

¹² Basilakes, 101 (Garzya, agm, s. 73).

¹³ Basilakes, 140, 146 (Garzya, agm., aynı yer); ayrıca bk. Gautier, *Lettres et discours*, s.41 n.l; R.Guilland, "Le grand domesticat à Byzance", *Echos d'Orient*, 37 (1938), s.53-64; V. Laurent, "Le grand domesticat. Notes complémentaires", *Echos d'Orient*, 37 (1938), s.65-72.

¹⁴ Niketas Khoniates, terc. Işıltan, s.6.

örnek olarak, başını *kaisarissa* Anna Komnene'nin çektiği birçok hane-dan mensubu ve ileri gelen kişilerin 1118 yılının sonunda Anna'nın kocası *caesar* Nikephoros Bryennios'u tahta çıkarmak amacıyla im-parator II.Ioannes'e karşı tertipledikleri bir komployu şiddet kullanarak bastıran Aksukhos'un¹⁵, tehlike bertaraf edildikten sonra imparator Ioannes'i ablası Anna ve komploya karışan diğer kişilerle barıştırmak hususundaki uzlaştırıcı ve arabulucu tutumu gösterilebilir. Sonuçsuz kalan bu komplo girişiminden sonra imparator Ioannes ablasının ser-vetini arkadaşı Aksukhos'a vermek istemiş, fakat o bu muazzam serve-ti kabul etmeyip zarif ve akıllıca sözlerle imparatoru bunu yine ablası Anna'ya iade etmesi konusunda ikna etmişti¹⁶. Hattâ komploya karı-

¹⁵ Basilakes, 103 (Garzya, agm, aynı yer). Niketas Khoniates (terc. Işıltan, s.7)'in ifadesi Basilakes'in metninden farklıdır. Basilakes, *me-gas domestikos*'un komployu şiddet kullanarak bastır-dığını söyler. Niketas ise suikastçıların cezalandırılmadığını sadece mallarına el konulduğunu ve bunların da bir süre sonra sahiplerine geri verildiğini yazar.

¹⁶ Bk. Niketas Khoniates, terc. Işıltan, s.7. Niketas başarısız kalan bu komplo gi-rişiminden sonraki gelişmeyi şöyle anlatmaktadır: "... İmparator af ve merhametini önce, suikastın ruhu olan ablası *kaisarissa* Anna'ya gösterdi; şu anlatacağım olay bu-na sebep olmuştu. Anna'nın altın, gümüş, muhteşem giyim eşyası ve diğer değerli malları, yani bütün varı yoğun bir binaya depo edilmişti. İmparator bunları gözden geçirmek üzere buraya geldiğinde şöyle dedi: "Doğa'nın düzeni benim için tersine iş-ledi; akrabalarım bana düşmanlık, yabancılar ise dostluk gösterdiler. Öyleyse akra-balarımın bütün serveti dostlarımla olsun!" Bundan sonra da *me-gas domestikos*'a bü-tün bu eşyayı hediye olarak kabul etmesini emretti. Aksukhos imparatora bu gerçek-ten muhteşem hediyesi için teşekkür ettikten sonra, kendisine bir düşüncesini ser-bestçe ifade etmek için müsaade edilmesini rica etti. Bu isteği kabul olunca şöyle dedi: "İmparatorum! Ablanız size karşı tertiplenen caniyane suikastın başıydı; bu ha-reketiyle bütün kardeşlik duygularını inkâr etmiş oldu. Fakat o bütün bunlara rağ-men yine de sizin kız kardeşinizdir; iyi yürekli bir hükümdarın kız kardeşi. Doğu-şu, onun davranışıyla kullanmak hakkını yitirdiği adı yine de ona bırakmaktadır. Ci-vanmertliğinizin, işlediği suç yüzünden kaybettiklerini ona geri vermesini temenni ediyorum; çünkü doğa ondan yanadır. Onu affediniz Efendim, sizin kudretinize kar-şı gelen kişiyi bağışlayınız; çünkü o sizin ablanızdır! Onu göstereceğiniz büyüklük-le cezalandırınız. Böylece o da sizin insanca davranışınızla yenilgiyi kabul edecek-tir. Burada gözlerimiz önüne serilmiş olan serveti, bunu istemeye hakkı olduğu için

şan herkesin bağışlanmasını da sağlamıştı. Aksukhos'un bu olaydaki tutumu, onun nasıl bir ahlâk ve karaktere sahip olduğunu çok güzel bir şekilde belirtmektedir. Aksukhos şüphesiz yükseldiği *meGas domes-tikos*'luk mevkiini ve sahip olduğu nüfuzu sadece imparator loannes'in arkadaşı olduğu için elde etmiş değildi; çünkü o, akli ve yeteneği sayesinde hak ettiği bu mevki loannes'in ölümünden sonra da imparator I.Manuel Komnenos devrinde, 1149/50 yılındaki ölümüne kadar elinde tutmasını bilmişti. Niketas onun için, kısa zamanda devlet ikbaline ulaşan Aksukhos'un gerçek bir dost, savaşta ve barışta güvenilir bir danışman, uzun ve başarılı askerî bir kariyere sahip olduğunu yazdığı gibi¹⁷, Mikhaıl Italikos da bir yazısında Aksukhos'u "Roma ülkesinin sarsılmaz bir kalesidir o" sözleriyle över¹⁸.

1118 yılından itibaren Bizans orduları başkumandanı bulunan Aksukhos tabiatıyla imparatorun Anadolu'da ve Balkanlar'da yaptığı bütün askerî seferlere katılmıştı. Tarihçi loannes Kinnamos, 1119 yılında imparator loannes'in ilk seferi olan Laodikeia (Denizli yanında)'nın Türklerden geri alınışı olayında Aksukhos'un faaliyetini anlatır: onun kaydına göre¹⁹, imparator bir süreden beri Türklerin eline geçmiş bulunan Laodikeia'yı geri almak ve Türklerin yukarı Meandros (Menderes) vadisindeki ilerleyişlerini durdurmak gayesiyle Phrygia (Frigya) bölgesine sefer düzenlemişti. Ordu Philadelphia (Alaşehir)'ya varınca, burada ordugâh kurulmuş ve başkumandan Aksukhos imparatoru geride bırakarak ordunun başında Laodikeia'ya hücum etmek üzere önden ilerlemişti. Aksukhos'un şehri kuşatması üzerine Bizanslıların sayıca üstünlüğü karşısında ciddi bir direnmenin mümkün olmadığını anlayan ve arka-

değil, af ve merhametinizin bir hediyesi olarak kendisine geri veriniz! Bu hazineye malik olmak hususunda o benden çok daha büyük bir hakka sahiptir; bunlar onun babadan kalma hakkıdır ve böylece yine aile içinde kalmış olacaktır." Bundan sonra Niketas, Aksukhos'un bu sözleri üzerine imparator loannes'in ablasına bütün mallarını geri verdiğini ve onunla resmen barıştığını yazar.

¹⁷ Niketas Khoniates, *Historia, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1835, s.55, 11 vd.; krş. Garzya. s.71 n.3.

¹⁸ Gautier, *Lettres et discours*, 223, 14-15, No.37; J.A. Cramer, *Anecdota graeca e codd. manuscriptis bibliothecarum Oxoniensium*, 1836, s.198, 14vd., 201, 5.

¹⁹ Kinnamos, *age*, s,5.

dan yanındaki kuvvetlerle imparatorun da gelmesiyle teslim olmayı kabul eden, başında Alpkara²⁰ adında birçok savaşta ün kazanmış bir Türk beyinin bulunduğu 800 kişilik şehir garnizonuna serbestçe çıkıp gitmek izni verilmiş ve Laodikeia bu suretle ele geçirilmişti²¹.

Aksukhos hakkında bundan sonraki bilgi Basilakes tarafından Peçeneklere karşı yapılan seferle ilgili olarak verilmiştir: 1121 yılında Tuna'yı yeniden geçmiş ve Trakya'ya kadar yayılmış bulunan Peçeneklere karşı 1122 ilkbaharında yapılan savaş büyük bir başarıyla sonuçlanmıştı. Ancak bu savaş sırasında Aksukhos yaralanmış ve imparator Ioannes de buna çok üzülmüştü²².

Basilakes gibi *mezas domestikos*'a hayranlık duyan Mikhail Italikos da bir methiyesinde, imparator Ioannes'in 1128 yılında Macarlara karşı yaptığı sefer sırasında Aksukhos'un başarılarını ve onun Tuna ötesinde bile at koşturduğunu kaydetmiştir²³.

Aksukhos, 1137-38 yıllarını kapsayan imparator Ioannes Komnenos'un Antakya Haçlı Devleti üzerine düzenlediği sefere de katılmış ve bu sefer sırasında ayağından yaralanmıştı. Aksukhos'un savaşlardaki askerî kabiliyetini ve cesaretini öven Mikhail Italikos, aynı zamanda onun çok mahir bir siyaset adamı olduğunu da belirterek, *mezas domestikos*'un tehlike içindeki savaş alanlarından bile İstanbul'a teskin edici imparatorluk mektupları gönderdiğini söyler²⁴.

Aksukhos, 1142-43 yıllarında Antakya üzerine yapılan ve imparator Ioannes'in ölümüyle son bulan ikinci seferde de imparatorun ya-

²⁰ Bu Türk beyinin adı Kinnamos (*age*, s.5) ve Niketas (*Corpus*, Bonn, s.17) tarafından 'Αλπιχαρᾶς, şeklinde yazılmıştır; ayrıca bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, s.65.

²¹ Bu sefer için ayrıca bk. Niketas Khoniates, terc. Işiltan, s.8; krş. Chalandon, *Les Comnène*. II, s.46; Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamisation from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, Berkeley-California 1971,s.117vdd.

²² Basilakes, 173. 194. 210 (Garzya, agm, s. 73). Kinnamos (*age*, s. 8) savaşta imparatorun yaralandığını yazar. Niketas ise yaralanma olayından bahsetmez.

²³ Gautier, *Lettres et discours*, 228-30, No.39.

²⁴ Krş. Treu, "Michael Italikos", *Byzantinische Zeitschrift*, 4(1895), s.10; Garzya, agm, s.72, n.4.

nındaydı. Kaynakların ifadesine göre²⁵, 1143 Nisan'ında av esnasında zehirli bir okun parmağını çizmesiyle yaralanan imparatorun kısa zamanda Kilikya'da Anazarbos yakınındaki ordugâhında²⁶ durumu ağırlaşınca Aksukhos'a taht'a çıkacak kişi hakkında fikrini sormuş olmalıdır²⁷. Çünkü taht'a Manuel'in çıkması kararından sonra imparator Ioannes, yine Aksukhos'un tavsiyesiyle çadırında akraba, dost ve bütün ileri gelenleri toplayarak uzun bir konuşma yapmış, sonra bu kişilerden ve bütün ordu komutanlarından yanında bulunan en küçük oğlu Manuel'i kendisinden sonra imparator olarak tanımaları hususunda yemin almıştı. Niketas, bütün bu işlerin ve törenin *mezas domestikos* Aksukhos tarafından tertiplenip uygulandığını açıkça belirtmiştir²⁸.

II.Ioannes Komnenos'un ölümünden sonra yeni imparator Manuel'in, geleceğini *mezas domestikos* Aksukhos'un ellerine teslim ettiği anlaşılıyor. Çünkü Manuel, sarayın güvenliğini sağlamak, kendisinin başkente giriş ve iktidarı ele alma törenlerini hazırlamak, hepsinden önemlisi ağabeyi *sebastokrator* Isaakios'un taht'a yönelik herhangi bir girişimine karşı gerekli önlemleri almak üzere Aksukhos'u beraberinde *khartularios* Basileios Tzintzilukes olduğu halde derhal İstanbul'a gönderdi. Aksukhos, daha imparator II.Ioannes'in ölüm haberi ulaşmadan, büyük bir süratle İstanbul'a vardı. Hemen *sebastokrator* Isaakios'u tutuklayıp Pantokrator Manastırı'na hapsettiği gibi, Manuel'in kayınbiraderi Ioannes Rogerios ile tehlike yaratacak diğer birçok kişiyi de yaka-

²⁵ Kinnamos, *age*, s.24 vd.; Niketas Khoniates, *terc.*İşiltan, s.26.

²⁶ Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux*, I, xv, 23, s.695.

²⁷ İmparator II. Ioannes Komnenos'un dört oğlu vardı. Fakat kısa süre önce en büyük iki oğlu Aleksios ve Andronikos ölmüşlerdi. Üçüncü oğlu Isaakios da bu sırada İstanbul'daydı. Sadece en küçük oğlu Manuel bu sefer sırasında yanında bulunuyordu.

²⁸ Niketas Khoniates, *terc.*İşiltan, s.30. Willermus Tyrensis (aynı yer) ise *mezas domestikos* Ioannes (Aksukhos)'in imparatorluk için Isaakios'u desteklediğini söylemekle hataya düşmüştür; zira Manuel, Aksukhos'a kesinlikle güvenmeseydi ona çok önemli bir görev vererek İstanbul'a yollamazdı. Esasen Willermus'un bu olaylar hakkında tam bir bilgisi olmadığı, onun imparator II. Ioannes'in ölüm tarihini bile 1137 yılı olarak kaydetmesinden bellidir.

lattı²⁹. Aksukhos'un elinde ayrıca Ayasofya'daki din adamlarının³⁰ desteğini sağlamak üzere, kendilerine bol bağış vaat eden iki imparatorluk beratı bulunmaktaydı. Rivayete göre beratlardan birinde bu bağışın gümüş parayla, diğesinde altın ile ödeneceği yazılı idi³¹. Aksukhos kilise mensuplarını ve halkı Manuel'in tarafına kazanmayı öylesine maharetle halletti ve aldığı emri o kadar büyük bir başarıyla yerine getirdi ki, papazlara altın vaat edileni değil, gümüş para vaat eden beratı vererek görevini en masrafsız şekilde tamamladı. Böylece Aksukhos gerek Manuel'in imparator seçilmesinde, gerekse bundan sonra İstanbul'a giderek burada vuku bulabilecek muhtemel her türlü kargaşa ve ayaklanma teşebbüslerini büyük bir beceriyle önleyip Manuel Komnenos'un hiç bir zorlukla karşılaşmadan başkente girip taht'a oturmasında çok önemli ve birinci plânda rol oynamıştı.

Başkumandan Aksukhos ilerlemiş yaşına rağmen, Manuel Komnenos'un ilk hükümdarlık yıllarında da çok faal idi: Manuel'in 1146'da Türkiye Selçuklu sultanı I.Mesud (1116-1155)'a karşı yaptığı sefere ve Selçuklu başkenti Konya'nın başarısız kalan kuşatmasına katılmıştı. Kaynakların ifadesine göre Aksukhos Bizans ordusunun yoğun Türk baskısı altında geri çekilişi sırasında, Türklerle sık sık girişmek zorunda kalınan çatışmalarda genç imparator Manuel'in lüzumsuz kahramanlık gösterilerini ve düşüncesiz hareketlerini önlemeye çalışmış ve birçok kez zor duruma düşen ordunun disiplinini korumaya gayret göstermişti³².

²⁹ Kinnamos (s.37 vd.) 'a göre tahtı ele geçirmek amacıyla başkentteki Normanlar etrafına toplayan *caesar* Ioannes Rogerios'un girişimi, Manuel'in kızkardeşi olan Rogerios'un hanımı Maria'nın durumu ilgililere bildirmesiyle önlenmiştir. Krş. Chalandon, *Les Comnène*, II, s.197 vd.; ayn. mlf., *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, 2 cilt, Paris 1907, II, s.127.

³⁰ Patrik Leo Styppes 1143 Ocak'ında ölmüştü ve o sırada patriklik makamı boştu.

³¹ Niketas Khoniates, terc.İşiltan, s.33 vd.; Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, II, München-Berlin 1925, No.1330.

³² Manuel'in bu seferini en geniş şekilde Kinnamos (s.39-63) anlatır. Fakat Türklerden hoşlanmayan ve her fırsatta Türkleri küçümsemekten âdeta zevk duyan Kinnamos, eserinde Aksukhos'a karşı olumsuz tavrını açıkça belli eder; örneğin bu sefer sırasında Aksukhos'u Konya önünden zorlukla çekilen orduyu kurtarmaya

Aksukhos 1147 yılında Fransa kralı VII. Louis ile Alman kralı III. Konrad'ın idaresinde düzenlenen İkinci Haçlı Seferi'ne katılan orduların imparatorluk topraklarından mümkün olduğunca olumsuz şekilde geçirilmesi işini de üstlenmiş görünüyor. Devrin din bilgini Methone piskoposu Niholas, Aksukhos'un bu Haçlı Seferi'nin Bizans'a büyük zarar vereceğini düşünüp sıkıldığını yazmakta ve onun duygularını "Aksukhos, Batılı milletlerin yürüyüşe geçmesiyle, bu hareketin hepimiz için yaratacağı tehlike yüzünden çok endişeliydi" sözleriyle dile getirmektedir³³. Gerçekten de İkinci Haçlı Seferi, Bizans ile Batı dünyası arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasında ve hattâ düşmanlığa dönüşmesinde etkili olmuştur. Aksukhos'un böyle düşünmekte ne kadar haklı olduğunu hem sefer sırasında yaşanan olaylar, hem de sonraki gelişmeler açıkça ortaya koymuştur.

1148 yılında imparator Manuel, kendisinin ülkesinden geçen Haçlılarla meşguliyetinden faydalanarak Korfu adasını zaptetmiş olan Sicilya Norman kralı II. Roger'ye karşı sefer düzenledi. Sefere donanmanın yanı sıra, başında Aksukhos'un bulunduğu kara ordusu da katıldı. Savaş sırasında donanma komutanı Stephanos Kontostephanos'un ölümü üzerine, Korfu kalesini kuşatan donanmanın idaresi de Aksukhos'a verildi. Aksukhos uzun süren Korfu kuşatması sırasında sadece Normanlara karşı çarpışmakla değil, bu savaşta Bizans'ın müttefiki olan fakat bir ara Bizanslılara karşı tavır alıp kavga çıkaran Venediklilerle de uğraşmak zorunda kaldı. Kaynakların bildirdiğine göre³⁴, Aksukhos önce aracılık yapıp anlaşma sağlamaya çalışmış ama Venedikliler buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine Aksukhos, kendi cesur ve güçlü muhafız birliğini diğer askerlerle birlikte Venediklilerin üzerine göndermiş ve kazanılan kesin başarıdan sonra Venedikliler ile yeniden anlaşmaya varılabilmisti. Korfu adasının geri alınmasından sonra Aksukhos'a An-

çalışan kişi olarak değil de, kendi canına düşmüş bir adam olarak gösterir. Diğer olaylarda da Aksukhos'u hep suçlayıcı ifade kullanmıştır.

³³ Nicholas of Methone, *Προς το μέγαυ δομέστικου* yay. Demetrakopoulos, *Ekklesiastike bibliothèkè*, I. Leipzig 1866, yeni baskı Hildesheim 1965, s.200; krş. Drascke, "Nikolaos von Methone", *Byzantinische Zeitschrift*, I (1892), s.471-73.

³⁴ Kinnamos, *age*, s.98; Niketas Khoniates, *terc*. Işıltan, s.58.

cona'ya gitmek üzere bir filonun komutası verilmişse de, filo Arnavutluk sahilinde Avlona yakınındaki nehir ağzında fırtınaya yakalanarak büyük kayıplar vermiş ve daha ileriye gidememişti.

1149 yılında ise imparator Manuel bu kez de Sırbistan'da Rascia Juan'ının çıkardığı bir isyanı bastırmak üzere buraya yürüdü ve kısa zamanda başarı kazandı. Niketas'ın kaydına göre³⁵, imparator bu başarı haberini bir mektupla başkent halkına bildirmek istemiş ve mektubu bizzat *mezas domestikos* Aksukhos İstanbul'a götürmüştü.

Kaynaklarda Aksukhos'un ölümüne dair açık bilgi yoktur. Fakat 1149'dan sonraki olaylar arasında artık adı geçmemektedir. 1149 Sırbistan seferi herhalde Aksukhos'un son faaliyeti olmuştur; buna göre ya 1149 yılı sonunda ya da 1150 yılında ölmüş olmalıdır³⁶. Genelde doğum yılı 1088 kabul edildiğine göre, öldüğünde 62 yaşında olmalıdır.

12.yüzyılda Bizans dünyasında adı bilinen Türkler arasında en yüksek mevkie çıkmış olan Aksukhos'un askerlik alanındaki bilgisi yanında iyi bir eğitim gördüğü de anlaşılıyor. Aksukhos retorik biliyor, günün entelektüellerinin kullandığı dili konuşuyordu; 1137-38 yıllarında Antakya seferinde iken, kendisine İstanbul'dan edebî ifadelerle süslü mektuplar yollayan Mikhail Italikos'u anlıyor, onunla yazışlıyordu. Bu seferden sonra Nikephoros Basilakes onun için uzun bir methiye kaleme almıştı; burada hem onu hem imparator İoannes'i övmüş ve ikisi arasındaki karşılıklı bağları çok zarif bir şekilde belirtmişti³⁷. Aksukhos dinî konularda da tartışmalara girecek kadar bilgi sahibiydi. 1147 yılı dolaylarında onun Methone piskoposu Nikholas ile, kendisinin bu konudaki derin bilgisini gösteren bir tartışmasından haberdarız³⁸.

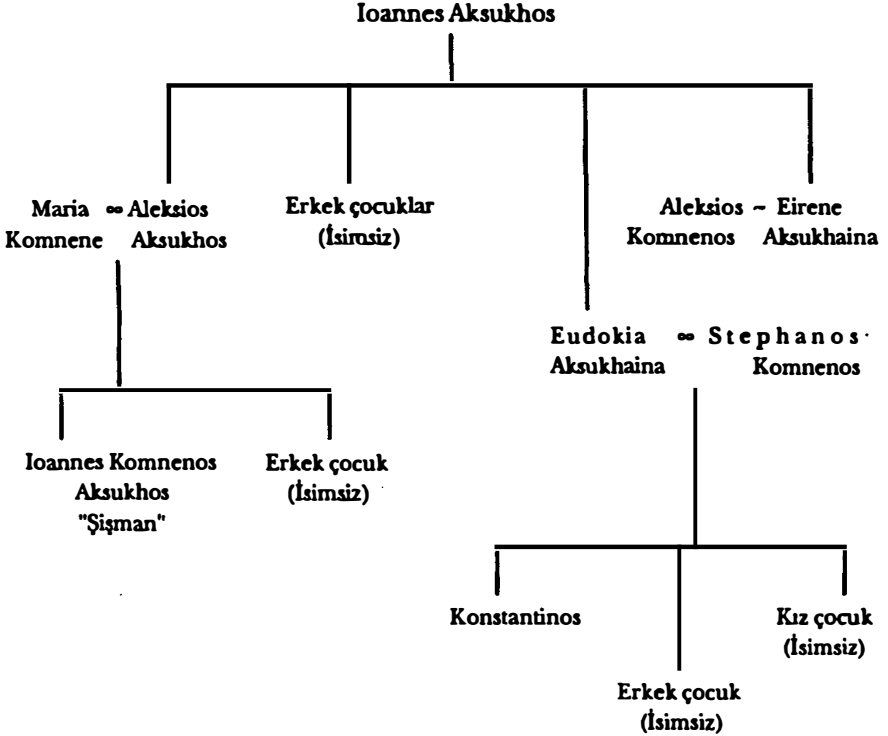
³⁵ Age, s.62.

³⁶ Kızı Eudokia Aksukhaina ile Stephanos Komnenos'un evliliği için 1153/54'de toplanan meclis konuşmalarında Aksukhos'dan "müteveffa başkumandan" diye bahsedilir, krş. Gautier, *Lettres et discours*, s.37 n.19, 43 n.14. Buna göre Aksukhos'un bu tarihten önce ölmüş olduğu kesindir.

³⁷ Bk. agm, s.75-84.

³⁸ Aksukhos, Nikholas'a şöyle bir soru sormuştu: Kutsal Ruh havarileri nasıl ziyaret edip içlerine giriyor? Ve bu içe girme İsa'dakinin aynı ise havarilere neden Khristoi denmiyor? Aynı ise, nasıl bir ayrılık var? Nikholas, imparator Manuel ona

Kaynak verilerine göre Aksukhos'un imparator Ioannes Komnenos'un taht'a çıkışı sıralarında evlendiği ve en büyük oğlu Aleksios'un 1120 yılında, Eirene adındaki kızının da 1121'de doğduğu tahmin ediliyor³⁹. Aleksios'dan en büyük oğul diye bahsedildiğine göre, herhalde Aksukhos'un Aleksios'dan başka bir veya daha fazla erkek çocuğu vardı. Karısını tanımıyoruz ama 1135 yılında doğmuş Eudokia adında

ikinci bir kızını daha biliyoruz. Büyük kızı Eirene, imparator I.Aleksios Komnenos'un kardeşi Isaakios'un torunu Aleksios Komnenos ile nişanlanmıştı; ama damat düğünden önce ölünce bu evlilik gerçekleş-

Aksukhos'un sorularına cevap vermesini emredene kadar birşey söylemedi; sonra Kutsal Ruh'un varlığı üzerine bir eser yazdı, krş. Demetrakopoulos, *Ekklesiastike bibliothèkè*, I, Leipzig 1866, s.199-218; H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, s.625.

³⁹ Balsamon, *Patrologia graeca*, 119, 765B-768A.

medi⁴⁰. Küçük kızı Eudokia da yine aynı Isaakios'un başka bir torunu Stephanos Komnenos ile evlendi⁴¹; bu evlilikten Konstantinos adında bir oğul ile adı bilinmeyen bir kız, bir erkek üç çocuk dünyaya geldi. Aksukhos'un en büyük oğlu Aleksios ise imparator II.Ioannes Komnenos'un en büyük oğlu ve tahtın vârisi Aleksios Komnenos'un tek çocuğu olan kızı Maria ile evlendi. Böylece Aleksios Aksukhos tahta en yakın kişilerden biri olmuştu. Fakat kayınpederi olan Aleksios Komnenos babası imparator II.Ioannes'den önce ölünce, tahta kayınpederinin en küçük kardeşi Manuel Komnenos çıktı. Bununla beraber Aleksios Aksukhos, imparator Manuel'in hizmetinde uzun yıllar *protostrator*'luk mevkiini elinde tuttu ve sarayın en önde gelen kişilerinden biri olarak kaldı. Fakat 1167 yılında bir saray entrikası sonunda imparator Manuel'in teveccühünü kaybederek bir manastıra sürgün edildi ve ömrünü burada tamamladı⁴². Aleksios Aksukhos'un iki oğlu olmuştu. "Şişman" lakabıyla tanınan büyük oğlu Ioannes Komnenos Aksukhos, 1200 yılı Temmuz'unda imparator III.Aleksios Angelos'a karşı düzenlenen bir komplonun başında yer almış, hatta imparator ilân edilmişse de, ertesi gün ayaklanma bastırılmış ve Ioannes Komnenos Aksukhos da diğer isyancılar gibi öldürülmüştü⁴³. Ancak kaynak verilerine göre, *meGas domestikos* Aksukhos'un soyunun bu torunun öldürülmesiyle son bul-

⁴⁰ Balsamon, aynı yer.

⁴¹ Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993, Genealogical tables, s.XXIV, no.2; K. Krumbacher (*Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*), München 1897², 5.764'de) Stephanos'u, Isaakios'un oğlu gösterir.

⁴² Niketas (terc.İşiltan, s.99 vd.) Aleksios Aksukhos'un imparator Manuel'in kışkançlığına kurban gittiğini söyler; güya büyü yapmak ve bir komplo hazırlamakla suçlanmıştı. Manuel 1167 ilkbaharı'nda Sofya'da bulunduğu sırada onu tutuklatmış ve Strymon yakınlarındaki Papykion dağındaki bir manastıra kapatmıştı. Aleksios Aksukhos birkaç yıl sonra bu manastırda öldü.

⁴³ Bu isyan hakkında bk. Nikolaos Mesarites, *Die Palastrevolution des Johannes Komnenos*, yay. A. Heisenberg, Würzburg 1907, s.19-25, 41-49; Niketas Khoniates, *Historia*, terc. F. Grabler, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, IX, Graz-Wien-Köln 1958, s. 697 vdd.; C.M. Brand, *Byzantium Confronts the West*, Cambridge 1968. s.98, 122-124, 248 vd.

madığı anlaşılmaktadır. Zira Trabzon Devleti'nin üçüncü hükümdarı, Ioannes Komnenos Aksukhos adını taşır⁴⁴. Belki de Trabzon'un ilk hükümdarı olan I.Aleksios'un hanımı, Şişman Ioannes'in kızı veya yeğeniydi. Böylece Aksukhos soyunun, Trabzon hükümdar ailesi içinde varlığını sürdürdüğünü görüyoruz.

⁴⁴ Bk. J. P. Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, München 1827, s. 102.

FETİH ÖNCESİNDE BİZANS'IN SİYASÎ DURUMU*

29 Mayıs 1453 Salı günü Türk fethiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olarak İslâm dünyasına kazandırılan İstanbul, 1123 yıl önce yine bir Mayıs günü Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti ilân olunmuş ve bütün ortaçağ boyunca dünya tarihindeki üstün mevkiini korumuştur. Coğrafî konumunun özelliği yüzyıllarca siyasî, askerî ve ticarî açıdan hep önem taşımıştı. Mevkiinin önemi yanında sahip olduğu tabii güzellikler cazibesini daha da arttırmış, ona “Şehirlerin kraliçesi” unvanını kazandırmıştı. Doğu ve Batı milletlerinin hayranlığını çeken, zenginliği ve zerafetiyle âdeta yabancıları büyüleyen bu muhteşem şehir, İslâm dünyasını da cezbetmişti. Bunu, henüz Arabistan sınırlarının dışına çıkmamış müslüman ordularına, İstanbul'a sahip olmanın sağlayacağı üstünlüğü anlatmak gayesiyle Peygamberimizin söylediği “İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandan ve o ordu ne güzel ordudur”¹ şeklindeki hedef gösteren sözlerinden biliyoruz.

Büyük Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti, kuruluşundan 65 yıl sonra 395'de imparatorluğun idarî bakımdan ikiye ayrılmasıyla,

* Bu makale, *1. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı (24-25 Mayıs 1996)*, Bildiriler, s.32-40, İstanbul 1997'de yayımlanmıştır.

¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 335; Hakim en-Neysâbü'r, *Müstedrek*, Beyrut 1990, IV, 422 Hadis No. 8/8300; İbnü'l-Esr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Beyrut 1970, I, 224; İbn Abdi'l-Berr, *el-Istiâb (İbn Hacer'in el-İsabe'si kenarında) Bısr el-Ganevi'nin biyografisi*, Mısır 1328, I, 148.

Doğu yarısının merkezi oldu. Fakat daha 5.yüzyılda sınırlarını aşan yabancı milletlerin hücumlarıyla toprak kaybetmeye ve de iç idaredeki bozukluklar ile dinî ve askerî sorunlar sebebiyle gücünü yitirmeye başladı. 7.yüzyılda İslâm fethiyle hemen bütün doğu eyaletlerini kaybetti.

Slav kavimlerinin Balkanlara girmesiyle de yarımadaadaki hâkimiyeti sarsıldı. Bu yenilgilere rağmen, hasımlarına karşı direnen İstanbul, imparatorluğu yaşatacak ve ona yeniden can verecek kudrete sahip olduğunu gösterdi. 8.yüzyıldan itibaren hem batıda hem doğuda sınırların savunulmasında başarılı oldu. 9.yüzyılda dinî politikasının başarısı sayesinde Bizans, siyasî nüfuz ve kültürünü hemen bütün Slav ülkelerine yaymak imkânını buldu. 10.yüzyılda Makedonya hanedanı imparatorları Nikephoros Phokas, Ioannes Çimiskes ve II.Basileios zamanında yeniden canlanan devlet arka arkaya elde ettiği başarılarla sınırlarını Adriyatik'den Kafkaslar'a, Tuna'dan Suriye'ye kadar genişletti. Askerî başarıların yanısıra sosyal ve ekonomik alanda kurulan düzen, yaşamı huzurlu kıldı ve yükseltti. Böylece 11.yüzyıl başlarında Bizans, yeniden Doğu Akdeniz dünyasının en kudretli devleti olarak görünüyordu. Fakat II.Basileios'un ölümü, kendisinden sonra taht'a geçen yeteneksiz imparatorlar yüzünden 30 yıl içinde Bizans'ı hızlı bir çöküşe sürükledi. Ülke saray ihtilâlleri ve anarşi içinde çırpınırken, bütün sınırlara komşu milletlerin saldırısı başladı; batıda Normanlar Güney-İtalya'yı ellerine geçirdiler. Peçenekler Tuna'yı aşarak devlet arazisini tahrip ettiler. Doğuda Selçuklu Türkleri Anadolu'ya girdiler.

İmparatorluğun askerî gücü kırıldığından, bu saldırılara karşı ülke yeterince savunulamadı. Bizans'ı düştüğü bu zor durumdan kurtaran, 1081-1180 yılları arasında imparatorluğa parlak bir yüzyıl daha yaşatan Komnenos Hanedanı oldu. Bizans bir kez daha tehlikeyi atlatıp çöküşü engellemiş görünüyordu. Ama bu tarihe kadar Türkler Anadolu'ya yerleşmişlerdi bile. 11.yüzyıl sonunda Bizans sadece Türklerin tehdidi altında değildi. Bu arada Normanlar Adriyatik'i aşip Epiros bölgesini işgal etmişlerdi. Bununla beraber Bizans önce Normanları, son-

ra Peçenek ve Kumanları yenerek Balkanlar'da sükûneti elde etti.² Üstelik bu dönem içinde Süleymanşah'ın ve Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın ölümleriyle Türk dünyasında çıkan kargaşadan faydalanıp Anadolu'yu geri almak fırsatının doğduğunu düşündü. Ama bu mücadele için yeterli askeri olmadığından Batı'dan ücretli asker temin etme yoluna gitti ve papa II.Urbanus'dan bu konuda yardım istedi. Fakat bu büyük bir hataydı; evet, Türkler imparatorluğun düşmanıydı, ama Batı daha tehlikeli dosttu. Zira Batı dünyası bu daveti Bizans'a yardım için değil, kendi çıkarları için kullandı. Haçlılar adıyla doğuya gönderilen ordular 200 yıl Ortadoğu'yu kan ve ateş gölüne çevirdiler. İslâm dünyası büyük insan kaybına ve tahribata uğradı. Fakat Bizans açısından ele alındığında Haçlı Seferleri imparatorluk için tam bir felâket oldu. Haçlılar ilk üç seferde Bizans'a duydukları nefreti ve düşmanca tavrı açıkça belli ettiler. Her defasında İstanbul'u ele geçirmeye uğraştılar. Batı dünyası vazgeçemediği bu tutkusunu, Dördüncü Haçlı Seferi'nde gerçekleştirmek imkânını buldu. İmparatorluk imha edildiği gibi, İstanbul görülmemiş, duyulmamış bir vahşetle yağmalandı³. 57 yıl sonra İstanbul'un Haçlılardan geri alınması, belki de Bizans'ın gösterdiği son büyük çaba oldu. Ancak yeniden kurulan devlet artık doğunun hükümran gücü değildi. Eski prestijine dayanarak ayakta durmaktaydı. İstanbul yine Ortodoks Hristiyanlığın ve Roma İmparatorluğu'nun merkeziydi. Fakat artık güç görünüşteydi. Dördüncü Haçlı Seferi sonunda doğuda kurulmuş birçok prenslik ile eşdeğerde veya daha aşağıda bir devletçikti.

13.yüzyılın ikinci yarısında Bizans her yönden tehdit altındaydı. Tek düşman Türkler değildi. Avrupa'da İstanbul Lâtin Devleti'nin yıkılışının intikamını almak isteyen pek çok kişi vardı. Bu dönemde Bizans'ın en tehlikeli düşmanı olan Sicilya-Napoli kralının tehditleri kar-

² Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyıllardaki siyasî durumu için bk. I. Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu* (26 Nisan 1989), TTK Yay., VII. Dizi, s. 1-11, Ankara 1992.

³ İstanbul ile Haçlılar arasındaki ilişkiler hakkında bk. I. Demirkent, "Haçlılar" maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, 3, s.483-489, İstanbul 1994.

şısında imparator yine papanın yardımına başvurdu. Papa ise Roma ve İstanbul kiliselerinin birleştirilmesi şartını öne sürdü. İmparator teklifi kabul etmek zorunda kaldıysa da, bu çare çözüm getirmede. Bizans Ortodoks halkı birleşmeye şiddetle karşı çıktı.⁴ Aynı dönemde Anadolu'da durum, Türkiye Selçuklu devletinin Moğol istilâsı yüzünden gücünü ve bağımsızlığını yitirmesi nedeniyle sakindi. Aksi halde Bizans Türklere karşı dayanamazdı. Türklerin şimdilik harekete geçemeyişleri, onun şansıydı.

14. yüzyıl ise, Bizans için bir felâket devresi oldu. Devlet önce Sırp kralının tehdidi altında kaldı. Bu arada yine Batı'dan yardım amacıyla getirttiği Katalan Birlikleri denilen ücretli askerlerin isyanlarıyla ülke harap, halk perişan oldu. Dış tehlikeler karşısında Bizans ancak kendisini içte birlik ve beraberliği sağlamak suretiyle koruyabilirdi. Fakat tam aksine ülke saray kavgaları ve iç karışıklıklar içine yuvarlandı. Bu da, devlet idaresini iyice çökertti. Ayrıca çıkan salgın hastalıklar nüfusun üçte birini alıp götürdü.⁵ Yaşanan bütün felâketlere göğüs geren Bizans için bu dönemde en büyük tehlikeyi, yıkılan Selçuklu devleti toprakları üzerinde, kuzeybatı Anadolu'da kurulan küçük bir Türk Beyliği oluşturmaya başladı. Osman Gazi'nin idaresinde hızla gelişen bu beylik, kısa zamanda Kocaeli ve Marmara güneyindeki bölgeyi ele geçirdi. 1326'da Bursa fethedilerek Osmanlı başkenti oldu. Böylece Bizans'ın Anadolu'daki hâkimiyeti son buldu. Kudreti günden güne artan Osmanlılar ise, Bizans'da ve Balkanlar'daki karışıklıklardan yararlanarak Avrupa kıtasına geçtiler ve sistemli bir fetih harekâtıyla Trakya bölgesini ele geçirip, 1359'da ilk defa İstanbul önünde göründüler. Bizans bu tehlikeyi uzaklaştırabilirdi. Fakat 1363'de fethedilen Edirne'nin

⁴ Bu dönemde İstanbul-Roma kiliseleri arasındaki çekişmeler ve Bizans Batı ilişkileri için bk. S. Runciman, *Die Sizilianische Vesper. Der Volksaufstand von 1282 und die europäische Geschichte im 13. Jahrhundert*, München 19762, s. 166-70, 174-77, 185-88, 198-203, 207 vd.; D.J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West. Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Oxford 1966, s. 84-111.

⁵ Bizans İmparatorluğu'nun 14. yüzyıl boyunca kilise ve sosyal yaşamı ile Batı ilişkileri hakkında bk. D.M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge 1979, s. 66-97; Ayn. mlf., *The End of the Byzantine Empire*, London 1979, s. 22-72.

Osmanlıların yeni başkenti yapılması, Bizans'ın Balkanlar ile bağıni kopardı. Balkan hâkimiyetinin Türklerin eline geçmek üzere olduğunu anlayan imparator V. Ioannes 1369'da telâşla Roma'ya gidip Batı'dan yardım alabilmek umuduyla papanın kilise birliği teklifini kabul etti. Fakat İstanbul kilisesi buna karşı çıkınca verilen söz tatbik mevkiine konulamadı. Buna mukabil 1371 ve 1389'da kazanılan zaferler, Türlerin Balkan hâkimiyetini perçinledi.⁶ Bizans artık Osmanlı toprakları içinde sıkışıp kalan bir adacık, bir şehir devleti haline gelmişti. Yıldırım Bayezid'in tahta çıkışıyla Bizans üzerindeki Osmanlı baskısı arttı. Devrin en güçlü ordusuna sahip, genç ve dinamik bir idareyle yönetilen, Anadolu ve Balkanlara hükmeden Osmanlı Devleti toprakları arasında, güçsüz de olsa, her zaman sorun yaratabilecek bir unsurun varlığına tabiatıyla tahammül gösteremezdi. Bu sebeple kim olsa, İstanbul'un Osmanlılar tarafından alınacağını düşünürdü. Avrupa hiç şüphesiz durumun farkındaydı. Ama Bizans'dan öylesine nefret ediyordu ki, asla gerçek anlamda yardımı düşünmedi. 1391'de İstanbul Sultan Bayezid tarafından abluka altına alınınca, İmparator II. Manuel ancak daha fazla vergi ödemek koşuluyla bir süre için şehri kurtarabildi. Fakat işin sonu görünmüştü; şehrin Türklerin eline geçmesi artık kaçınılmaz bir vakıa idi. Ne var ki, henüz Bizans'ın sonu gelmemişti. Timur'un Anadolu'ya saldırısı ve Sultan Bayezid'in Ankara savaşında yenilgisi Bizans'a daha 50 yıl yaşama imkânı sağladı (28 Temmuz 1402).

Osmanlı Şehzadelerinin taht kavgaları, 20 yıl İstanbul'u ciddi bir tehditten uzak tuttu. Fakat bu süre, Bizans'ın toparlanıp güçlenmesi için yeterli değildi. Umutla beklediği Batının yardımını yine sağlayamadı. Dostu görünen Venedik ve Cenova, Bizans'ı değil sadece kendi ticarî menfaatlerini düşünmekteydiler. Macar kralı da artık Türklerin kendisini tehdit edemeyeceği görüşüne kapılmıştı. Papalık yine kiliselerin birleşmesi şartını öne sürüyordu. Bu sebeple iyi niyetten yoksun müzakereler sonuçsuz kaldı. II. Murad'ın tahta yükselişinden sonra İstanbul 1422'de, öncekilerden daha fazla korku yaratacak şekilde kuşa-

⁶ 14. yüzyılda Osmanlı-Bizans ilişkileri için bk. I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 129-153, TTK. Yay., XIII Dizi, Ankara 1982⁴; D.M. Nicol, *The End of the Byzantine Empire*, London 1979, s. 58-62; S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge 1965, s. 31-41.

tıldı ise de, bu defa da sultanın kardeşinin isyanı yüzünden kuşatma başarıya ulaşmadı.⁷ Fakat bu, Bizans için son kurtuluştu.

1449'da Bizans tahtına çıkan son İmparator XI. Konstantinos Dragazes, cesur ve enerjik bir adamdı.⁸ Ama II. Murad'ın ölümünden sonra babasının yerini alan Osmanlı hükümdarı II. Mehmed cesaret, azim, enerji ve dirayet bakımından onun üstündeydi. Genç Sultan, Osmanlı devletinin Anadolu ve Rumeli'deki toprakları arasında yer alan İstanbul'u fethetme ve böylece ülkesinin içinde Bizans adını taşıyan bu yabancı unsuru ortadan kaldırmaya kesin kararlıydı. Daha önceki kuşatmalarda sonuca ulaşmayı engelleyen bütün sebepleri gözönüne alarak İstanbul'un fethine büyük bir dikkat ve itina ile hazırlanıyordu.⁹ Şehre Karadeniz yönünden gelebilecek yardımı önlemek üzere Anadoluhisarının karşısına yeni bir kale, Rumelihisarı'nı inşa ettirmesi Bizans halkını dehşete düşürdü. Devletin sonu geldiği hakkında söylenen bütün kehanetlerin gerçekleşmekte olduğunu hissediyorlardı. İmparatorun

⁷ 15. yüzyılın ilk yarısında Bizans'ın siyasi durumu ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri için bk. Uzunçarşılı, *age.*, s. 369-9; Nicol, *age.*, s. 73-83; Runciman, *age.*, s. 42-47; F. Taeschner, "The Ottoman Turks to 1453", *The Cambridge Medieval History*, IV/1, Cambridge 1966, s. 767-773.

⁸ İmparator XI. Konstantinos Dragazes'in kişiliği ve 1449-53 yılları arasındaki hâkimiyeti hakkında bk. C. Mijatovich, *Constantine. The Last Emperor of the Greeks or the Conquest of Constantinople by the Turks (A.D. 1453)*, London 1892; Runciman, *age.*, s. 48-59; D.M. Nicol, *The Immortal Emperor. The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans*, Cambridge 1992.

⁹ İstanbul'un fethi öncesinde yaşanan olaylar ve Bizans İmparatorunun Osmanlı Türklerinin bu girişimini önlemek için sarfettiği gayretler, çağdaş bir çok tarihçi tarafından kaydedilmiştir. Bunlar arasında başlıcaları şunlardır: Chalcocondylas, *De Origine ac rebus gestis Turcorum*, nşr. Bekker, *CSHB*, 1843; Critobulus, *De rebus gestis Mechemetis*, nşr. Müller, *fragmenta historicorum*, V, 1883. Eserin türkçe tercümesi Kritovulos (Karolidi Efendi) tarafından yapılmıştır: *Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, İstanbul 1328 (1912). Bu kitap Muzaffer Gökman tarafından sadeleştirilerek lâtın harfleriyle *İstanbul'un Fethi* adıyla yeniden yayımlanmıştır (İstanbul 1967). M. Ducas, *Historia Turco-Byzantina*, nşr. Bekker, *CSHB*, 1834. N. Barbaro, *Giornale deli' assedio di Constantinopoli*, nşr. Comet, Vienna 1856. Eser J.R. Jones tarafından İngilizceye çevrilmiştir: *Nicolo Barbaro. Diary of the Siege of Constantinople*, New York 1969- Eserin türkçe tercümesi Mirmiroğlu tarafından yapılmıştır: *Dukas. Bizans Tarihi*, İstanbul 1956; G. Phrantzes, *Chronicon*, nşr. Bekker, *CSHB*, 1838; "XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul'un Muhasarası ve Zabtı", terc. Ş. Baştav, *Bellekten*, XVIII, Sayı: 69, s. 51-82.

tek yapabildiği, bunu protesto etmek oldu. Bu arada Batı'ya acil yardım çağrıları yapıyordu. Avrupa hükümdarlarına, Cenova ve Venedik'e, Mora'daki kardeşlerine ve Papa'ya arka arkaya elçiler yollamaktaydı. Ancak bütün yalvarmalarına pratikte pek az cevap alabildi. O da kendinden önceki imparatorlar gibi, papanın kiliselerinin birleştirilmesi telifini kabul ile Batı'nın yardımını sağlamaya çalıştı. Papanın elçisi kardinal Isidoros İstanbul'a gelerek 12 Aralık 1452'de Ayasofya'da kilise birleşmesini ilân etti ve Roma usulünde âyin yaptı. Fakat Ortodoks Bizans halkının buna tepkisi büyük oldu. Bizanslı, müslüman Türklere teslim olmak istemiyordu ama ruhunu Roma'ya satmaktansa, ona Türk hâkimiyetini kabul etmek daha akıllıca görünüyordu. Birleşme aleyhtarları arasında bulunan Grandük Lukas Notaras "İstanbul'da kardinalin şapkasındansa Sultanın türbanını görmek daha iyidir" derken işte halkın bu duygularını dile getiriyordu. Bu arada imparator Konstantinos kaçınılmaz Türk hücumunun çok yakında başlayacağını bildiğinden, 1000 yılı aşkın süredir İstanbul'u koruyan şehir surlarını tamir ederek savunmayı güçlendirmeye ve savunma sırasında gerekli olacak gıda malzemesini depolamaya çalışıyordu. Şehri savunan Bizans kuvvetleri yanında Venedikli ve diğer yabancı asıllı 2000 asker de vardı. Kuşatma başlamadan az önce kumandan Giovanni Giustiniani idaresinde iki gemiyle 700 Cenovalı'nın İstanbul'a geliyorsa, herkesi sevindirmişti. İmparator kara surlarının savunulması görevini ona verdi.

1453 ilkbaharında sultan II. Mehmed büyük bir orduyla Edirne'den İstanbul üzerine yürüyüşe geçti.¹⁰ 5 Nisan'da şehir önüne gelerek karragâhını kurdu. Aynı günlerde Osmanlı donanması da Dolmabahçe sularında demir attı. Taarruz başlamadan sultan, İslâmî geleneğe uygun olarak kan dökülmeden şehrin teslimini sağlamak üzere imparatora elçi gönderdi. Fakat Konstantinos teslimi reddederek kuşatma kaldırıldığı takdirde haraç ödemeyi vaat etti. Bunun üzerine 12 Nisan gü-

¹⁰ Sultan II. Mehmed'in İstanbul kuşatmasından önceki hazırlıkları, şehrin kuşatılması ve fethi hakkında daha geniş bilgi için bk. M.T. Gökbilgin, "İstanbul" maddesi (İstanbul'un Fethi), *İslâm Ansiklopedisi*, s. 1185-99- Bu konuda bibliyografya için ayrıca bk. F. Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul 1949, s. 251-57.

nü topçu ateşiyle hücum başladı ve 18 Nisan'a kadar surlar devamlı dövüldü. Ne var ki bu hücum sonuçsuz kaldı. Bu sırada Osmanlı gemileri de Haliç'e girmeye uğraşıyordu. İmparator bunu tahmin etmiş ve girişi zincirle kapattırmıştı. Fakat deniz surlarına hücum için filonun bir kısmını Haliç'e sokmak gerekiyordu. Dahiyane bir buluşla sultanın mühendisleri Tophane'den Galata'nın arkasındaki tepeyi aşır Kasımpaşa'ya ulaşan güzergâha döşenen, yağlanmış yuvarlak ağaçlar üzerinden gemileri yürütecek kızaklı bir yol yaptılar. 22 Nisan sabahı imparator ve halk dehşet içinde 70 Türk gemisinin Haliç sularında seyrettiğini gördüler. Venediklilerin Türk gemilerini ateşe verme çabaları ise facia ile neticelendi. Şimdi Haliç surlarının da savunulması gerekiyordu. Bu görev Lukas Notaras'a verildi. Ayrıca yiyecek stoku da tükenmekteydi; çok para ödeyemeyenler açtı. İmparator adamlarına kilişe ve zenginlerden para toplayıp yiyecek alarak fakirlere dağıtmalarını emretti. Bu arada dış surlar devamlı top ateşine tutulmaktaydı. Bir süre sonra Eğrikapı ile Edirnekapı arasındaki surlarda gedik açıldı. Surlar gözleri önünde yıkılırken İmparatorun da umudu kırılmaya başladı. Sultana haber göndererek çekilip barış yapması için yalvardı. Fakat sultan "Ya ben bu şehri alacağım, yahut da bu şehir beni alacak; sağ veya ölü, bütün istediğim şehir, boş bile olsa" diye cevap verdi. 25 Mayıs'da sultandan yeni bir elçi geldi. İstanbul halkına teslim olup ölüm veya esaretten kurtulmalarını tavsiye ediyordu. Birçok kimse imparatora vakit varken kaçmasını söyledi. Konstantinos bu sözleri duymak bile istemedi; öylesine bitkindi ki, düşüp bayıldı. Eğer şehirlerin kraliçesi Türklerin eline geçecekse, bu Tanrı'nın emriydi. Fakat kendisi kaçmayacak, halkıyla birlikte kalacaktı. Sultanın elçisine de bu cevabı verdi. Sultan İstanbul dışında ne isterse alabilirdi, ama kendisi şehri boşaltmayacaktı; ölmeyi tercih ederdi. Bu, bir Bizans İmparatoru ile bir Osmanlı sultanı arasındaki son iletişim oldu. İmparatorun son umudu Venedik'ten vaat edilen filonun zamanında gelmesiydi; filonun gelip gelmediğine bakmak için gönderdiği gemi geri dönüp, görünürde hiçbir filo olmadığını rapor edince, bu ümit de söndü. Konstantinos dayanamayıp ağladı. Herkes yeis içindeydi. Kader şehre sırtını dönmüş-

tü. Yine herkes imparatorluğun, kurucusunun adını taşıyan imparator zamanında yok olacağı hakkındaki kehanetleri hatırlıyordu: İlk imparator Helena'nın oğlu Konstantinos idi; şimdiki imparatorun adı da Konstantinos olup annesinin ismi Helena idi. Yine herkes şehrin sembolü olan ay gökte ışıkladıkça şehre hiçbir şey olmayacağına dair söylenen kehanetlerle teselli bulmaya çalışıyordu. Ama 24 Mayıs gecesi tam dolunayda ay tutuldu ve üç saat karanlıkta kaldı. Bu, kesinkes sonun geldiğini gösteren bir işaretti. Ertesi gün İmparator Meryem Ana ikonasının törenle şehirde dolaştırılmasını emretti. Bu kutsal yürüyüş esnasında nasıl olduysa omuzlar üzerindeki ikona kayıp yere düştü. Etraftakiler hemen koşup ikonayı kaldırmaya çalıştılar fakat resim sanki yere yapışmıştı. Ancak büyük gayretle yerden söküp aldılar. Tam bu sırada büyük bir gök gümbürtüsüyle fırtına koptu ve arkasından tufanı andırırcaasına sağanak halinde yağın yağmur, her yeri sular altında bıraktı. Ertesi gün ise, korku veren bu afetler yeterli değilmiş gibi, şehri kesif bir sis kapladı. Sanki ilahi kurtarıcı bulutlar arkasına saklanarak, şehri terkedişini bütün gözlerden saklar gibiydi. Gece sis hafifleyince herkes Ayasofya'nın kubbesi üzerinde esrareniz bir ışığın parladığını farketti. Türkler de karargâhlarından bu ışığı görmüşlerdi. Bu ışık sadece bir işaret olabilirdi: Türkler bunu zafer müjdesi, Bizanslılar ise felâket olarak nitelendirdiler. Bizanslılar Türk karargâhının çok gerisinde bazı ışıkların parladığını gördüler. Ufak da olsa ümide kapılıp, bu ışıkların kendilerini kurtarmaya gelen Yuhanes Hunyadi ordusunun kamp ateşi olduğu düşüncesine kapıldılar. Fakat hiçbir ordu görünmedi. Bu garip ışığın ne olduğu da hiç anlayamadı.¹¹

Bütün ümitler, çabalar boşunaydı. Bizans ömrünü tamamlamıştı. Yüzyıllarca İstanbul'un en önemli savunma aracı olan sağlam surları, Osmanlı ordusunun teknik üstünlüğü karşısında bütün önemini yitirmişti. Cuma ve Cumartesi günleri bombardıman her zamankinden daha şiddetlendi. Surlardaki tahribat büyük gayret gösterilerek onarılmaya çalışıldı. Yeri göğü inleyen top atışları Pazar günü de devam etti. Fakat Pazar

¹¹ Fetih'den önceki günlerde şehirde olup bitenler hakkında bk. Barbaro, *Diary* s. 56 vdd.; Phrantzes, s. 264 vd.; Kritovulos, terc.Gökman, s. 80 vd.

gece yarısında Türk karargâhı birdenbire garip bir sessizliğe büründü; bütün ışıklar söndü. Sultan Salı günü başlayacak büyük taarruzdan önce askerlerine dinlenme vermişti. 28 Mayıs Pazartesi bütün halk sokaklarda duaya başladı. İkonalar ve kutsal eşyalar surlarda dolaştırıldı. Gün boyunca bütün kiliselerin çanları devamlı surette çalındı. Halkın yürüyüşüne imparator da katıldı ve onlara cesaret aşılamaya çalışan bir konuşma yaptı. Bu, imparatorun halkına son seslenişiydi.¹² Akşam olurken herkes Ayasofya'ya yöneldi. İmparator da gelmişti dua etmeye. Sonra Blakherna sarayına döndü, saray halkıyla vedalaştı ve tekrar atına binip surlardaki askerlerini teftişe gitti. Surları bir baştan bir başa dolaştı. Saraya dönmeden bir kuleye çıktı. Her taraf karanlıktı. Fakat Türk karargâhından topların duvarlara yaklaştırıldığı ve hendeklerin doldurulduğunu belli eden çalışmaların sesleri geliyordu. Nöbetçi güneş battığından beri bu sesleri duyduğunu söyledi¹³. 29 Mayıs Salı gününün ilk saatlerinde Türk taarruzu birdenbire bütün sur boyunca top atışlarıyla başladı.¹⁴ Türk askerleri üç taraftan surlara hücum ettiler ve sonunda Topkapı ile Edirnekapı arasındaki dış surlara ırmannmayı başardılar.

Bundan sonra iç ve dış surlar arasında kalan alanı işgal edip iç suru ele geçirdiler. 50 kadar Türk iç sura çıkıp Osmanlı sancağını dikerken, diğerleri açılan gediklerden içeri girmeye başladılar. Herkes paniğe kapılmıştı ama kaçacak yer yoktu. Teke tek dövüş başladı. İmparator askerlerini toplamaya çalıştı. St. Romanos Kapısı önünde belki de en şiddetli çatışmalar oldu. İmparator sağ olarak en son burada görüldü. Nihayet çatışmayı kazanan Türk askerleri, bundan sonra Topkapı adını alacak kapıyı içeriden kırıp açtılar. Türk kuvvetleri İstanbul'a buradan girdiler ve kısa zamanda şehre hâkim oldular. Artık Bizans imparatorluğu yoktu, tarihin sayfalarına gömülüyordu. İstanbul bundan sonra parlak ışıklarını Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başkenti olarak dünyaya yayacaktı.

¹² Krş. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Penguin Classics 1995, III, s. 959.

¹³ Phrantzes (s. 280) o gece surları dolaşırken, bizzat imparatorun yanında bulunduğunu kaydetmiştir, kr. Runciman, *age*, s. 132.

¹⁴ Krş. Demirkent, "Bizans" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6, s. 230-244, İstanbul 1992.

TÜRK YAŞAMININ BİZANS'A ETKİLERİNDEN BİRKAÇ ÖRNEK*

Türkler, Bizans İmparatorluğu'nun bin yılı aşkın yaşam süresi içinde temas etmiş olduğu pek çok millet arasında zaman açısı ve ilişki yoğunluğu bakımından ilk sırayı almaktadırlar. Çünkü Bizans İmparatorluğu kuruluşundan yıkılışına kadar devamlı şekilde, değişik isimler altında da olsa, Türklerle siyasi, askerî, ticarî, kültürel bağlarını sürdürmüştür; ve bu temas sadece sınır ötesinde kalmayıp, 5.yüzyılın ilk yarısından itibaren önce Hunların daha sonra Avarlar, Oğuzlar, Peçenekler, Kumanlar gibi Balkanlar yoluyla gelen Türklerin Bizans topraklarında yerleşmesiyle de çok daha yakın ilişkilerin kurulmasına neden olmuştur. Böylece geniş kitleler halinde gerçekleşen bu yerleşmeler sonucunda, Türklerin, imparatorluğun çeşitli etnik kökene mensup halkı arasında, belki de en büyük grubu oluşturduğunu söylemek, hiç de yanlış bir yorum olmayacağı kanısındayım.

Aynı şekilde 10.yüzyıl ortalarından itibaren Orta Asya'dan İran yoluyla Doğu Anadolu bölgesine göç edip imparatorluk topraklarında yerleşmiş Türk toplulukları da vardı ve bunlar daha o sıralarda Bizans ordularında görev almaya başlamışlardı. Nitekim bu dönemde kaleme aldığı *De Cerimoniis* adlı eserinde¹ imparator VII.Konstantinos Porphyrogenetos, saray muhafızları arasında Ferganalı Türklerin bulundu-

* Bu makale, *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri (25-26 Mayıs 1998)*, Bildiriler, İstanbul 2000, s. 145-154'de yayımlanmıştır.

¹ *De Caerimoniis aulae byzantinae libri duo*, yay.1.Reiske, Bonn 1829-30, I, 576, II, 674.

ğunu yazmıştır. Ayrıca 11.yüzyıl başlarında imparator II.Basileios devrinde yurtları Orta Asya steplerini terk ederek batıya göç etmiş ve Anadolu'da Bizans topraklarına yerleşerek imparatorluk hizmetine girmiş Türk kabilelerinin varlığından da haberdarız; hatta bu Türkler arasından imparator III.Romanos Argyros'un saltanat döneminde 1029 yılında *protospatharios* unvanıyla taltif edilen ve sahip olduğu üstün meziyetlerle orduda en yüksek mevkilerden birine kadar ulaşan kumandan Georgios Maniakes'i belirtmek gerekir². 11. ve 12.yüzyıllarda ise, Bizans ordularında çok sayıda Peçenek Türkü görev yapmaktaydı. Her ne kadar bunların sayısını tam olarak bilmek mümkün değilse de, bu döneme ait eserlerde, Bizans'ın giriştiği bütün savaşlarda ve Haçlılara karşı halkın güvenliğinin sağlanması amacıyla teşkil olunan bütün birliklerde, hatta Anadolu'nun birçok kalesindeki garnizonlarda Peçenek subay ve askerlerinin bulunduğu dair kayıtlar görmekteyiz.

11.yüzyılın ortalarında Selçukluların Anadolu'ya girişleri ve kısa zamanda Ege ve Marmara kıyılarına kadar ilerleyerek bu topraklarda yerleşmeleri ise, Türkleri, hem Bizans ile sınır komşusu yaptı, hem de Anadolu'nun yerli halkı ile iç içe yaşar hale getirdi ki, bu da, ister savaş ister barış dönemlerinde olsun, iki toplum arasında çok daha yakın ve yoğun bir ilişkinin kurulmasına neden oldu. Aynı yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk içinde Türklerin sayısı dikkati çekecek kadar arttı. Çünkü Bizans Anadolu'da ve Balkanlar'da komşuları olan Türklerle yaptığı savaşlarda esir aldığı Türkler yanında, özellikle askerî alanda görev yapmak üzere gönüllü olarak gelenleri de büyük bir memnuniyetle bünyesine katmaktaydı. Zira imparatorluk, asırlardan beri yabancıları bünyesinde toplama politikasına devam etmekteydi. Özellikle Komnenoslu hükümdarlar, sadece orduda değil, karakter ve sadakalarına güvendikleri Türklere, sarayda ve devlet idaresinin yüksek mevkilerinde görev veriyorlardı. Böylece, Bizans ile Selçuklular'ın Anadolu'da yüzyıllarca süren hâkimiyet mücadelesine rağmen, bu iki komşu millet arasında kurulan ilişki sadece düşmanca duygular içinde haps-

² Bu şahıs hakkında geniş bilgi için bk. I. Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 36, 49, 93, 115, 117-121, 123, 173, 257 vdd.

lup kalmadı, aksine bu ilişki, İstanbul ile Konya kutupları arasında hoşgörüyü dayalı bir kültür alışverişinin doğmasını ve kesintisiz sürüp gitmesini sağladı. İki toplum da yaşam tarzı, dil, giyim-kuşam, sanat yönünden birbirini etkiledi.

Şüphesiz bu konuda kaynaklardaki kayıtlara dayanarak, günümüze pek çok bilgi aktarmak mümkündür. Ancak ben, bu çalışmamda, sadece 12.yüzyıl Bizans dünyasına yansımış olan Türk kültür etkilerini belirtmek üzere bazı örnekler vermekle yetineceğim.

Kısa bir giriş mahiyetinde en eski dönemden başlayacak olursak, kaynak eserlerde, diğer alanların yanı sıra Türk kültürünün etkilerini gösteren, meselâ 6.yüzyılda Bizans'da Hun kıyafetinin moda olduğuna ve ordu da Bulgar kemerlerinin kullanıldığına dair kayıtlar buluyoruz³. Gyula Moravcsik'e göre, Bizans imparatorunun "zitzokion" denilen tören elbisesinin adı, Hazar asıllı olup, Türkçe çiçek kelimesinin karşılığı idi⁴. E.Darko da, Turan kavimlerinin askerî açıdan Bizans üzerindeki etkilerine ait yazdığı makalesinde, Bizans ordu yapılanmasının gelişmesinde Türk milletlerinin, özellikle Göktürk ve Avarların etkisi olduğunu ileri sürmüştür⁵.

Gerçekten de, Bizans İmparatorluğu bütün ortaçağ boyunca geri kalmış Batı toplumuna ilgi duymamış, buna mukabil Doğu'nun kültürüne her zaman açık olmuş ve etkisinde kalmıştır. Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesinden önceki yüzyıllarda, Balkanlar yoluyla alınan Türk kültürünün yanı sıra, Bizans dünyasında İslâm sanatının etkileri de bilinen bir husustur. Bu devir için bir iki örnek vermek istersek, 9.yüzyılda, Tasvir Kırıcı dönemin son imparatoru olan Theophilos (829-842)'ün şehrin dışında (Küçükalyalı semtinde) inşa ettirdiği Bryas Sarayı'nı gösterebiliriz⁶. Bir Bizans tarihçisi, eserinde, Bryas Sarayı'nı "eşsiz güzellikteki bu saray,

³ Bk. G. Moravcsik, "Der Name der Bulgaren in einem griechischen Papyrus, Körosi Csoma", *Archivum I. Ergänzungsband*, 1936, s.119-128.

⁴ Ayn.mlf., "Zitzakion", *Proischozdenie slova Seminarium Kondakovianum*, 4 (1931), s.69-76.

⁵ Bk. E. Darko., "Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins", *Byzantion*, 10 (1935), s.443-469.

⁶ Bryas Sarayı hakkında geniş bilgi için bk. S.Eyice, "İstanbul'da Abbâsi Saraylarının Benzeri Olarak Yapılan Bir Bizans Sarayı, Bryas Sarayı", *Belleten*, 23 (1959), s.79-99.

Bağdat Abbasî saray mimarî tarzı ve desenlerinin taklit edilerek inşa olunmuş bir kopyası idi” sözleriyle tarif etmiştir⁷. 10. ve 11.yüzyılın ilk yarısında hüküm süren Makedonya Hanedanı devrinde, İslâm maden işleme sanatının Bizans’da moda olduğunu, imparator IX.Konstantinos Monomakhos devrine ait bir tacın etrafındaki motiflerde Samarra’daki sarayın sanat temasının taklit edildiğini, hatta bazı değerli eşyaların üzerinde İslâm süslemeleriyle yarı kufî yazıların bulunduğunu belirten günümüz sanat tarihçileri, ayrıca bu zaman bölümü içinde gerek İstanbul’da gerekse İstanbul dışında yapılmış binaların yüzlerinde görülen taş oymacılığının da İslâm sanatını yansıttığını söylerler⁸.

Kommenoslar döneminde, yani 12.yüzyılda ise, Bizans yaşamında bu kez Selçuklu kültür ve sanatının etkileri ön plâna çıkar. Çeşitli alanlarda görülen bu etkilenmenin çok güzel bir örneğini, Selçuklu mimarî tarzını, resim ve süsleme sanatını aksettiren, Büyük Saray kompleksi içinde imparatorluk taht salonunun hemen batısında inşa edilmiş olan ve Grekçe “Moukhroutas” olarak adlandırılan müstakil bir bina teşkil eder. Aslında, Moukhroutas kelimesinin Grekçe’de hiçbir anlamı yoktur; buna mukabil bu isim Arapça ve Türkçe’de kullanılan mahrût veya mahrûta, yani konik demektir ve bu anlamda kullanılmıştır. Bu binanın varlığından, Bizanslı yazar Nikholaos Mesarites’in (1160-1216/22), 1200 yılında imparator III.Aleksios Angelos’a karşı vuku bulan bir ayaklanmayı anlatırken verdiği bilgi sayesinde haberdar oluyoruz⁹. Mesarites’in tarifine göre, bir köşk veya pavyon diyebileceğimiz ve bir teras üzerinde inşa edilmiş olan bu binaya olağanüstü güzel bir

⁷ Theophanes Continuatus, *Chronographia*, yay.Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1838, s.21, 98, 634, 690, 798; krş. Lucy-Anne Hunt, “Comnenian Aristocratic Palace Decoration: Descriptions and Islamic Connections”, *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, London 1984, s.140.

⁸ Krş. Lucy-Anne Hunt, agm, s.140 vd.

⁹ Nikolaos Mesarites, yay. A. Heisenberg, *Die Palastrevolution des Johannes Komnenos*, (Programm des k. alten Gymnasiums zu Würzburg für das Studienjahr 1906/1907), s.19-49; ayrıca bk. Niketas Khoniates, *Historia*, terc.Grabler, *Die Kreuzfahrer Erobern Konstantinopel*, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, IX, Graz-Wien-Köln 1958, s.697 vdd.

merdivenle çıkılıyordu. İki taraftan spiral biçimde dönerek binayı âdetta kucaklayan bu merdiven, koyu mavi, yeşil, beyaz, kırmızı, mor renkli ışıltılarla pırl pırl yanıp sönen mermer plâkalar ve çinilerle döşeli olup, bir renk cümbüşü arzetymekteydi. Merkez plânlı binanın konik şekilli bir kubbesi vardı. Salonun, birbiri üstüne binmiş yarım kürelerden oluşan, cennet benzeri tavanının süslemesi muhteşemdi; çok sık açılarla içeri ve dışarı doğru uzanan oymaların güzelliği eşsiz bir görünüş sergiliyordu; bu oymaların gerisinde kalan boşluklar gökkuşuğu gibi renkli ve altın yaldızlı mozaiklerle dekore edilmişti. Duvarlarda çeşitli kıyafetler giymiş Türk figürlerinin resmedildiğini yazan Mesarites, ne yazık ki, bu figürleri açıklamamış, sadece bunların yenilmiş düşman rolünde değil, neşe içinde eğlenen Türkleri tasvir ettiğini söylemekle yetinmiştir. Binanın dış yüzü ve pencereleri hakkında hiçbir bilgi vermeyen yazar, buna mukabil, binanın dış görünüşünün seyrine doyum olmadığını, insanı sonsuz bir hayranlık duygusu ile doldurduğunu ve ruhunda sürekli sevinç uyandırdığını yazmıştır. Mesarites, binanın kesin yapım tarihini de vermemiş, bununla beraber binanın, anlattığı isyan hareketinin başına geçmiş olan, Şişman İoannes'in¹⁰ dedesi Türk asıllı Aksukhos'un¹¹ sağlığında inşa edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, binayı yapan kişinin de, ne Sicilyalı, ne Orta Avrupalı, ne İtalyan, ne İspanyol, ne Kıbrıslı, ne de Kilikyalı olmayıp Aksukhos'un akrabası bir Türk usta olduğunu, esasen binanın dışarıdan görünüşünün de Türk sanatının canlılığını ve parlaklığını aksettirdiğini söylemiştir.

Şimdi, bu bilgilere dayanarak Moukhroutas adını taşıyan bu binanın yapım tarihi hakkında şunları söylemek mümkün görünmektedir.

¹⁰ İoannes Komnenos Aksukhos (Şişman İoannes)'un 1200 yılı Temmuz'unda imparator III.Aleksios Angelos'a karşı düzenlenen komplonun başında yer alışı, imparator ilân edilişi, fakat bir gün sonra isyanın bastırılışını müteakip öldürülüşü hakkında bk. C.M. Brand, *Byzantium Confronts the West*, Cambridge 1968, s.98, 122 vd., 248.

¹¹ Büyük başkumandan (*meğas domestikos*) İoannes Aksukhos için bk. I. Demirent, "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı İoannes Aksukhos", *Belleten*, 227 (nisan 1996), s.59-72.

Bu bina, imparator Ioannes ve Manuel Komnenos devrinde Bizans ordularının büyük başkumandanı olan ve 1150 yılında ölen Aksukhos'un sağlığında inşa edildiğine göre, bunun yapım tarihi 1118 – 1150 yılları arasında olmalıdır. Ancak merdivenlerde ve binanın içinde değişik şekilli ve parlak boyalı çinilerin bulunması, yapının daha sonraki yıllarda inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü, günümüze kadar daha henüz önceki yıllara ait örnekler bulunamadığından, bu tarz çiniler 12.yüzyıl sonu ile 13.yüzyıl başına tarihlenmektedir¹² ve tabiiyle Mesarites de, 13.yüzyıl başındaki olayı anlatırken, binayı o günkü görünüşü ile tarif etmiştir. Bu sebeple günümüz sanat tarihçilerinden bazıları, binanın Manuel döneminde olduğu kadar, 1185-1195 yılları arasında imparator II.Isaakios Angelos zamanında da yapılmış olabileceğini ileri sürerler¹³. Çünkü 12.yüzyılda Manuel'in dışında en fazla imar faaliyetinde bulunan imparatorun II.Isaakios olduğunu söylerler. Bazıları ise binanın Manuel döneminde fakat 1151'den sonra, 1162'de sultan II.Kılıç Arslan'ın İstanbul'u ziyareti sebebiyle yapılmış olabileceğini iddia etmektedirler¹⁴. Ancak her iki görüşün de kesin bir temeli yoktur. Diğer bir kısım araştırmacı da binanın Manuel döneminde yapıldığı ve sonraki yıllarda restorasyon geçirdiği görüşündedir ki, ben de, Mesarites'in verdiği bilgiye dayanarak, ayrıca Manuel'in zamanında imparatorluğun zenginliğini ve Konya Selçukluları ile sıkı bağlarını göz önünde tutarak, binanın Manuel'in ilk saltanat yıllarında ve büyük başkumandan Aksukhos henüz hayatta iken, yani 1143-1150 yılları arasında inşa edildiğini ve restorasyonunun da imparator II.Isaakios devrinde yapılmış olabileceği görüşünü benimsiyorum.

Gerçekten de binanın Manuel zamanında inşası, o dönem Selçuklu-Bizans ilişkileri açısından uygun düşer. Çünkü iki taraf arasında cere-

¹² Krş. Lucy-Anne Hunt, agm, s.142.

¹³ Krş. P. Magdalino, "Manuel Komnenos and the Great Palace", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 4 (1978), s.108; C.M. Brand, "Turkish Element in Byzantium, eleventh-twelfth centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 43 (1989), s.19.

¹⁴ Hunt, agm, s.141; Brand, agm, s.20.

yan eden birçok savaş ve mücadelelere rağmen, bu dönemde Konya ve İstanbul ilişkilerinde süreklilik vardı ve duruma göre bu iki merkez arasında insanlar ve fikirler akmaktaydı. Moukhroutas'ın varlığı da, Manuel zamanında İstanbul'da Selçuklu stilinde bir binanın inşasının, Bizans dünyasında hiç de yadırganacak bir husus olmadığına delildir. Gerçekten de Manuel döneminde Bizans-Selçuklu ilişkilerinin yoğunluğu ve imparatorluk içinde bulunan Türklerin sayısının artışı dikkat çeker. Bizzat Manuel, Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ı İstanbul'a davet etmiş ve bu değerli misafirini aylarca süren ziyareti esnasında içtenlikle ağırlamıştı. Ayrıca Manuel'in ilk eşi imparatoriçe Irene de Türklerle dosttu; Türk asıllı kişiler imparatoriçenin sarayında ön plânda gelmekteydiler.

Bu dönemde Türklere duyulan ilgiyi gösteren ikinci bir belgemiz daha var ki, bu da, Moukhroutas'ın dışında, İstanbul'da ikinci bir yapıda yer alan duvar süslemeleridir. Dönemin çağdaş tarihçisi Ioannes Kinnamos'un kaydına göre¹⁵, Manuel zamanında önemli görevler almış olan *protostrator* Aleksios Aksukhos'a ait şehir dışındaki villanın duvarları, imparatorun savaş başarılarının veya klâsik dönemin kahramanlarının tasvirleri yerine, Selçuklu sultanının zaferlerini gösteren resimlerle dekore edilmişti. Bu da, Selçuklu konularını bilen ve bu konuları kullanabilecek kapasitede sanatkârların o dönemde İstanbul'daki mevcudiyetine işaret eder ve herhalde Aleksios Aksukhos da, villasına yaptırdığı bu süsleme ile, imparatorun sarayındaki modayı taklit etmiş olmalıdır. Sonuç olarak bu bilgiler, bize, 12.yüzyıl içinde Türk sanatının Bizans yaşamındaki akislerini belgelemektedir. Ayrıca, Mesarites'in anlatımına göre, restorasyon geçirmiş Moukhroutas'ın 13.yüzyıl başındaki görünüşünden Angeloslar Hanedanı zamanında da Selçuklu mimarisinin İstanbul'da hâlâ moda olduğunu ve Selçuklu sanatının etkisini sürdürdüğünü kabul etmek mümkün görünüyör.

Bizans yaşamındaki Türk etkilerini belirtirken, dil konusunu da ele almanın faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü 11.yüzyılın ikinci ya-

¹⁵ Ioannes Cinnamus, *Epitome. Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum*, yay. A. Meineke, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1836, Altıncı Kitap, s.267; Türkçe terc. I. Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı* (TTK'da baskıda).

rısında başlayan ve 12.yüzyılda yoğunluk kazanan Bizans'a göç edenler, hiç şüphesiz, diğer unsurlar yanında imparatorluk içinde Türkçe'nin tanınmasında ve yayılmasında etken olmuşlardı. Günümüz tarihçilerinden Brand, çocuk yaşta esir alınan Peçenek asıllı Tatikios'un ve Selçuklu asıllı Aksukhos'un daha sonra imparator olan Aleksios ve oğlu Ioannes için arkadaş seçilmelerini, bunlara Türkçe öğretmek amacıyla yapıldığı görüşündedir. Kinnamos'un eserinde de Manuel'in iki defa Türklerle konuştuğuna dair kayıt vardır¹⁶. Her ne kadar konuşmanın hangi dilde yapıldığı açıkça belirtilmiyorsa da, bir tercümanın varlığından da bahis yoktur. Ancak imparatorun konuştuğu Türk'ün Grekçe bildiği de düşünülebilir. Fakat 1146 yılında Manuel'in yanına çağırıp konuştuğu Türk, sıradan bir asker! Aynı konuya değinen Brand da, imparatorun asker ile Türkçe konuşmuş olması ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtiyor. Aynı döneme ait diğer bir kaynağımızı teşkil eden Anna Komnene de¹⁷, eserinde, Monastras ve Radomir adındaki kişilerin iyi Türkçe bildiklerini kaydetmiş ve Radomir'in uzun süre Türk esaretinde kalmış biri olduğunu da ilâve etmiştir. Tabiatıyla Bizans toplumunda bu şahıs gibi esaretten dönmüş daha pek çok kişi vardı ve bunların esarete buldukları sırada Türkçe öğrenmiş olmaları pekâlâ mümkündü. Bunlardan başka 12.yüzyılın ikinci yarısında Bizans'daki vergi toplama işlerinde yapılan haksızlıklar ve adalete duyulmaya başlayan güvensizlik, buna mukabil sultanın kendi hâkimiyeti altına girenleri vergiden muaf tutacağını bildirmesinin yarattığı cazibe¹⁸, sınırlarda oturan pek çok köylünün Türk topraklarına geçmesi sonucunu doğurmuş ve böylece Anadolu'nun Bizanslı halkı arasında, Türkçe, daha çabuk yaygınlaşmak imkânını bulmuş olmalıdır. Ne var ki, bu etkenlerin hepsinden daha çok, imparatorluk sınırları içinde yerleşen ve imparatorluk ordularında görev alan Türklerin, Bizans'da Türkçe'nin yayılmasında önemli rolü olduğunu belirtmek gerekir.

¹⁶ Ioannes Cinnamus, *age*, İkinci Kitap, s.58.

¹⁷ Anna Komnene, *Aleksias*, nşr. ve Fransızca terc. B. Leib, *Anne Comnène. Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, Paris 1937-45; III, s.16; terc. E.R.A. Sewter, *The Alexiad of Anna Comnena*, Penguin Books 1969, s.338.

¹⁸ Krş. C.M. Brand. *agm*, s.21 n.84.

Bununla beraber, Türk yaşam ve kültürünü Bizans'a taşıyan, tabiatıyla sadece Bizans'a giden Türkler değildi. Bizans'dan da, imparatorun hışmına uğrayıp selâmeti kaçırmakta bularak Selçuklulara gelen bir çok sığınmacı vardı. Bu kişilerden bazıları daha sonra affedilip ülkelerine dönmek imkânını bulduklarında, Selçuklular yanında öğrendikleri birçok şeyi de benimseyip taşımışlardır. Bazıları da kesin olarak yerleşip Türkleşmişlerdir. Meselâ imparator Ioannes'in yeğeni Ioannes 1139'da Türklerin yanına kaçarak Konya'da yerleşmiş, hatta müslüman olup sultanın kızlarından birisiyle evlenmiştir. Türk âdetlerinin ve yaşamının Bizans halkını etkilemesine dikkat çekici başka bir örnek, yine imparator Ioannes Komnenos dönemi olayları arasında yer almaktadır. Bunu, Kinnamos'un, biraz üzüntülü, biraz öfkeli bir ifadeyle belirttiği bir kaydından öğreniyoruz: Onun bildirdiğine göre¹⁹, imparator Ioannes 1142 yılında Selçuklulara karşı düzenlediği sefer esnasında, özellikle Beyşehir Gölü civarına giderek bu çevrede oturan Bizanslı halkı itaat altına almaya çalışmıştı. Kinnamos bunun sebebini de şöyle açıklamaktadır: "Bu gölün üzerindeki adalarda yaşayanlar, gölün hâkimiyetini imparatora teslim etmediler. Çünkü uzun zamandan beri fikir ve âdetler bakımından Türklere benzemişlerdi. Aynı gün içinde Konya'ya gidip geliyorlardı." Onun bu ifadesi, halen imparatorluğa ait bulunan bölgede yaşayan halkın nasıl Türkleşmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Nihayet, Türk kültürünün dil bakımından Bizans halkı üzerindeki etkisine dair son bir örnek daha vermek istiyorum: 12.yüzyılın ünlü yazarlarından Ioannes Tzetzes'in, bir eserinde, çeşitli dillerden kaydettiği alıntılar içinde Selçuklulara ait selâmlaşma sözcüğünü de, Grekçe harflerle "salamalek" şeklinde, yani "selâm aleyküm" karşılığı olarak yazmış olmasını²⁰, Bizans halkı arasında bu selâmlaşma şeklinin bilindiğinin bir delili olarak kabul ediyorum.

¹⁹ Ioannes Kinnamos, *age*, Birinci Kitap, s.22.

²⁰ Krş. G. Moravcsik, "Barbarische Sprachreste in der Theogonie des Johannes Tzetzes", *Byzantinische Neugriechische Jahrbucher*, VII (1928/29), s.362.

BİZANS İMPARATORLUĞU DEVRİNDE DORYLAION*

Bugün Şarhöyük denilen mevkide, Eskişehir'in takriben 3 km. kuzeydoğusunda, Porsuk (Tambros) ve onun kolu Sarısu (Bathys) arasında, genelde düz bir ova üzerinde yer alan Dorylaion'un varlığı, Hellenistik devirden beri bilinmektedir. İleri sürülen bir iddiaya göre, şehir ilk defa M.Ö. VI.yüzyılda Eretria'lı Doryleos tarafından kurulmuştur¹. İlk devirlerde kaplıcalarıyla tanınan bu şehir, Roma döneminden itibaren kuzeybatıdan İstanbul – İznik üzerinden gelerek doğuya ilerleyen veya güneydoğuya çapraz giden çeşitli yöndeki yolların kavşak noktası olmak özelliği ile önem kazanmıştır². Sadece, batıdan gelen ve daha kuzeyden geçerek (İznik-Osmaneli-Gölpazarı-Nallıhan-Ayaş güzergâhını takiple) Ankara üzerinden güneye inen ve (Hacılar Yolu) adıyla bilinen yol Dorylaion'dan geçmez³. İşte bütün yolların bağlantısında anahtar durumu dolayısıyla, iki nehir arasında nisbeten korunmuş ko-

* Bu makale, *Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)*, Bildiriler, Eskişehir 2001, s.45-60'da yayımlanmıştır.

¹ Krş. G. Radet, "En Phrygie. Rapport sur une mission scientifique en Asie Mineure", *Nouvelles Archives des Missions Scientifiques et Littéraires*, 6 (1895), s.385, 491-513.

² Dorylaion'dan geçen yollar hakkında geniş bilgi için bk. W.M. Ramsay, terc. M. Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1960, İndeks.

³ Ramsay, *age*, s.218, 264 vdd.; D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fasc. I: The Pilgrim's Road (Roma çağında Küçük Asya'daki yollar ve mil taşları, Fasikül I: Hacılar Yolu)*, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph No.3, Ankara 1981, s.18-21; K. Belke- M. Restle, *Galatien und Lykaonien, Tabula Imperii Byzantini 4*, Wien 1984, s.95.

numu ile, şehir etrafındaki güzel yeşil tabana sahip geniş ovasıyla ve eski devirden beri yakınındaki ünlü kaplıcalarıyla Dorylaion, zaman içinde özellikle Bizans İmparatorluğu döneminde stratejik bakımdan önemli bir mevki haline geldi.

Bizans kaynaklarında Dorylaion, Doryleon veya Dorylaeion şeklinde yazılmış olan şehrin adı⁴, İslâm eserlerinde Darauliya veya Adrûliya⁵ olarak kaydedilmiş olup, Lâtin kroniklerinde de Dorylaeum şeklinde geçer⁶.

En eski dönemden başlayarak, Sarısu yakınında bulunan, yaklaşık 25 metre yükseklikte, hafif oval biçimdeki Şarhöyük, eski şehrin merkezi olup, şehir buradan güneye ve doğuya doğru genişlemiştir. Höyüğün yamaçlarında ve çevresinde Roma devrine ait nekropoller mevcuttur. Höyüğün doğusunda büyük antik bina temelleri, ayrıca kaplıcaya giden yol üzerinde şehri kuşatan surlara ait bir kapı kalıntısı da bulunmuştur. Höyüğün en alt kısmında, 3.yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Got saldırılarına karşı şehri saran ilk sur duvarı ve pek az sonra pazar ve çevresindeki binaları da içine alacak şekilde güneydoğuya doğru genişleyen ikinci bir sur daha bulunmaktadır. Bu duvarlar Dorylaion'un antik kitabelerinin bulunduğu en önemli yerlerinden biridir. Üçüncü bir sur halkası ise höyüğün üst kısmını dolanmaktadır⁷. 19.yüzyıl sonunda bu surun 2,5 metre kalınlığındaki duvarları ile yaklaşık 10 metre çapındaki en az 13 kulesi görülebilmekteydi. Ne yazık

⁴ Bk.Theophanes, *Chronographia*, nşr. C. de Boor, Leipzig 1883, I, 414, 452; *Costantino Porfirogenito De Thematibus*, nşr. A. Pertusi, Vaticano 1952, IV, 18, 28; Ioannes Kinnamos, *Epitome. Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (kısaltması CSHB), nşr. A. Meineke, Bonn 1836, s. 81, 191, 194, 294, 296, 299.

⁵ Taberî, *Tarihü'r-Rusul ve'l-Mülük*, nşr.de Goeje, Beyrut 1965, II, 1197, III, 493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1965-66, IV, 535, Türkçe terc. M. B. Eryarsoy, *Ibnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, İstanbul 1986, IV, 479; Yâkût, *Mu'cemül-Büldân*, nşr. E. Wüstenfeld, Leipzig 1866-73, I, 928, II, 571.

⁶ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Recueil des Historiens des Croisades, historiens occidentaux* (kısaltması RHC occ., III, I.Kitap, 23, İngilizce terc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s.108.

⁷ Krş. G. Radet, agm, s.496 vd., 500-502; A. Körte, "Kleinasiatiscche Studien II", *Athener Mitteilungen*, 22 (1897), s.1-51.

ki, çeşitli nedenlerle buradan sökülüp götürülen taşlar sonucunda bu kalıntılardan bugün artık bir iz kalmamıştır⁸.

Dorylaion, Erken Bizans döneminde çok geniş coğrafi alana sahip Phrygia bölgesinin siyasi ve dini yapılanmasında Phrygia Salutaria adıyla bilinen kısmında önemli bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizans kaynaklarında şehrin adı ilk defa 325 yılında imparator Büyük Konstantinos'un başkanlığında gerçekleştirilen İznik Konsili'ne katılan Dorylaion piskoposu Athenodoros dolayısıyla zikredilmektedir⁹. Bu kayda dayanarak, Dorylaion'un büyük bir ihtimalle bu tarihten önceki bir zamanda piskoposluk merkezi olmuş bulunduğunu kabul etmek gerekir. Kısa bir süre sonra şehir, 343 yılında toplanan Sofya (Serdika) dinî meclisinde piskopos Eusebios tarafından temsil edilmiştir¹⁰. Monofizitlere karşı 448 yılındaki dinî meclise ve 451'deki Kadıköy Konsili'ne Dorylaion, râfızî görüşlere karşı çıkmasıyla tanınan ve adı yine Eusebios olan başka bir piskopos ile katılmıştır¹¹. Sonraki yüzyıllarda İstanbul'da toplanan Konsiller'e katılan Dorylaion'un, 553'de Genethlios, 692'de Leontios, 869/70'de Ignatios ve 879'da da Paulos ile temsil edildiği piskopos listelerinde görülmektedir¹². 10. ve 11.yüzyıl piskoposluk kayıtlarında ise Dorylaion, bölgenin metropoliti olan Synada'ya bağlı bir suffragan, yani yardımcı piskoposluk merkezi olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, bugün yerleri bilinmeyen fakat kaynaklara ve kitabelere dayanılarak Dorylaion'da, 6.-7.yüzyıllara tarihlenen Aziz Georgios Manastırı ile Aziz Sisinnios ve Azize Meryem Kiliseleri'nin bulunduğu söylenmektedir¹³.

⁸ Ancak 1989 yılından itibaren Kültür Bakanlığı ile Eskişehir Anadolu Üniversitesi tarafından müştereken yürütülen Dorylaion (Şarhöyük)'daki kazı çalışmalarının, kaybolmuş birçok tarihi kalıntıyı yeniden gün ışığına çıkarmakta olması çok sevindiricidir.

⁹ Krş. E. Honigmann, "La liste originale des pères de Nicée 47 (No.130)", *Byzantion*, 14 (1939), s.17-76.

¹⁰ S. *Hilarii episcopi Pictaviensis opera*, nşr. A. Feder, Wien-Leipzig 1916, kısım IV, s.75 (No.22).

¹¹ G. Bareille, "4.Eusèbe de Dorylée", *Dictionnaire de théologie catholique*, 5/2 (1913), 1532.

¹² J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Florenz 1769, III, 138 D, XI, 1001 D, XVI, 159 C, 195 A, XVII, 377 B.

¹³ *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, London 1928 vdd., V, XI-XVII, 3 vd., 30 vdd., 42 vd.

Dini hayatıyla ilgili bilgilerin yanı sıra Dorylaion'un askerî ve siyasî tarihini ele aldığımızda, kaynaklarda burasının 6.yüzyılda Scholae askerî birliğinin kuzeybatı Anadolu'da başlıca yerleştiği yedi yerden biri olduğunu, ancak 562 yılında imparator I.Iustinianos'un buradaki birliği Trakya'ya naklettiğini görüyoruz¹⁴. Bununla beraber Dorylaion askerî açıdan önemini korumuştur. Çünkü 11.yüzyılın sonuna kadar İstanbul'dan hareketle doğu sınırına yürüyen hemen bütün imparatorluk orduları Dorylaion'dan geçmişlerdir ve şehir, karargâh olarak Melangia'dan sonra sefer güzergâhı listelerinde her zaman ikinci sırada yer almıştır¹⁵.

Uzun yıllar sükûnet içinde yaşamını sürdüren Dorylaion, İslâm fetihleri döneminde imparatorluğun doğu sınırlarını aşıp Anadolu'ya derinlemesine giren Müslüman ordularını ilk kez surlarının önünde gördü; denildiğine göre, 651/2 (31) yılında Emevi halifesi Muaviye buraya kadar ilerlemiş fakat şehri alamamıştı¹⁶. İmparator II.Iustinianos devrinde, 707/708 (89) yılında el-Abbâs b. el-Velîd kumandasında düzenlenen daha geniş çaptaki bir sefer de Dorylaion'a kadar ulaşmıştı¹⁷. İslâm tarihçisi Taberî her ne kadar şehrin bu sefer sırasında zaptedildiğini söylemekte ise de, onun bu ifadesi Bizans kaynakları tarafından doğrulanmamaktadır. Bu dönemde Bizans – Müslüman mücadeleleri hakkında bilgi veren Bizanslı tarihçi Theophanes'in eserinde ise 709/710 yılı olayları içinde Müslüman ordularının sadece Tyana üzerine yürüdükleri ve şehri kuşatarak aldıklarına dair kayıt vardır¹⁸. Fakat Theophanes, seferin Dorylaion'a kadar ulaştığından bahsetmemektedir.

Buna karşılık 80 yıl sonra imparator IV.Leon (Hazar) zamanında Dorylaion'a kadar ilerleyen ve şehri, kısa süre için de olsa, işgal eden

¹⁴ Theophanes, *age*, I, 236.

¹⁵ Krş. G. Huxley, "A List of aplekta", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 16 (1975), s.87-93.

¹⁶ Bk. Belâzurî, *Fütühü'l-Bıldân*, nşr.de Goeje, Lugduni Batavorum 1866, s.164, terc. P. Hitti, New York 1968, I, 255; krş. R.J. Lilie, "Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber", *Miscellanea Byzantina Monacensia* 22, München 1976, s.65, 118, 171 vd.

¹⁷ Taberî, *age*, II, 1197; krş. E. W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750), from Arabic Sources", *Journal of Hellenic Studies*, 18 (1898), s.192.

¹⁸ Theophanes, *age*., I, 377.

bir Müslüman seferi hem Bizans hem de İslâm kaynakları tarafından kaydedilmiştir. Bu iki kaynağın rivayetine göre¹⁹, Abbâsî halifesi Mehdî, bir yıl önce Bizans'ın Suriye sınırına kadar uzayan tahripkâr saldırısına karşı, 778/779 (162) yılında Hasan b. Kahtaba kumandasında büyük bir orduyla Anadolu üzerine bir sefer düzenletmiştir. Sefere oğlu Hârûn da katılmış ve Abbâsî ordusu Dorylaion önüne kadar ilerleyerek, Theophanes'in kaydından anlaşıldığına göre, şehri ele geçirip burada 15 gün kalmıştır. Bizans kuvvetleri büyük kayba uğramakla beraber burada direnmiş ve ancak bütün civarda atların yiyebileceği her türlü mahsulü yakarak Müslümanları zor durumda bırakıp ordunun geri çekilmesini sağlayabilmişlerdir.

Bu arada Theophanes'in Dorylaion ile ilgili başka bir kaydına da sahibiz²⁰. Theophanes, bir yıl önce babası III.Leon'un ölümü üzerine tahta geçen imparator V.Konstantinos'un 742'de Müslümanlara karşı sefere çıktığında ve 27 Haziran günü Dorylaion yakınındaki Krasos'a geldiğinde, bu sırada Opsikion theması kuvvetleriyle Dorylaion karargâhında bulunan, kendisine katılmasını beklediği eniştesi Artabados'un isyanı ile karşılaştığını ve ikisi arasında süren hâkimiyet mücadelesi boyunca da Dorylaion'un imparator ile asi arasında sınır mevki durumunda kalıp Artabados'un elinde bulunduğunu yazmaktadır.

Bizans – Abbâsî mücadelesi, yukarıda bahsettiğimiz 778/779 seferinden sonra da aynı şekilde sürüp gitti. Müslüman orduları 781 yılında da Anadolu'ya derinlemesine girmişler ve Thrakesion theması içinde kanlı bir savaş kazanmışlardı. Bunun üzerine Bizans imparatoriçesi Irene, Abbâsî halifesiyle anlaşma yapmaya mecbur kalmış ve yıllık haraç ödemeyi kabul etmişti. Fakat imparatoriçe Irene'nin 802 yılında tahtan düşürülmesinden sonra onun yerini alan imparator I.Nikephoros derhal Bizans'ın Abbâsîlere ödemekte olduğu haracı durdurdu. Bunun üzerine Müslüman orduları yeniden Bizans topraklarına akınlar yapmaya başladılar. 806 yılında da halife Hârûn er-Reşîd büyük bir ordunun başında Anadolu'ya girdi. Halife önce Tyana'yı işgal ederek bir-

¹⁹ Taberî, *age*, III, 493; Theophanes, *age*, I, 452.

²⁰ Theophanes, *age*, I, 414.

çok sınır kalesini zaptetti. Amorion üzerine yürüdüğünde ise, Dorylaion önünde ona karşı mevzilenmiş olan imparator I.Nikephoros savaştan kaçınarak, gönderdiği elçilerle halife ordusunu geri çektiği takdirde kendisiyle barış yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Buna göre Nikephoros halifeye haraç olarak yıllık 30.000 altın vermeyi, özellikle küçük düşürücü bir şartı, kendisi ve oğlu için de her yıl baş vergisi olarak 3'er altın ödemeyi kabul etti²¹.

Böylece Bizans bir süre doğu sınırını sükûnet içinde tutabildiyse de, imparator Theophilos devrinde Abbâsîlerle mücadele yeniden başladı. Halife Memûn 830 yılında birliklerini Bizans arazisine soktu. Doğu sınırında yapılan savaşlar değişik tarihli oldu. Bazen Bizanslılar üstün geldi, bazen Müslüman kuvvetleri. Savaşlar 837 yılına kadar bu şekilde sürüp gitti. Fakat kardeşinin yerine Mûtasım halife olunca durum değişti. Savaş sınır bölgesinde yapılan çarpışmalardan, Anadolu'nun içine yönelen büyük bir sefer haline dönüştü. İmparator Theophilos halifeye karşı ordusu ile önce Dorylaion'dan 3 günlük mesafede bir yerde mevzi aldı. Fakat halifenin Afşin kumandasında kuzeyden ilerleyen ikinci bir ordusuna karşı çıkmayı daha uygun gördü. Ancak 22 Temmuz 838 günü Dazimon (Dazmana, Kazova) yanında yapılan kanlı bir savaşta büyük bir yenilgiye uğrayarak Dorylaion'a kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Bu arada halife Mûtasım ordusunun diğer kısmı ile Amorion üzerine yürümüş ve şehri 12 Ağustos'da hücumla zaptetmişti. Bu yenilgi Bizans'da çok moral bozucu bir etki yaptı. Çünkü Amorion imparatorun anayurdu ve Anatolikon teması'nın da en önemli kalesiydi. İmparator Theophilos, Dorylaion'dan halifeye elçiler göndererek anayurdu olan Amorion şehrini tahrip etmemesini rica ettiği gibi, yine Dorylaion'dan gönderilen ikinci bir elçi heyeti de yüksek para karşılığında Amorion'da esir edilenleri kurtarma teklifinde bulundu. Ama bu teklif kabul edilmedi. Theophilos öylesine moral bozukluğu içine düştü ki, Alman imparatoru Dindar Ludwig'e ve Venedik'e el-

²¹ Theophanes, *age*, I, 482; *Leonis Grammatici Chronographia*, CSHB, nşr. I. Bekker, Bonn 1842, s.203, 222; krş. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, München-Berlin 1924, I, No.364; G. Ostrogorsky, *terc. F. Işıltan, Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1981, s.169, 182.

çiler göndererek Müslüman Araplara karşı yardım çağrısında bulundu²². Bu mücadelelerin devam ettiği yıllar boyunca, kanımca, dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Bizans'ın savaşı sınırlarda veya daha içerilerde durduramadığı zamanlarda, son savunma bölgesi olarak Dorylaion ve çevresini kullanmış olmasıdır. Çünkü doğudan ve güneydoğudan gelen bütün yolların kavşak noktası olan bu yerin kaybedilmesi, düşmanların imparatorluk başkentine yürümesini çok kolaylaştırırdı. Bu sebeple yüzyıllar boyunca bu bölgedeki kalelerin savunma açısından en iyi ve güçlü şekilde tutulmasına özen gösterilmiş ve ne pahasına olursa olsun bu kalelerin kaybedilmemesi için büyük gayret sarfedilmiştir. Gerçekten de, Bizans – İslâm mücadelelerinin devam ettiği yüzyıllarda her ne kadar Dorylaion, birçok kez tehlikeli durumla karşı karşıya kalmışsa da, zaptolunamamıştır.

10.yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu'nun askerî bakımından güçlenmesi, İslâm dünyası ile yapılan savaşları Suriye bölgesine kadar doğu sınırına itti. Bundan sonra kaynaklarda Dorylaion'un adı, her ne kadar düşman akınlarının hedefi olan bir yer olarak geçmiyorsa da, bu defa da imparatorluk içindeki taht kavgaları dolayısıyla anılmaktadır. İmparator İoannes Çimiskes'e karşı 970'de ayaklanan zorba Bardas Phokas'a karşı isyanı bastırmak göreviyle gönderilen kumandan Bardas Skleros, kuvvetlerini önce Dorylaion'da toplamış ve kendisini Kayseri'de imparator ilân etmiş olan asi Bardas Phokas'a buradan mektuplar yollayarak onu bu işten vazgeçirmeye çalışmış, fakat mesele ancak savaş sonucunda Bardas Phokas'ın mağlup edilmesiyle halledilebilmişti. 987-89 yıllarında, Bardas Phokas bu defa imparator II.Basileios'a karşı ayaklandı ve kısa süre için de olsa Anadolu'nun büyük kısmını Dorylaion dahil olmak üzere eline geçirdi. Bardas Phokas'ın ölümünden sonra ise oğlu Leon Phokas'ın, babasının duks'luk merkezi olan Antakya'da bir süre daha tutunduğu, fakat sonunda bü-

²² Theophanes Continuatus, *Chronographia*, CSHB, nrş. I. Bekker, Bonn 1838, s.126, 129; F. Dölger, *age*, I, No.434, 435; A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, Bruxelles 1935, I, s.146 vd., 158; W. Ohnsorge, "Das Kaiserbündnis von 842-844 gegen die Sarazenen", *Abendland und Byzanz*, Darmstadt 1958, s.150, 153; Ostrogorsky, *age*.195.

yük bir ihtimalle Dorylaion (Adrüliya)'da yakalandığı kaynak rivayetleri arasındadır²³.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, doğuya yapılan seferler sırasında Bizans ordusunun toplandığı ve yürüyüşe geçtiği yer olan Dorylaion'un adı, imparator III.Romanos Argyros'un 1030 yılında Haleb üzerine yaptığı sefer münasebetiyle de zikredilmiştir²⁴.

11.yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya Selçuklu Türk akınlarının yayılmaya başladığı dönemde, imparator IV.Romanos Diogenes'in 1068 yılında Türklere karşı çıktığı ilk sefer sırasında, asi Robert Crispinus'u Dorylaion'da mağlup ettiğini ve 1071 yılında Malazgirt'e yürürken de ordusunu Dorylaion'da topladığını biliyoruz²⁵. İmparator VII.Mikhail Dukas zamanında, imparatorun amcası olan *caesar* Ioannes Dukas da, 1074 yılında asi Roussel de Bailleuil'e karşı Dorylaion üzerinden ilerlemiş fakat Sakarya'da Zompe Köprüsü yanında yenilmiştir²⁶. Ayrıca, imparator III.Nikephoros Botaneiates'e karşı isyan eden ve Türkiye Selçuklu sultanı Süleymanşah ile anlaşan Nikephoros Melissenos da, imparatorun hadım Ioannes idaresinde İstanbul'dan gönderdiği orduya karşı Dorylaion'da karargâh kurmuştu²⁷.

Görüldüğü gibi, gerek imparatorluk orduları, gerekse asi birlikler hasımlarına karşı hemen her zaman, stratejik açıdan önemli bir mevki olan Dorylaion'u kendilerine üs seçmeyi tercih etmişlerdir. Bunun sebebi hiç

²³ Bu isyan olayları için bk. Yahyâ b. Saîd el-Antakî, *Tarih* (Eutychiei Patriarchae Alexandrini Annales II, *Accedunt Annales Yahia Ibn Said Antiochensis*), nşr. B. Cheikh, *Scriptores Arabici* 7, cilt 51, (Louvain 1954), varak 103^b-108^b; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1966, IX, 43, Türkçe terc. A. Özeydin, *İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, İstanbul 1987, IX, 42; krş. I. Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK Yay., Ankara 1992, s.8 -14.

²⁴ Krş. G. Schlumberger, *L'Épopée Byzantine*, Paris 1905, III, s.75; I. Demirkent, *age*, s.34 n.61.

²⁵ Mikhail Attaleiates, *Historia*, CSHB, nşr. I. Bekker, Bonn 1853, s.124; *Nicephori Bryennii Commentarii*, CSHB, nşr. A. Meineke, Bonn 1836, s.35.; krş. S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley 1971, s. 91 vd., 97.

²⁶ M.Attaleiates, *age*, s.184.

²⁷ N.Bryennios, *age*, s.74.

şüphesiz, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu mevkiin her yönden gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmeyi sağlamak imkânına sahip oluşudur.

Ancak Bizans İmparatorluğu için böylesine büyük önem taşıyan ve yüzyıllarca bütün mücadelelerde elde tutulmasına gayret sarfedilen Dorylaion, Türk akınları karşısında elden çıkan ilk mevkiilerden biri oldu. Aşağı yukarı 1080 yıllarında şehir Türklerin eline geçti. Kısa zamanda bölge, Türklerin yaşam tarzına uygun oluşu nedeniyle – yani, Dorylaion ovasının atların yetiştirilmesi ve beslenmesi bakımından çok elverişli konuma sahip bulunmasından dolayı – Türkler için yoğun bir yerleşim yeri haline geldi. Esasen Dorylaion ovası Bizans için yüzyıllardan beri imparatorluk atlarının yetiştirildiği en önemli haralardan biriydi.

Gerçekten de Dorylaion ve çevresinin ele geçirilmesinden sonra, Türkler kısa zamanda İstanbul'un karşı kıyısına kadar Anadolu'da kolayca ilerlemişlerdi. Bizans için artık çok büyük tehlike haline gelen, hatta imparatorluk merkezini bile doğrudan tehdide başlayan Türklerle karşı imparator Aleksios Komnenos, bu durumda kendi ordusunun yetersizliği sebebiyle, Avrupa'dan yardım istemeye ve böylece Türkleri Anadolu'dan atmaya karar verdi. Bu yardım talebini kendi çıkarları açısından uygun gören Avrupa ise, Papa'nın teşvik ve tahriki sonucunda, olaya dinî bir çehre vererek büyük ordular hazırlayıp Anadolu ve Ortadoğu'yu zaptetmek üzere yola çıktı. Böylece Türklerin Dorylaion bölgesine yerleşmesinden yaklaşık onyediyıl sonra, 1097'de bir baskın niteliğinde başlayan Birinci Haçlı Seferi sırasında önce başkent İznik kaybedildi. Bundan sonra Haçlı ordularının yürüyüşünü Dorylaion yakınında Sarsu (Bathys) ovasında durdurmaya çalışan Türkiye Selçuklu sultanı I.Kılıç Arslan, Haçlıların sayıca çokluğu karşısında 1 Temmuz 1097'de yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı²⁸. Bunun sonucunda Dorylaion ve çevresindeki Türk gücü azaldı. Bununla beraber bölge tamamen kaybedilmedi ve kısa zamanda yine buradaki Türklerin sayısı arttı. Çünkü Birinci Haçlı Seferi'nden dört yıl sonra 1101'de tekrar Anadolu'ya gelen ve Bizanslı kılavuzların yardımıyla doğuya

²⁸ Bu olaylar hakkında geniş bilgi için bk. I. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayınları, İstanbul 1997, s.21-36.

ilerlemek isteyen üç Haçlı ordusundan hiçbiri Türklerin yerleşim bölgesi olan Dorylaion ovasından geçmeyi göze alamadı²⁹. Bununla beraber kaynaklardaki bilgilere dayanarak, Birinci Haçlı Seferi'nin sağladığı imkânla sınırlarını Türkler aleyhine genişleten Bizans'ın müteakip yıllarda, kanımca sultan I.Kılıç Arslan'ın 1107'de ölümünden sonra Anadolu'daki taht mücadelelerinden faydalanmak suretiyle, Dorylaion ve civarında kısmen de olsa hâkimiyetini yeniden kurmak ve devam ettirmek fırsatına sahip olduğu anlaşılıyor. Çünkü Anna Komnene'nin verdiği bilgidен, imparator Aleksios Komnenos'un 1116 yılında Türklerle karşı yaptığı sefer esnasında ordusunu Dorylaion'da topladığını öğrenmekteyiz³⁰. Fakat Bizans'ın bu bölgede ne ölçüde güçlü olduğu ve bu gücünü bölgede ne kadar devam ettirebildiği açık değildir. Zira otuz yıl sonra 1147'de Anadolu'ya gelen İkinci Haçlı Seferi'nin kral III.Konrad idaresindeki Alman Haçlı ordusu 26 Ekim 1147 tarihinde Dorylaion yakınında Samsu ovasında Türkiye Selçuklu sultanı Mesud'un ordusu tarafından imha edilircesine büyük bir yenilgiye uğratıldı. Bu savaş münasebetiyle bilgi veren Bizanslı tarihçi Ioannes Kinnamos'un kaydı dikkat çekicidir. Kinnamos, Almanların İznik'den Dorylaion yönünde ilerlerken Bizans'a ait bulunan araziden kolayca geçtiklerini, fakat Dorylaion yakınında birdenbire Türklerin hücumuna uğradıklarını yazmaktadır³¹. Onun bu kaydı, Haçlıların henüz Dorylaion yakınındaki savaş yerine varmadan önce Türklerle ait bölgeye girdiklerine bir işaret olarak kabul edilebilir. Bu ifadeden çıkan sonuca göre de, Türkler, hâkimiyet alanlarını yeniden Dorylaion'un batısındaki bölgeye kadar uzatmış bulunuyorlardı ve Haçlılar için bölgedeki Türk gücünü aşmak mümkün olmamıştı. Ayrıca, sadece Kinnamos'un değil Lâtin kroniklerinin kayıtlarından da bölgedeki durumun

²⁹ Krş. I. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof.Dr.Fikret İşıltan'a 80.Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yayınları, İstanbul 1995, s.30; ayn.mlf., *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I.Kılıç Arslan*, TTK Yay., Ankara 1996, s.36.

³⁰ Anna Komnene. *Alexiade*, nşr. ve Fransızca terc. B. Leib, Paris 1937-45, III. s.198, İngilizce terc.Sewter, *The Alexiad of Anna Comnena*, Penguin Books 1969, s.479; krş. F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900, I, s. 266.

³¹ Kinnamos, *age*, *CSHB*, Bonn 1836, s.80 vd.

Bizanslılarca pekalâ bilindiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu eserlerde, imparator Manuel'in sadece Alman kralı Konrad'ı Dorylaion yoluyla ilerlemekten ve Türklerle kesin olarak çatışmaya girmekten alıkoymaya çalıştığı değil, aynı zamanda Fransa kralı Louis'ye de aynı tavsiyede bulunup, ona Ege bölgesinde Bizans'a ait bulunan araziden geçerek güneye inmesini tavsiye ettiği kaydedilmiştir³².

Esasen 12.yüzyıl ortasında Türklerin artık Dorylaion bölgesinde yerleşmiş olduklarının başka bir kanıtını da, yine Kinnamos'un eserinde verdiği bilgilerden çıkarmak mümkündür. Kinnamos, imparator Ioannes Komnenos'un 1143'de ölümünden sonra babasının yerine tahta çıkan Manuel'in ilk faaliyetlerinden biri olarak, onun Bithynia bölgesindeki sınırları güvence altına almak üzere İznik – Dorylaion arasındaki Melangia bölgesinde bir sıra tahkimat yaptırdığını, eski kaleleri onardığını ve bu suretle Türk akınlarının önüne geçmeye çalıştığını yazar³³. O halde, Bizans – Türk sınırını Dorylaion'da değil, Sakarya nehri yanında Melangia'da aramak gerekir. Eğer Dorylaion Bizans'ın elinde olsaydı, hiç şüphesiz imparator sınırı bu bölgede kuvvetlendirmeye gayret ederdi. Esasen imparator Manuel, Selçuklular ile yaptığı savaşlar sırasında ordusunu güneye, asla Dorylaion üzerinden götürmemiştir. Saltanatının ilk yıllarında Afyon üzerinden güneye inmişse de, daha sonra bu bile mümkün olmamış, güneye inmek için Alaşehir – Denizli yolu kullanılmıştır.

Tahta çıkışından onaltı yıl sonra 1159'da Kilikya bölgesine ve Antakya üzerine sefer yapan imparator Manuel, burada kısa bir süre kaldıktan sonra, kendisinin yokluğunda başkentinde vuku bulan bazı endişe verici olayların haberini alınca, süratle İstanbul'a dönmek üzere Selçuklu topraklarından geçmek zorunda kalmış ve bu yürüyüşü esnasında Kütahya dolaylarında Türklerin hücumuna uğramıştı. Bu harekete fena hal-

³² Odo de Deuil, *De projectione Ludovici VII in Orientem*, nşr. ve İngilizce terc. V. G. Berry, New York 1948, V.Kitap, s.88 vd.; krş.Chalandon, *Les Comnène, Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, Paris 1912, II, s.283; Runciman, *A History of the Crusades*, terc.İşiltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara 1987, TTK Yay., II, s.222, 225; Berry, "The Second Crusade", *A History of the Crusades, I (The First Hundred Years)*, yay. K.M. Setton, Madison-Milwaukee-London 1969, s.495.

³³ Kinnamos, *age*, s.36, 38 vd.

de öfkelenen ve duruma kesin çözüm bulmak isteyen imparator derhal Bithynia bölgesinin doğusuna ve güneyine, Porsuk ve Sarısu arasında Dorylaion yakınında oturan Türk kabileleri üzerine derinlemesine bir sefer düzenlediyse de³⁴, hiçbir sonuç alamadı. İmparatorun Türklere karşı bu tahripkâr seferleri üzerine, onunla barış görüşmeleri yapmak gayesiyle sultan II.Kılıç Arslan'ın 1160'da gönderdiği elçiler de imparatoru Pylai (Yalova yakınında)'de bulunduğu sırada ziyaret ettikten sonra Dorylaion yoluyla geri dönmüşlerdi³⁵. İşte, verdiğimiz bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, 12.yüzyılın ortalarından itibaren Dorylaion'un Türklerin hâkimiyeti altında olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Ne var ki, Bizans Anadolu'ya yeniden hâkim olmak için Dorylaion ve çevresini ele geçirmek gerektiğinin bilincindeydi. Bunu gerçekleştirmek

12. yüzyılda Dorylaion Kalesi'nden görünüş

³⁴ Kinnamos, *age*, s.191, 194 vd. İmparator Manuel'in Türklere karşı yaptığı bu seferler için ayrıca bk. Niketas Khoniates, *Historia*, CSHB, nşr. I. Bekker, Bonn 1835, Almanca terc. F. Grabler, *Die Krone der Komnenen*, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, Graz-Wien-Köln 1958, VII, s.144, 152 vdd., Türkçe terc. F. Işıltan, *Niketas Khoniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara 1995, TTK Yay., s.75, 79 vdd.

³⁵ Kinnamos, *age*, s.194.

için de imparator Manuel 1175 yılında bölgeye yeni bir sefer düzenledi ve Dorylaion'u bir sınır kalesi olarak yeniden inşa etmeye gayret gösterdi³⁶. Zamanın yazarları tarafından övgüyle bahsedilen bu inşaat sırasında Manuel'in de bizzat çalıştığı kaydedilmiştir. Bunun sonucunda Sel-

12. yüzyılda Dorylaion Kalesi'nden görünüş

çuklular için ekonomik bakımdan büyük önem taşıyan Dorylaion bölgesinden 2000 civarında Türkmen sürüleriyle birlikte uzaklaşmak zorunda kaldı. Manuel sadece Dorylaion'u ele geçirmekle yetinmeyip Anadolu'yu aşan kuzeybatı – güneydoğu çapraz yolunu da açmak gayesindeydi. Kısacası Türkleri Anadolu'dan atma plânları kuruyordu. Bu plânını gerçekleştirmek için de işe Dorylaion'dan başlaması, Dorylaion'un stratejik bakımdan ne büyük önem taşıdığını bir defa daha gözler önüne sermektedir. Fakat bir yıl sonra 1176'da sultan II.Kılıç Arslan karşısında

³⁶ Niketas Khoniates, *age*, s.227 vdd., terc.İşıltan, s.121 vd. Makalenin arkasında bulunan 3 ve 4 no.'lu resimler, Şarhöyük'te sürdürülen kazılar sırasında ortaya çıkan imparator Manuel Komnenos zamanında yeniden inşa olunan Dorylaion kalesi ile ilgili olup, Sayın Prof. Dr. Muhibbe Darga tarafından verilmiştir. Bu vesileyle kendisine saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Myriokephalon'da uğradığı büyük yenilgi imparator Manuel'in bütün plânlarını suya düşürdüğü gibi, Bizans'ın askerî gücüne de büyük darbe indirdi. Yapılan barış anlaşmasının şartlarına göre sultan Dorylaion ve Sublaion (Menderes kaynakları yakınında) kalelerinin yıktırılması hususunda ısrar etmişse de, Manuel sadece Sublaion kalesini yıktırmakla yetinmiştir. Bunun üzerine sultan II.Kılıç Arslan uzun süre imparatorun anlaşmaya sadık kalması ve Dorylaion kalesini de yıktırması³⁷ hususunda isteğini tekrarlamış, fakat bir sonuç elde edemeyince Bizans'a karşı Menderes Vadisi boyunca sahile kadar uzayan bir cezalandırma seferi düzenlemiştir³⁸. Büyük bir ihtimalle sultan, 1180 tarihinde Kütahya'nın tahrip edilmesiyle ilgili olarak yapılan sefer sırasında veya biraz sonra Dorylaion'u da kesin olarak geri almış ve bundan sonra Bizans hâkimiyetinden çıkan Dorylaion bir Türk yurdu haline gelmiştir.

Dorylaion Kalesi'nin bulunduğu Şarhöyük kazılarında bir görünüş

³⁷ P. Wirth ("Kaiser Manuel I. Komnenos und die Ostgrenze: Rückeroberung und Wiederaufbau der Festung Dorylaion", *Byzantinische Zeitschrift*, 55 (1962), s.21-29) bu makalesinde, imparator Manuel'in Myriokephalon Savaşı'nda uğradığı yenilgiden sonra Dorylaion kalesini sultana teslimi kabule mecbur kaldığını tesbit etmektedir.

³⁸ N.Khoniates, *age*, s.250 vd., terc.İşiltan, s.133.

1082 - 1302 YILLARI ARASINDA BİZANS – BATI İLİŞKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ*

Büyük Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında imparator I.Theodosius'un ölümünü müteakip imparatorluk topraklarının iki oğlu arasında idarî bakımdan ikiye ayrılmasıyla Balkan yarımadası, Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır ülkelerini kapsayan doğu yarısı, imparatorluğun batı yarısının daha 476 yılında ortadan kalkmasıyla – bizim Doğu Roma İmparatorluğu veya Bizans İmparatorluğu adıyla tanımladığımız – Büyük Roma İmparatorluğu'nun tek temsilcisi olarak kaldı ve yaşamını 1453 yılına kadar sürdürmek imkânını buldu¹.

İmparatorluğun batı yarısını yıkan Kavimler Göçü doğu yarısına da büyük zararlar verdi; devlet, 5.yüzyıldan itibaren sınırlarını aşan yabancı milletlerin hücumlarıyla toprak kaybetmeye ve de iç idaredeki bozukluklar ile dinî ve askerî sorunlar sebebiyle gücünü yitirmeye başladı. 7.yüzyılda ise hızla gelişen İslâm fethi sonunda hemen bütün doğu eyaletlerini kaybetti. Slav kavimlerinin Balkanlar'a girmesiyle de yarımadaadaki hâkimiyeti sarsıldı. Bütün bu aleyhteki gelişmelere rağmen

* Bu makale, *Tarih Dergisi*, sayı XXXVI (2000), s.137-154'de yayımlanmıştır.

¹ Bizans İmparatorluğu siyasî tarihini toplu olarak ele alan çalışmalar için bk. A.A.Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, 2 cilt, Wisconsin 1964⁵, J.M.Hussey, *The Byzantine World*, London 1967³; F.G.Maier, *Byzanz*, Frankfurt/Main 1973; D.Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, New Haven 1982³; G.Ostrogorsky, *terc.F.İşiltan, Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını (TTK), Ankara 1981; P.Wirth, *Grundzüge der byzantinischen Geschichte*, Darmstadt 1989²; A.Ducellier, *Byzanz. Das Reich und die Stadt*, Frankfurt/Main 1990; I.Demirkent, "Bizans", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, s.230-244.

hasımlarına karşı direnen Bizans, büyük toprak kaybına uğramakla beraber aynı yüzyılın başında yaptığı – ve zaman içinde geliştirdiği - köklü ve geniş kapsamlı reformlarla özellikle askerî alanda *thema*'lar sisteminin kurulmasıyla² imparatorluğu yaşatacak ve ona yeniden can verecek kudrete sahip olduğunu gösterdi. 8.yüzyılda hem batıda hem doğuda sınırların savunulmasında yeniden başarılar kaydederken, 9.yüzyıldan itibaren dinî politikasının başarısı sayesinde siyasî nüfuz ve kültürünü hemen bütün Slav ülkelerine yaymak imkânını buldu. 10.yüzyılda, Makedonya Hanedanı'nın birbirini takip eden imparatorları Nikephoros Phokas, Ioannes Çimiskes ve II.Basileios zamanlarında (963-1025) yeniden canlanan devlet arka arkaya elde ettiği başarılarla sınırlarını Adriyatik'den Kafkaslar'a, Tuna'dan Suriye'ye kadar genişletti. Askerî başarıların yanı sıra sosyal ve ekonomik alanda kurulan düzen, yaşamı huzurlu kıldı ve yükseltti.

Böylece 11.yüzyıl başlarında Bizans, yeniden Doğu Akdeniz dünyasının en kudretli devleti olarak görünüyordu. Fakat II.Basileios'un ölümünden sonra (1025) taht'a geçen yeteneksiz imparatorlar yüzünden Bizans otuz yıl içinde inanılmaz şekilde hızlı bir çöküşe sürüklendi. Ülke saray ihtilâlleri ve anarşi içinde çırpınırken, bütün sınırlara komşu milletlerin

² İmparator Herakleios döneminde ordu ve idare düzeninde yapılan geniş kapsamlı reformlar ve *thema*'lar sisteminin kuruluşu, bütünüyle çökmüş olan devlet mekanizmasına siyasî, askerî, sosyal ve kültürel anlamda içten bir yenilenme ve canlanma getirmiş, özellikle askerî kudretin temelini oluşturan *thema*'lar sistemi yüzyıllar boyunca imparatorluk gücünün belkemiğini teşkil etmiştir. *Thema*'lar sistemi hakkında geniş bilgi için bk. H.Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig 1899; E.W.Brooks, "Arabic Lists of the Byzantine Themes", *Journal of Hellenic Studies*, 21 (1901), s.67-77; Ch.Diehl, "L'origine du régime des thèmes dans l'Empire byzantine", *Etudes byzantines*, 1905, s.276-292; A.Pertusi, *Costantino Porfirogenito De Thematibus*, Citta del Vaticano 1952; N.H.Baynes, "The Emperor Heraclius and the Military Theme System", *English Historical Review*, 67 (1952), s.380-; W.Ensslin, "Der Kaiser Herakleios und die Themenverfassung", *Byzantinische Zeitschrift*, 46 (1953), s.362-386; F.Dölger, "Zur Ableitung des byzantinischen Verwaltungsterminus thema", *Historia*, 4 (1955), s.189-198; R.J.Lilie, "Die zweihundertjährige Reform", *Byzantinoslavica*, 45 (1984), s.27-39, 190-201; J.V.A.Fine, "Basil II and the Decline of the Theme System", *Studia slavico-byzantina et mediaevalia Europensia*, 1 (1989), s.44-47.

saldırısı başladı; batıda Normanlar Güney-İtalya'yı ellerine geçirdiler. Macar ve Peçenekler Tuna'yı aşarak devlet arazisini tahrip ettiler. Doğuda Selçuklu Türkleri Anadolu'ya girdiler. İç idarenin bozukluğu yüzünden askerî gücü kırılan imparatorluk bu saldırılara karşı ülkeyi yeterince savunamadı. Makedonya Hanedanı'nın son bulmasından sonra (1056) yirmi-beş yıl boyunca taht'a çıkanlar da hiçbir şey yapamadılar. Bizans'ı düştüğü bu zor durumdan kurtaran genç kumandan Aleksios Komnenos oldu.

1081–1204 Yılları Arasında Bizans Devleti

Aleksios ve onun kurduğu Komnenos Hanedanı zamanında (1081-1180) imparatorluk yeniden toparlandı. Bizans bir kez daha tehlikeyi atlatıp çöküşü engellemiş görünüyordu. Fakat Aleksios Komnenos taht'a çıkıncaya kadar, yarım yüzyıldan beri Anadolu'ya yerleşmekte olan Türkler Ege ve Marmara kıyılarına kadar ilerlemiş hatta İstanbul'a çok yakın olan İznik'i ele geçirerek burasını kendilerine başkent yapmış bulunuyorlardı. Her ne kadar Aleksios ve halefleri Türkleri Anadolu'dan geri atmaya çalıştılsa da, bunu başaramadılar. Ancak 11.yüzyıl sonunda Bizans sadece Türklerin tehdidi altında değildi. Bu arada Normanlar da Bizans'ın Güney-İtalya'daki topraklarını ele geçirmiş, 1071 yılında Bari'yi zaptetmiş, hatta İstanbul tacını ele geçirmeyi amaçlayan reisleri Robert Guiskard'ın kumandasında 1081 Mayıs'ında Adriyatik'i aşip imparatorluğun Balkanlar'daki Epiros bölgesini işgal etmişlerdi. Bununla beraber Aleksios taht'a çıkışından (4 Nisan) iki ay sonra Türkiye Selçuklu sultanı Süleymanşah ile yaptığı Dragos Suyu Anlaşması sayesinde Anadolu'da barışı sağlamak ve hem de bu sayede Norman tehdidine karşı Süleymanşah'dan yardım elde etmek imkânını buldu. Süleymanşah'ın gönderdiği yedibin kişilik askerî birlik³ ve yine yardım istediği Venedik'in sağladığı donanma desteğiyle dört yıl

³ Anna Komnene, *Alexiad*, IV, 11, V, v, nşr. ve terc.B.Leib, *Anne Comnène. Alexiade (Règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081-1118)*, Paris 1943, I, s.146, II, s.23, terc.E.R.A.Sewter, *The Alexiad of Anna Comnena*, Penguin Classics 1969, s.137, 167; krş. F.Chalandon, *Essai sur le Règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Paris 1900, s.74; M.H.Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s.118.

süren bir mücadeleden sonra Normanlar'ı yenmeyi başardı. Bundan sonra da Trakya bölgesine kadar ilerlemiş olan Peçenekler'i (1091) ve onların arkasından gelen Kumanlar'ı (1094) geri püskürterek Balkanlar'da sükûneti elde etti. Böylece on yılı aşkın bir süre aralıksız devam eden savaşlar sonunda elde edilen başarılar ile imparatorluk yeniden rahat nefes alacak duruma kavuşmuş oldu.

Fakat bu arada Bizans, tarihinin en büyük hatasını işledi. Normanlar'a karşı aldığı yardım mukabilinde Venedik ile yaptığı anlaşmada kendi ölüm fermanını imzaladı; çünkü imparator Aleksios'un 1082'de imzaladığı anlaşma ile Venedik'in bundan böyle imparatorluğun bütün limanlarında gümrük vergisi ödemediği ticaret yapma hakkını kazanması⁴ Bizans ekonomisine çok büyük darbe indirdi. Bizans daha önce-leri de Venedik ve diğer deniz cumhuriyetleri ile anlaşmalar yapmış ve ticarî ilişki içinde olmuştu. Ama bu ilişkilerde her zaman imparatorluğun çıkarları gözönünde tutulmuştu. Fakat şimdi Aleksios, Venedik *doge*'u Domenico Silvio'ya ve haleflerine *protosebastos* unvanı ile bunun yıllık maaşını, Grado patriğine *hypertimos* unvanı ile Venedik kilisesine yılda 20 *libre* altın bahşetmekteydi. Ancak anlaşmanın asıl can alacak noktası Venedik'e tanıdığı akıl almaz imtiyazlardı: Venedik tacirleri bundan böyle imparatorluğun her yerinde gümrük, maliye ve liman memurlarından hiç çekinmeden mal alıp satmak konusunda serbestti. Bizans memurlarına Venedikliler'in ticaret eşyalarını kontrol etmeleri veya devlet adına bir vergi koymaları yasaklanmıştı. Böyle bir imtiyaz bir anda Venedikliler'i bütün rakipleri karşısında üstün duruma getirdi; gemilerinin barınması, ticaret eşyasının yüklenmesi ve boşaltıl-

⁴ Bu dönemde Bizans-Venedik ilişkileri için bk. Anna Komnene, VI, 5, nşr. ve terc.Leib, II, s.51 vdd., terc.Sewter, s.190 vd. 1082 anlaşmasının Lâtinçe orijinal metni için bk. G.L.F.Tafel ve G.M.Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderen Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, Wien 1856, I, xxiii, s.51-54; F.Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, München-Berlin 1925, II, No.1081; bu konuda ayrıca bk. H.Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, Gotha 1905, s.163; R.-J.Lilie, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angelos (1081-1204)*, Amsterdam 1984, s.8-16 ve 331 vdd.; D.M.Nicol, *Byzantium and Venice*, Cambridge 1988, s.50-67

ması için Venedik tek kuruş ödemedi sadece İstanbul'un değil imparatorluğun pek çok limanından yararlanabilecekti⁵. Ayrıca bu anlaşmanın, imparatorluğun sadece ekonomik değil buna yakından bağlı siyasî yaşamı üzerinde de bundan sonra çok kötü sonuçlar doğuracağı belliydi. Nitekim öyle de oldu. Çünkü o vakte kadar önce imparatorluğun bir eyaleti, sonra imparatorluk sınırları dışında dostu ve müttefiki küçük bir devlet olan Venedik, elde ettiği bu olağanüstü imtiyazlar ile birdenbire Bizans karşısında üstün duruma geçtiği gibi, imparatorluğun 1453'de kesin olarak ortadan kalkışına kadar Bizans siyasî hayatında artık gözardı edilemeyecek bir kuvvet unsuru haline geldi.

Halbuki Bizans için koşullar ne kadar ağır olursa olsun, Aleksios'un Venedik'e böylesine olağanüstü imtiyazlar vermesi tamamen gereksizdi. Nasıl olsa Venedik bu savaş sırasında Normanlar'a karşı Bizans'ın yanında yer almak zorundaydı; zira kendi hareket serbestisi açısından Adriyatik'in iki kıyısının da tek bir devletin hâkimiyeti altında kalmasını asla kabullenemezdi. Böyle bir durum onun deniz ticareti için ölüm demektir. Esasen Venedik daha önce 1075 yılında Robert Guiskard'ın Dalmaçya sahillerine saldırarak bu bölgenin bir kısmını zaptetmeye çalışmasını derhal önlemiş ve kendi çıkarlarını korumak amacıyla Adriyatik'in doğu kıyısındaki Spoleto, Tiran, Zara gibi şehirlere, bundan böyle Normanlar'ı veya kendisinin düşmanı olan herhangi bir devleti asla yardımlarına çağırmayacakları hususunu zorla kabul ettirmişti⁶. 1081 yılında Normanlar'ın Epiros'a saldırısı da Venedik için aynı tehlikeyi taşımaktaydı ve bu sebeple o, Bizans'ın tabii müttefiki olmak durumundaydı. Ancak Venedik bu defa, taht'a yeni çıkmış ve Norman saldırısı karşısında dehşete kapılmış olan genç imparator Aleksios'un zaafından yararlanmayı çok iyi bildi ve onun yardım çağrısını kendi bakımından büyük bir siyasî başarıya dönüştürdü. Böylece 1082 anlaşması sayesinde Venedik imparatorluk sınırları içindeki bütün limanlarda ve şehirlerde elde ettiği gümrükten muaf her türlü ticaret serbestliği ile Bizanslı tacirlerden çok üstün duruma yükselmiş

⁵ Bu şehirlerin listesi için bk. W.Heyd, terc.E.Z.Karal, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, TTK Yayını, Ankara 1975, s.130.

⁶ Tafel, *Urkunden*, I, XXI, s.41 vdd.

oldu. Ayrıca kendisine İstanbul'da birkaç imalâthane ile Galata'da üç iskele de verildi⁷. Gerçekten de Aleksios'un bu affolunamaz hatalı kararı imparatorluğun tüm geleceğini ipotek altına koydu ve Bizans-Batı ilişkileri açısından bir dönüm noktası teşkil etti. Sonraki yıllarda bu hak Cenova, Pisa gibi diğer İtalyan şehir cumhuriyetlerine de tanındı ve zaman içinde hepsine verilen haklar daha da genişletildi. Bunun sonucunda Bizans, Batı dünyası karşısında sadece ekonomik bağımsızlığını kaybetmekle kalmadı, her bakımdan Batı'ya bağlı bir uydu devlet haline düştü. Ne var ki, bu haklar verildiğinde imparatorluk, gücünü kısmen de olsa hâlâ koruduğu için, başlangıçta bu durumdan fazla etkilenmemiş görüldü; fakat yıllar geçtikçe ekonomisini çökerten Batı'nın baskısını üzerinde daha fazla hissetti ve bir daha bundan kurtulamadı⁸. Gerçekten de Bizans o zamana kadar karşılaştığı pek çok tehlikeyi siyasî ve askerî becerisiyle atlatmasını bilmişti ama şimdi içine düştüğü bu ekonomik esareten artık kendini kurtarıp eski kudretine kavuşamayacaktı ve ekonomisinin yavaş yavaş çöküşü, onu da adım adım mahva sürükleyen en önemli etkenlerden biri olacaktı.

⁷ Tafel, *Urkunden*, I, xxiii, s.49 vd.; İstanbul'daki Venedik yerleşimi için bk. Heyd, *age*, s.271-275; bu konuda ayrıca bk. H.F.Brown, "The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century", *Journal of Hellenic Studies*, 40 (1920), s.68-88.

⁸ İmparator İoannes Komnenos Venedik'in ticarî imtiyazlarını kaldırarak imparatorluk ekonomisini boğan bu baskıdan kurtulmaya çalıştıysa da bütün çabaları boşa çıktı ve 1126 Ağustos'unda Venedik'e eski imtiyazlarını yeniden tanımak zorunda kaldı. 1126 anlaşması için bk. Tafel, *Urkunden*, I, xliii, s.95 vd.; Dölger, *Regesten*, II, No.1304. İmparator Manuel Komnenos da aynı şekilde Venedik'in çıkarlarını kısımaya gayret etti. Onun bu tutumu iki taraf arasında gerginliğe sebep oldu. Bununla beraber Manuel tavrını değiştirmede ve 12 Mart 1271 tarihinde bir gün içinde sadece başkentte değil bütün imparatorluk içinde bulunan Venedikliler'i tutuklattığı gibi, bunların bütün mallarına ve gemilerine de el koydurdu (krş. Dölger, *Regesten*, II, No.1500, 1501). Bu harekete karşı Venedik de Bizans'ın Ege Denizi'ndeki Sakız ve Midilli adalarına saldırarak herşeyi yakıp yıktı. Sonuçta Bizans-Venedik ilişkileri on yıl süreyle koptu. Ama Bizans bu durumu koruyamadı; sonraki imparatorlar kendilerini yine Venedik'e teslim ettiler ve onun çıkarlarına uygun anlaşmalar yaptılar (krş. Dölger, *Regesten*, II, No.1556, 1576, 1577, 1578, 1647).

Norman tehdidinden ve Peçenekler ile Kumanlar'a karşı Balkanlar'da elde ettiği başarılarından sonra Aleksios doğuda da Bizans'ın çıkarlarına uygun bir durumun ortaya çıktığını zannetti. 1086'da Süleymanşah'ın ve 1092'de Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın ölümleriyle Türk dünyasında çıkan kargaşadan faydalanıp Anadolu'yu geri almak fırsatının doğduğunu düşündü. Ama böyle bir mücadeleye girişmek için ordusunu kuvvetlendirmeyi gerekli görerek Batı'dan ücretli asker temin etme yoluna gitti ve papa II.Urbanus (1088-1099)'dan bu konuda yardım istedi. Fakat bu yine büyük bir hataydı; evet, Türkler imparatorluğun düşmanıydı, ama Batı daha tehlikeli dosttu. Bizans bozulmuş ve yıpranmış olan devlet, ordu ve idare sistemini düzeltme yoluna giderek içinde bulunduğu zor durumdan kendi gücü ve imkânları ile kurtulmaya çalışsa idi, belki yardım adı altında Avrupa'nın imparatorluğa indireceği darbelerle maruz kalmazdı. Zira Batı dünyası bu daveti, Bizans'a yardım için değil kendi çıkarları için kullanacaktı. Gerçekten de Haçlılar adıyla Avrupa'dan doğuya gönderilen ordular ikiyüz yıl (1096-1291) boyunca Ortadoğu'yu kan ve ateş gölüne çevirdiler. İslâm dünyası büyük insan kaybına ve tahribata uğradı. Ama Bizans açısından ele alındığında Haçlı Seferleri imparatorluk için tam bir felâket oldu. Haçlı Seferleri başladıktan sonra Bizans bunları bir daha durduramadı. Ama bu felâkete kendisi davetiye çıkarmıştı, şimdi katlanmak zorundaydı.

Batı dünyası 1097, 1101, 1147 ve 1189 yıllarında düzenlediği Haçlı Seferleri'nde olduğu kadar 1107 ve 1147 yıllarında doğrudan imparatorluk topraklarına yaptığı saldırılarda da⁹ Bizans'a duyduğu nefreti ve düşmanca tavrı açıkça sergiledi. İstanbul önüne gelen Haçlı ordula-

⁹ Antakya prinkepsi Bohemund, Birinci Haçlı Seferi sırasında Antakya'da kurduğu Haçlı Devleti'ni Harran Savaşı'nda uğradığı yenilgiden (7 Mayıs 1104) sonra şiddeti giderek artan Türk hücumlarına karşı korumak amacıyla asker toplamak üzere tekrar İtalya'ya gitmiş, fakat oluşturduğu ordu ile Doğu'ya dönmek yerine 1107 sonbaharında Bizans'ın Epiros bölgesine saldırıyı yeğlemişti, krş. A.Jenal, "Der Kamp um Durazzo 1107-1108", *Historisches Jahrbuch*, 37(1916), s.285-352; St.Runciman, terc.F.İşıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK Yayını, Ankara 1987, II, s.38 vdd. Sicilya Norman kralı II.Roger de, İkinci Haçlı Seferi ordularının Anadolu'dan geçişi sırasında Bizans'ın o bölgedeki meşguliyetini fırsat bilip 1147 yılında Korfu adasını zapt ve

rı her defasında şehri ele geçirmeye uğraştılar¹⁰. İmparatorluğun yerli halkına her türlü kötülüğü yaptılar. İş Bizans'ın kontrolünden çıkmıştı. Aleksios'un günü kurtarma politikası imparatorluğa elle tutulur bir fayda sağlamadığı gibi, aksine imparatorluğu felâkete sürükledi. Aleksios'un Türkleri Anadolu'dan atmak düşüncesi gerçekleşemedi. Bizans, Anadolu'yu aşarak Filistin'e inen ve Kudüs'ü zapteden (1099) Birinci Haçlı Seferi'nin sağladığı imkân ile sadece Ege bölgesinin bir kısmını ve Akdeniz kıyısındaki bazı şehirleri eline geçirmekle yetinmek zorunda kaldı. Bundan sonraki 1101, 1147 ve 1189 yıllarındaki Haçlı Seferleri ise ona hiçbir kazanç sağlamadığı gibi, tam aksine başına çeşitli sorunlar açtı. Ayrıca Haçlılar'ın doğuda Kudüs, Urfa, Trablus ve özellikle Antakya'da kurduğu devletler yeni sorunlar yarattı. Çukurova bölgesinin hâkimiyeti konusu devamlı siyasî ve askerî mücadelelere sahne oldu. Bunun yanı sıra o zamana kadar Doğu hristiyan dünyasının başı olan Bizans, Batılılar'ın doğuda yerleşmesiyle bu bölgelerde Lâtin kiliselerin kurulması sonucunda kendi ortodoks kilisesinin üstünlüğünü kaybetti. Birbirini sevmeyen Batı ve Doğu dünyasının Haçlı Seferleri dolayısıyla daha yakın temasa geçmesi, iki taraf arasındaki husumeti daha fazla körükledi. Haçlı devletlerinin kışkırtmalarıyla Bizans-Avrupa ilişkileri tam bir düşmanlığa dönüştü. Avrupa Bizans'ı ortadan kaldırmak için âdeta fırsat kolladı. Yıllar geçtikçe Bizans'a sa-

Korinthos ile Thebai şehirlerini işgal ederek imparatorluğa büyük zarar vermişti, bk. Ioannes Cinnamus, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum*, CSHB, nşr.A.Meineke, Bonn 1836, Üçüncü Kitap, s.92; Nicetas Choniates, *Historia*, CSHB, nşr.I. Bekker, Bonn 1835, s.97-102, terc.F.İşiltan, *Niketas Choniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, TTK Yayını, Ankara 1995, s.49-52; krş. F. Chalandon, *Les Comnène. Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, Paris 1912, II, s.317-321; ayn. mlf., *Histoire de la Domination normande en Italie et en Sicile*, Paris 1907, II, s.133-137.

¹⁰ İstanbul ile Haçlılar arasındaki ilişkiler hakkında bk.I.Demirkent, "Haçlı Seferleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, III, s.483-489; ayn. mlf., "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof.Dr.Fikret İşiltan'a 80.Doğumgünü Armağanı*, İstanbul 1995, s.17-51; ayn. mlf., *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayını, İstanbul 1997, s.21 vdd., 63; Runciman, terc.İşiltan, 1986, I, s.110-131, 1987, II, s.16, 1987, III, s.11 vd.; ayrıca bk. S.Kindlimann, *Die Eroberung von Konstantinopel als politische Forderung des Westens im Hochmittelalter. Studien zur Entwicklung der Idee eines lateinischen Kaiserreichs in Byzanz*, Zürich 1969.

hip olmak arzusu gittikçe artan Batı dünyası vazgeçemediği bu tutkusunu Dördüncü Haçlı Seferi'nde gerçekleştirmek imkânını buldu. Her ne kadar bu seferin, 1187'de Müslümanlar'ın geri aldıkları Kudüs'ü yeniden ele geçirmek amacıyla önce Mısır'a yapılması düşünülüyse de, Venedik'in işe karışması seferin kaderini etkiledi. Çünkü Mısır'a yapılacak bir Haçlı seferi, Mısır ile ticarî bağlantıları bulunan Venedik'in çıkarlarına hiç uygun düşmüyordu. Buna mukabil Bizans'dan nefret eden Venedik *doge*'u Enrico Dandolo, Mısır yerine İstanbul üzerine yapılacak bir seferin Venedik açısından çok daha yararlı olacağı kanısındaydı. Yüzyıl önce kazandığı kapitülasyonlar ile Bizans'ı boyunduruğu altına sokmuş olan Venedik'in hedefi şimdi imparatorluğu bütünüyle yıkmaktı. Papa ve Haçlılar bu düşünceye önce karşı çıktılarsa da, Venedik *doge*'u tarafından ikna edilmeleri pek zor olmadı. Olayların akışı da Venedik'in plânlarını destekledi.

Bizans tahtından kardeşi III.Aleksios Angelos (1195-1203) tarafından indirilmiş olan eski imparator II.Isaakios Angelos (1185-1195) oğlu Aleksios ile birlikte hapse atılmıştı. Ancak Aleksios hapisten kaçıp Batı'ya gelmişti ve iktidara geçmek tutkusu içinde Haçlılar'a kendisinin amcasının yerine taht'a çıkmasına yardımcı oldukları takdirde akla hayale sığmayan vaatlerde bulunuyordu¹¹. Böyle bir teklif ise Batı dünyasına, Bizans'a karşı uzun zamandır içinde biriktirdiği kızgınlık ve kıskançlık duygularını tatmin etmek fırsatını sağlayacak bir imkân yaratmaktaydı. Sonunda Venedik gemilerine doluşan Haçlılar 24 Haziran 1203'de İstanbul önüne geldiler ve Haliç girişini kapayan zinciri parçalayıp limana girerek 17 Temmuz'da Haliç surlarına saldırdılar. İmparator III.Aleksios kaçtı. Bizans hükümeti derhal eski imparator II.Isaakios'u hapisten çıkarıp taht'a oturttu. Oğlu Aleksios da 1 Ağustos günü taçlandırıldı. Bundan sonra Haçlılar Aleksios'dan verdiği sözü yerine getirmesini istediler; Hem vaat ettiği parayı ödemesini hem de Bi-

¹¹Aleksios Haçlılar'a Venedik'e ödemek zorunda oldukları fakat bir türlü ödeyemedikleri borçlarının tamamını vereceğini, Mısır'ın zaptı için gereken para ve ikmal maddelerini sağlayacağını ve bu Haçlı seferini Bizans ordusundan onbin kişilik bir askerî birlikle takviye edeceğini söylüyor, ayrıca Kutsal Ülke'de kalacak beşyüz şövalyenin bakımını üzerine almayı vaat ediyor, üstelik İstanbul kilisesinin Roma'ya itaat arzetmesini sağlayacağını beyan ediyordu, krş. Runciman, terc.İşiltan, III, s.102 vd.

zans kilisesinin Papa'ya boyun eğmesini bekliyorlardı. Ancak Aleksios'un Roma'nın üstünlüğünü kabul için yaptığı baskı din adamlarını ve halkı son derecede kızdırdı. Vaat edilen paraya gelince, bu para yoktu. Bizans iflâs durumundaydı. Aleksios işi savsakladı. Günler geçtikçe Haçlılar'ın kızgınlığı arttı. Venedik ise isteklerini durmadan abartmaktaydı. Nihayet halk ayaklanıp başlarına bu derdi açan Aleksios'u tahtan indirip öldürdü. Şehre saldırmak için fırsat kollayan Haçlılar ise bu hareketi kendilerine karşı bir meydan okuma olarak değerlendirdiler. Venedikliler zaten bir süredir en iyi çözüm yolunun şehri zaptetmek ve Batılı bir asilzadeyi burada imparator ilân etmek olduğunu söyleyip durmaktaydılar. Doğu'ya gidip Kudüs'ü müslümanlardan kurtarmak düşüncesi tamamen unutulmuştu. Sonunda Venedikliler ve Haçlılar imparatorluğu aralarında nasıl paylaşacakları konusunda anlaşıp şehre saldırdılar ve 13 Nisan 1204'de İstanbul'u zaptettiler. Bunların dünyanın muhteşem şehri İstanbul'u yağması görülmemiş, duyulmamış bir vahşet sergiledi¹². Venedik emeline ulaşmıştı. Bu işten en büyük kazancı sağlayan oydu. Haçlılar Bizans'ın yerine bir Lâtin Devleti kurarken¹³, Papa'yı saf dışı bırakan Venedik İstanbul patrikliğine kendi adını yerleştirdiği gibi, ticarî bakımdan kendisi için önem taşıyan imparatorluğun bütün kıyı şehirlerini ve adalarını hâkimiyeti altına almış ve İstanbul ile Çanakkale Boğazlar'ının kontrolünü de ele geçirerek Doğu-Akdeniz'de hiç tartışmasız bir koloni devletine sahip olmuştu.

¹² İstanbul'un 1204 yılında Haçlılar ve Venedikliler tarafından yağmalanması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Niketas Khoniates, *Historia*, nşr.I.Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, Bonn 1835, s.771-853, terc.F.Grabler, *Die Kreuzfahrer Erobern Konstantinopel*, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, IX, Graz-Wien-Köln 1958, s.161-230; G. de Villehardouin, terc.M.R.B.Shaw, *Chronicles of the Crusades. The Conquest of Constantinople*, Penguin Books 1985, s.29-160; Robert de Clari, terc.B..Akyavaş, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, TTK Yayını, Ankara 1994. Gunther de Pairis, *Historia Constantinopolitana*, nşr.P.E.D.Riant, *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, I-III, Paris 1877-1904, terc. E.Assemann, *Die Geschichte der Eroberung von Konstantinopel*, Weimar 1956; bu konuda ayrıca bk. E.Bradford, *Verrat am Bosphorus. Die Eroberung Konstantinopels 1204*, Tübingen 1970, s.230-249; J.Godfrey, *1204 The Unholy Crusade*, Oxford 1980, s.121-133.

¹³ İstanbul Lâtin Devleti için bk. W.Miller, *The Latins in the Levant*, London 1908, s.27-119; R.L.Wolff, *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, London 1976.

Ayrıca İstanbul'u ikinci vatanı haline getiren Venedik, burasını Karadeniz ve Anadolu'ya yönlendirdiği ticaretinin merkez noktası yaparak imkânlarını kuzeye ve doğuya doğru gittikçe daha fazla genişletmek fırsatını da yakaladı. Buna karşılık Cenova, Piza gibi diğer şehir cumhuriyetleri her ne kadar eskiden olduğu şekilde İstanbul'da ticaret hayatlarını devam ettirmekte iseler de, bunlar İstanbul'un Lâtin hâkimiyetine geçmesinden sonra bu değişiklikten hiçbir yarar sağlayamamışlardı. Bizans'a ödedikleri vergiyi 1204 yılından itibaren özellikle 1224'de varılan bir karardan sonra¹⁴ aynen Venedik ve Lâtin Devleti'ne ödemek zorunda kaldılar. Bu durum ise, İstanbul'da bulunan bütün Batılı kolonileri Venedik'e vergi veren bir konuma sokmuş ve hatta onları bir ölçüde Venedik'in uyruğu haline getirmişti.

1204-1261 Yılları Arasında İznik-Bizans Devleti

Ancak Bizans'ın ömrü henüz bitmemişti. Aradan daha iki yıl geçmeden, Haçlılar'ın İstanbul'un yanı sıra Anadolu'nun Marmara bölgesinde, Avrupa'nın Trakya, Makedonya, Orta ve Güney-Yunanistan bölgelerinde kurdukları küçük Lâtin devletçikleri yanında, İstanbul'dan kaçan Bizanslılar da imparatorluğun uzantısı olan iki devlet kurmuşlardı. Bu devletlerden birincisi Epiros bölgesinde¹⁵, ikincisi de eski imparator III.Aleksios Angelos'un damadı Theodoros Laskaris (1204-1222) tarafından İznik'de hayat buldu. Ayrıca tam bu sırada eski imparator I.Andronikos Komnenos'un torunları olan Aleksios ve David Komnenos tarafından da –İstanbul'un Lâtinler tarafından zaptı ile bağlantılı olmayarak – Trabzon merkez olmak üzere Doğu-Karadeniz'in güney kıyısında bir devlet kuruldu. Bizans'ın yeni devlet ve kilise merkezi olan İznik'de kurulan küçük devlet¹⁶, hem Lâtinler hem de Tür-

¹⁴ Tafel, *Urkunden*, II, cclxvii, s.253, cclxix, s.255.

¹⁵ Epiros Devleti için bk.M.D.Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479*, Cambridge 1984.

¹⁶ İznik Devleti hakkında bk. W.Miller, "The Empire of Nicaea and the Recovery of Constantinople", *Cambridge Medieval History*, IV, Cambridge 1923, s.478-516; M.Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea 1204-1261*, Oxford 1975.

kiye Selçuklular'ı ile zorlu mücadeleler yapmak mecburiyetinde kalmasına rağmen, Lâtinler'in Bulgarlar, Türkiye Selçuklular'ının da Moğollar tarafından baskı altına alınmasıyla zaman içinde durumunu sağlamlaştırmak ve güçlendirmek şansını yakaladı. İznik'in ikinci imparatoru III.Ioannes Vatatzes (1222-1254)'in başarılı dış politikası yanında iç siyasette uyguladığı kendi kendine yetme girişimleri devleti malî ve ekonomik açıdan refaha taşırken, başta Venedik olmak üzere ülkesini İtalyan deniz şehirlerinin hâkimiyetinden kurtarmaya yönelik oldu ve bunda başarı sağladı. Kendisinden önceki birçok imparatorun yaptığı gibi Vatatzes de, Roma ile kiliselerin birleştirilmesi (*union*) konusunu ele aldı. Ama yerine getiremeyeceği tavizlerde bulunmadı, aksine İstanbul'u geri alıp buradaki Lâtin Devleti'ne son vermek hususunda Papa'nın desteğini sağlamaya çalıştı. İznik'in ilk imparatoru I.Theodoros Laskaris de eski geleneğe uyup 1219'da yaptığı bir anlaşma ile Venedikliler'e gümrük kontrolünden ve vergiden muaf ticaret yapma izni tanımıştı¹⁷. Vatatzes siyasî güçlükler doğuracağı endişesiyle bu anlaşmayı hükümsüz ilân etmekten kaçındı. Ama bütün hedefi ülkesini İtalyan şehirlerinin ekonomik baskısından kurtarmaktı. Bunu gerçekleştirebilmek için de bütün tebaasına yabancı lüks mallarını satın almayı ve kullanmayı yasakladı. Buyruğuna göre, "Herkes Roma toprağının yetiştirdiği ve Romalı ellerin yaptığı" ile yetinmek zorundaydı. Ahlâkî temele oturtulmuş olan bu yerli malın himayesi siyaseti hiç şüphesiz Venedik aleyhine idi¹⁸. Gerçekten de bu karar ile Venedik'e tanınmış olan imtiyazın hiçbir anlamı kalmadı. Bununla beraber İtalyan şehirleriyle ticaret bundan sonra da devam etti. Fakat yabancı tacirler artık İznik'e mal satın almak için geliyor ve karşılığında çok para ödüyorlardı¹⁹. Bu sebeple sık sık yapılan savaşlara rağmen İznik'de hiç para sıkıntısı çekilmiyordu. Bundan dolayı imparator III.Ioannes Vatatzes'in uyguladı-

¹⁷ I.Theodoros Laskaris'in Venedik'in İstanbul'daki *podesta*'sı Giacomo Tiepolo ile yaptığı bu anlaşma, Venedikliler'e ticaret pazarında yeni imkânlar bahşetmekteydi! Anlaşma metni için bk. Tafel, *Urkunden*, II, cclii, s.205 vdd.; Dölger, *Regesten*, III, No.1703.

¹⁸ Krş. Ostrogorsky, *terc.İşiltan*, s.410.

¹⁹ Krş. Heyd, *age*, s.337

ği siyaset, bir devletin kurtuluşunu yabancı ellerde değil, kendi bünyesinde araması gerektiğini gösteren çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu akıllıca yürütülen siyaset sayesinde büyük aşama kaydeden sürgündeki küçük İznik-Bizans Devleti, kısa zamanda damarlarında hâlâ kendini yaşatacak güce sahip olduğunu ispatlayacaktı.

Devlet her yönden yükselmekteydi. Bu arada Vatatzes Anadolu'yu istilâ ettikleri şekilde Balkan yarımadasını da altüst eden Moğollar'ın bölgeye saldırısı ve burada yaptıkları tahribat sonunda bütün kudretini kaybeden rakibi Bulgar Krallığı ile Epiros Devleti'nin zayıflığından yararlanıp İznik Devleti'nin sınırlarını Trakya ve Makedonya bölgelerini hâkimiyeti altına alacak kadar genişletmiş ve 1246 yılında Selânik'in idaresini de eline geçirmiş bulunuyordu. Bundan sonra ise o, İstanbul'u geri alma plânlarını uygulama yollarını aramaya başladı ve bu girişim için Cenova'nın desteğini sağlamaya çalıştı. Bu konuda müzakereler daha 1239 yılında başlamıştı. Venedik'in üstünlüğünü kırmak için bunu iyi bir fırsat olarak değerlendiren Cenova, bir taraftan da İznik Devleti'nden yapacağı yardım karşılığında kendisine ticarî çıkarlar elde etmeye uğraşıyordu. Fakat Vatatzes, hedefine ulaşmak için de olsa, Cenova'nın maksadı aşan taleplerini yerine getirmek istemiyordu. Bu yüzden müzakereler uzayıp gitti ve kesin bir anlaşma sağlanamadan Vatatzes 1254 yılında öldü. Kendisinden sonra yerini alan oğlu II.Theodoros Laskaris (1254-1258) her ne kadar babasının kazançlarını elde tutmayı bildi ise de, İstanbul'u geri alma girişiminde kayda değer bir gelişme sağlayamadı. Ancak bu dönemde İznik Devleti Moğolların Anadolu'da yeni bir ilerleyişiyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin zor durumda kalmasından yararlandı ve Moğollar ile daha iyi ilişkiler kurdu. Fakat II.Theodoros Laskaris'in dört yıl gibi kısa bir zaman içinde ölümüyle taht henüz yedi yaşındaki oğlu IV.Ioannes'e kaldı. Küçük çocuğun niyâbeti konusunda devlet erkânı arasındaki çatışmalardan asilzade sınıfına mensup Mihail Palaiologos galip çıktı ve 1258 yılının sonunda küçük Ioannes Laskaris'in ortak imparatoru olarak taçlandırıldı.

Bu arada İznik Devleti'nin yükselişini önlemek üzere Batı'nın birçok hükümdarı yine elele vermiş bulunuyordu. İznik Devleti'nin hâkimiyet-

tinde olan Makedonya bölgesine saldırmak için Sicilya kralı Manfred'in öncülük ettiği ittifaka Yunanistan'daki Lâtin kuruluşlar ile Sırp kralı I.Uroş, hatta gücü büyük ölçüde kırılmış ve arazisi çok küçülmüş olan Epiros devletçisi de katılmıştı. Ancak imparator VIII.Mikhail'in bu müttefik orduya karşı Kuman ve Selçuklu birlikleriyle takviye ettiği ordusu 1259 sonbaharında Pelagonia vadisinde büyük bir zafer kazandı²⁰. Gerçekten de bu başarı İznik Devleti'nin bütün düşmanlarının plân ve girişimlerini hiç değilse bir süre için geçersiz bıraktı. Şimdi sıra iyice zayıflamış Lâtinler'in elinden İstanbul'un geri alınmasına gelmişti. Ama VIII.Mikhail de büyük bir hata yaptı; kendi kuvvetlerine güveneceği yerde, bu girişimin Venedikliler tarafından engellenebileceği korkusuyla, daha önce III.Ioannes Vatatzes'in de düşünmüş olduğu gibi Venedik'in rakibi Cenova'dan yardım istemeyi uygun gördü. Fakat Vatatzes'in temkinli tutumundan çok uzak bir hareketle Cenovalılar'a gereğinden fazla cömert davrandı. 13 Mart 1261'de Nymphaion'da Cenova ile imzaladığı anlaşmada alacağı silâhlı yardım karşılığında onlara bütün imparatorluk içinde geniş imtiyazlar ile vergi ve gümrük muafiyeti tanıdı. Bunun yanı sıra İstanbul'un alınmasından sonra burada kendilerine eskiden sahip buldukları yerlere ek olarak yeni mülkler vermeyi vaat etti. Ayrıca bunlara İstanbul'un dışında İzmir ile Sakız, Midilli, Girit ve Eğriboz adalarında da ticaret yerleri verilecekti. Üstelik Cenova ve imparatorluğun sadık müttefiki olan Pizalılar dışında başkaları Karadeniz'e giremeyecekti ve imparatorluk mallarını sadece bunlar taşıyacaktı²¹. Bu, aynen 1082 anlaşması gibi, Bizans'ın deniz gücü ve ticaretinin geleceğine vurulan yeni bir darbe idi. Bundan sonraki yıllarda Bizans hem Venedik'in hem de Cenova'nın esiri olacaktı. Bizans gelecekteki kötü kaderini kendi elleriyle çiziyordu.

Her ne kadar imparator VIII.Mikhail devrinde Cenova'ya verilen imtiyazlar – aynen imparator Aleksios Komnenos zamanında Vene-

²⁰ Bu savaş ve öncesinde yaşanan olaylar hakkında bk. D.J.Geanakoplos, "Greco-Latin Relation: the Battle of Pelagonia", *Dumbarton Oaks Papers*, 7 (1953), s.99-141. Ayn. mlf., *Emperor Michael Palaeologus and the West*, Cambridge 1959, s.47 vdd.

²¹ Dölger, *Regesten*, III, No.1890; krş. Heyd, *age*, s.480 vdd.; Ostrogorsky, *terc.İşiltan*, s.415

dik'e tanınan haklar gibi – başlangıçta büyük sorunlar yaratmadı ise de, kısa zamanda Bizans üzerindeki kötü etkilerini ortaya koyacaktı. VIII.Mikhail'in devleti böylesine ağır bir yükümlülük altına sokmasına hiç gerek yoktu; çünkü İstanbul'un geri alınışı ile ilgili yaşanan olaylar bunu açıkça göstermiştir. Nitekim bu anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Cenovalılar'ın hiçbir yardımı olmaksızın her türlü endişeden ve karşılaşılması muhtemel zorluklardan uzak bir şekilde İstanbul, Bizanslılar'ın kendi girişimleri sonucunda kolaylıkla ele geçirildi: 1261 yazında kumandan Aleksios Strategopulos idaresinde Bulgar sınırını kontrol için Trakya'ya gönderilen bir Bizans birliği İstanbul yanından geçerken inanılmaz şekilde şehrin tamamen savunmasız bir durumda olduğunu gördü. Gerçekten de tam bu sırada Venedik donanması ile Lâtin garnizonu Karadeniz'deki bir ada üzerinde bulunan Daphnusion kalesini ele geçirmek maksadıyla başkentten ayrılmış bulunuyordu. Bu fırsatı değerlendiren Bizans birliği 25 Temmuz 1261 sabahında yaptığı ani bir saldırıyla şehri ele geçirmeyi başardı. İmparator II.Baudouin ile adamlarının kaçıışı ise Lâtin hâkimiyetine son noktayı koydu. 15 Ağustos 1261 günü İstanbul'a giren VIII.Mikhail, Eylül ayında Ayasofya Kilisesi'nde yapılan muhteşem bir törenle yeniden taç giydi. Tahtın asıl vârisi IV.Ioannes Laskaris ise geri plâna itilmişti, birkaç ay sonra da ortadan kaldırıldı. Böylece Bizans'ın yeni dönemi Mikhail'in kurduğu Palaiologos Hanedanı ile başladı. Bu hanedan, 1453'de İstanbul'un Osmanlı Türkleri tarafından fethine kadar Bizans'ın hâkimiyetini elinde tutacaktı.

Böylece Bizans elliyedi yıl sonra İstanbul'u Haçlılar'dan geri alabilmişti, ama bu belki de onun gösterdiği son büyük çaba olmuştu. Çünkü yeniden kurulan Bizans artık Doğu'nun hükümran gücü değildi. Ancak eski prestijine dayanarak ayakta durabilecekti. İstanbul yine ortodoks hristiyanlığın ve imparatorluğun menkeziydi, ama bundan böyle gücü sadece görünüşte kalacaktı. Artık Dördüncü Haçlı Seferi sonunda doğuda kurulmuş birçok Frank prensliği ve İtalyan kolonisi ile eşdeğerde veya daha aşağıda bir devletcik olarak hayatını sürdürecekti. Marmara ve Ege bölgelerini kısmen elde tutmakla beraber, Anado-

lu'nun yanı sıra bu dönemde Balkan yarımadasını da hemen bütünüyle kaybetmiş durumdaydı. Burası Bulgar ve Sırlar'ın hâkimiyetine geçmişti; üstelik birkaç yıl sonra (1267) İstanbul'un karşısındaki Galata'nın bile bir Cenova kolonisine dönüşmesini önleyemeyecekti. Işın ilginç yanı, Bizans, Dördüncü Haçlı Seferi ile Batı'dan böylesine büyük bir darbe yemiş olmasına ve Batılılar'ın kendisinden ne kadar nefret ettiğini bilmesine rağmen, kendi imkânlarını başka şekillerde değerlendirerek varlığını sürdürmeye çalışmak yerine, bundan sonraki yıllarda yeni bir tehlike olarak karşısına çıkacak Osmanlı Türkleri'ne ve diğer hasımlarına karşı hep Batı'dan yardım istemek politikasını sürdürecekti. Hem de bunu halkının asla kabul etmeyeceğini bildiği Roma kilisesine boyun eğmek şartını (*union*) ileri sürerek Papa'nın aracılığı ile yapmaya çalışacaktı.

1261–1302 Yılları Arasında Bizans Devleti

13.yüzyılın ikinci yarısında yeniden kurulan Bizans artık her yönden tehdit altındaydı. Tek düşman Türkler değildi. Her tarafta tehlike vardı. Bizans bu tehlikelerin hepsine karşı koymak, çözüm bulmak zorundaydı. İstanbul'un geri alınışıyla bütün sorunlar çözülmüş değildi. Yunanistan hâlâ Batılılar'ın elindeydi. Bizans'ın ikinci bir uzantısı olan Epiros ise İznik Devleti ile birleşmeye asla yanaşmamış olup hâlâ ona karşı düşmanca tavrını sürdürmekteydi. Sırp ve Bulgar devletleri de aynı tutum içindeydi. Hepsi de Batı'nın Bizans'a karşı düzenleyeceği girişimlerde gönüllü olarak Batı'nın yanında yer almaya hazırdı. İtalyan deniz şehirleri tüm Bizans sularına hâkimdi; bunların özellikle yarım asırdan beri doğuda kurmuş oldukları kolonileri, devlet arazisindeki limanların ve Ege Denizi'ndeki adaların çoğunda varlıklarını sürdürmekteydiler. Batı'nın bu temsilcileri ancak kendi çıkarları doğrultusunda Bizans ile işbirliği yapmaya yanaşıyorlardı. Bütün bu zorlukların üstesinden gelmek ise, İstanbul'da yeniden kurulan Bizans Devleti için pek kolay olmayacaktı. Ama askerî güçle olmasa da bütün düşmanlarına karşı siyasî alanda uyguladığı – fakat hepsi de günü kurtarma politikasına dayalı – diplomatik oyunlar sayesinde Bizans, varlığını daha iki yüzyıl devam ettirmek imkânını bulacaktı.

Istanbul'un Bizanslılar tarafından geri alınışı ile buradaki Lâtin hâkimiyetinin son buluşu Batı'da büyük gürültü koparmıştı. Avrupa'da, özellikle İtalya'da, İstanbul Lâtin Devleti'nin yıkılışının intikamını almak isteyen pek çok kişi vardı. Bu düşmanlığın merkezi Sicilya idi. Buna mukabil VIII.Mikhail (1259-1282) Batı'nın yeni bir saldırısını önlemek üzere hemen harekete geçmişti. Mikhail önce kral Manfred'e karşı papa IV.Urbanus (1261-1264) ile – *union*'u gerçekleştirmek sözü vererek – anlaşmaya çalıştı. Fakat bu çabalar fazla bir yarar sağlamadı. Çünkü yine Papa tarafından desteklenen Yunanistan'daki Lâtin kuruluşlar ve – şimdi özellikle imparatorun Cenova ile ittifakı yüzünden Bizans'ın tabii düşmanı konumunda bulunan –Venedik'e karşı Güney-Yunanistan'da başlamış olan mücadele, elde edilen bazı başarılarla rağmen, 1264'de kötü sonuçlandı. Aynı şekilde Bizans'ın müttefiki Cenova filosu da Nauplia körfezinde yapılan savaşta Venedikliler'e yenik düştü. Bu durumda Mikhail Cenova'ya sırt çevirip yeniden Venedik ile anlaşmayı tercih etti. Birkaç yıl süren müzakerelerden sonra 4 Nisan 1268'de imzalanan anlaşma Venedik'e yine olağanüstü imtiyazlar kazandırdı²². Bu arada imparator serbest ticaret haklarını iade ederek ve üstelik Galata'da yerleşmelerine izin vererek Cenova ile de yeniden anlaşmıştı²³. Böylece Bizans iki rakip deniz cumhuriyetini de kendisine bağlayarak bunların tek taraflı düşmanlığından kurtulmayı hedeflemekteydi. Ama aslında şimdi kendisi ikisinin birden boyunduruğu altına giriyordu.

Bu arada Batı'da yeni gelişmeler olmuştu. Papalığın çağrısına uyarak İtalya'ya gelmiş olan, Fransa kralı IX.Louis'nin kardeşi Provence kontu Charles d'Anjou kral Manfred'e karşı 26 Şubat 1266'da yaptığı savaşı kazanmış ve Manfred'in savaşta ölümünden sonra onun yerine Sicilya ve Napoli kralı olmuştu. Papa IV.Clemens (1265-1268) tarafından desteklenen Charles d'Anjou Bizans'ın amansız bir düşmanıydı; en büyük arzusu Bizans'ı yıkıp İstanbul'da yeniden bir Lâtin Devleti kurmaktı. Charles d'Anjou'nun sahneye çıkışı Bizans için Manfred'den daha bü-

²² Dölger, *Regesten*, III, No.1960.

²³ Dölger, *Regesten*, III, No.1941

yük tehlike yarattı. Fakat Fransa kralı IX.Louis'nin 1270 yılında Tunus üzerine düzenlediği Yedinci Haçlı Seferi'ne ağabeyinin yanında katılmak zorunda kalan Charles d'Anjou, Bizans işini ertelemeye mecbur oldu. Fransa kralının çıkan salgın hastalık yüzünden Tunus'da ölümüyle hiçbir başarıya ulaşmadan son bulan Haçlı seferinden sonra ise, Charles Bizans'a karşı plânını yeniden ele aldı. Fakat 1271'de papa seçilen X.Gregorius (1271-1276) ile onun Bizans hakkındaki fikirleri pek uyuşmadı. Papa, Charles'ın Bizans'a saldırı plânından çok, *union* yoluyla Bizans'ı Roma'ya bağlamak istiyordu ve Bizans imparatorunun bu konudaki yaklaşımına sıcak bakmaktaydı. Bizans ise bu yıllarda nasıl Charles d'Anjou'ya karşı Papa ile anlaşmaya gayret gösteriyorsa, doğuda da Ortadoğu'nun üç büyük gücünü temsil eden Altınordu, İran Moğolları ve Memlûkler ile iyi ilişkiler kurmak çabası içindeydi. Bu devletlerin dostluğu sayesinde Anadolu'da Türkiye Selçuklular'ını, Balkanlar'da Bulgarlar'ı kendisine karşı baskı altında tutmaya çalışıyordu.

Ne var ki, Sicilya ve Napoli kralı Charles d'Anjou Bizans'a karşı beslediği düşmanca duygulardan hiç vazgeçmiyordu. Çevresi de onu bu konuda durmadan teşvik ve tahrik etmekteydi. Venedik'i kendi tarafına çekmeye uğraşan ve bu arada Arnavutluk, Tesalya ve Mora'da üstünlüğünü kanıtlamış olan Charles d'Anjou amacını gerçekleştirmek için Sırp'lar ve Bulgarlar ile de anlaşınca, dehşete düşen Bizans kendisine başka müttefikler arayacağı yerde yine Papa'nın yardımına başvurdu. Ancak bu defa Türkler'e karşı değil, Batılı din kardeşlerine karşı himaye istiyordu. Papa X.Gregorius ise böyle bir yardım için Roma ve İstanbul kiliselerinin birleştirilmesi (*union*) şartını öne sürdü²⁴. İmparator VIII.Mikhail Palaiologos kendini çaresiz görmekteydi; bu teklifi kabul etti. Lyon Konsili'ne yolladığı elçileri 6 Temmuz 1274'de kendi namına anlaşmayı imzalayarak hem Papa'nın hem de Roma inancının üstünlüğünü tanıdıklarını ilân ettiler²⁵. Ama bu çare hiçbir çözüm getir-

²⁴ Bu dönemde İstanbul-Roma kiliseleri arasındaki ilişkiler için bk. J.M.Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986, s.220-242.

²⁵ Lyon Konsili için bk. Hussey, *age.*, s.229-235; Geanakoplos, *Michael Palaeologus*, s.265 vdd.

medi. Bizans ortodoks halkı birleşmeye şiddetle karşı çıktığı gibi, bu durum ortodoks kilisesi içinde de ayrılıklara sebep oldu²⁶. Her ne kadar bu anlaşmadan sonra Bizans bazı askerî başarılar elde ettiyse de, bunlar hiçbir zaman Charles d'Anjou'nun yarattığı tehlikeyi ortadan kaldıracak çapta önem taşımadı. Bu dönemde Bizans'ın en büyük kazancı Ege Adaları'nın büyük bir kısmını yeniden eline geçirebilmiş olması idi.

Ancak X.Gregorius'dan sonra papa seçilen ve aynı onun gibi *union* politikasını benimsemiş olan III.Nicolaus'un 1280'de ölümünü müteakip Batı'nın Bizans'a karşı tutumu kökten değişti. Papalık tahtına çıkan IV.Martinus (1281-1285) tam anlamıyla Charles d'Anjou'nun oyuncağı oldu. Charles için yıllardan beri düşlediği plânlarını gerçekleştirmenin zamanı gelmişti. Derhal eski Lâtin hükümdarı II.Baudouin'in oğlu Philippe ve Venedik ile 1281'de "Palaiologoslu tarafından zorbaca ele geçirilen Roma İmparatorluğu'nun ihyası" için bir anlaşma imzaladı²⁷. Balkan devletleri de Bizans aleyhtarı bu ittifaka katıldılar. Üstelik papa IV.Martinus da, kilise birliğinin gerçekleşmesi için öylesine zor şartlara katlanmaya mecbur kalan VIII.Mikhail'i ayrılık taraftarı (!) olarak suçlayıp, bütün hristiyan hükümdarlarına onunla teması yasakladı. İşin aslında Bizans açıkça yalnızlığa itiliyor, Batı dünyası ona karşı savaş için birleşiyordu.

Herşeye rağmen Bizans, VIII.Mikhail'in siyasî alanda uygulamayı başardığı üstün politikası sayesinde hiç beklemediği bir anda Charles d'Anjou'nun plânlarını altüst etti. Mikhail yıllardan beri eski Sicilya kralı Manfred'in damadı olan Aragon kralı III.Peter ile temas kurmuş olup onu durmadan Charles d'Anjou'ya saldırmak ve Sicilya hâkimiyetini ele geçirmek hususunda kışkırtmaktaydı. Diğer taraftan Sicilya'nın yerli halkını da Anjoulular'ın hâkimiyetine karşı ayaklanmaya teşvik ediyordu. Bu amacına ulaşmak için de hem kral Peter'e hem de ada halkına çok bol para desteği yapmaktaydı. Ada halkı zaten Charles'ın ağır askerî masrafları yüzünden perişan hale gelmişti ve ona karşı kız-

²⁶ Ostrogorsky, terc.İşiltan, s.426 vd.

²⁷ Tafel, *Urkunden*, I, lxxxviii, s.286 vdd.

gınlık içindeydi. Mikhail'in körüklediği ve beklediği isyan nihayet Palermo'da, 31 Mart 1282 günü akşam olurken patladı. Büyük bir hızla bütün adaya yayılan bu kanlı ayaklanma Anjou hâkimiyetine son verdi²⁸ ve Ağustos ayında donanmasıyla Sicilya'ya gelen Aragon kralı III.Peter Palermo'da taç giyerek adanın yeni hâkimi oldu. Charles d'Anjou zorlukla İtalya'daki topraklarında tutunabildi. Uğradığı felâket bütün kudretini yoketmişti. Müttefikleri olan Papa ile ismen Lâtin hükümdarı Philippe ve Venedik de bu felâketi onunla paylaşmak durumunda kalmışlardı. Böylece Bizans diplomatik başarısıyla kendisini yirmi yıldan beri tehdit eden büyük tehlikeden kurtulmuş oldu.

Aynı dönemde Anadolu'da durum, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol istilâsı yüzünden gücünü ve bağımsızlığını yitirmesi nedeniyle sakindi. Aksi halde Bizans Türkler'in hücumlarına karşı dayanamazdı. Türkler'in şimdilik harekete geçemeyişleri, onun büyük şansydı. Ama bu durum pek uzun sürmeyecekti.

14.yüzyıl Bizans'ı yeni felâketlere sürükleyen olaylarla başladı²⁹. Babası VIII.Mikhail'in kıvrak siyasî görüşüne sahip olmayan imparator II.Andronikos (1282-1328)'un saltanat dönemi Bizans'ın kesin çöküşünün başlangıcı oldu. Günümüz tarihçilerinin bir kısmı bu çöküşün suçunu tamamen II.Andronikos'a yüklerken, bir kısmı da zaten malî ve askerî bakımdan bitkin hale düşmüş devletin bu dönemde karşılaştığı iç ve dış olayların gittikçe artan baskısına bağlarlar. Her iki görüşün de kabul edilecek tarafı vardır. Ancak sebepler ne olursa olsun, yaşanan

²⁸ Bu dönemde Bizans-Batı ilişkileri ve "Sicilya İkinci" adıyla bilinen bu isyan hakkında geniş bilgi için bk. St.Runciman, *The Sicilian Vespers. A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge 1958, terc.P.de Mendelssohn, *Die Sizilianische Vesper. Der Volksaufstand von 1282 und die europäische Geschichte im 13.Jahrhundert*, München 1976², s.166-170, 174-177, 185-188, 198-203, 207 vd.; D.J.Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West. Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Oxford 1966, s.84-111.

²⁹ Bizans Devleti'nin 14.yüzyılda kilise ve sosyal yaşamı hakkında bk. D.M.Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge 1979, s.66-97; ayn. mlf., *The End of the Byzantine Empire*, London 1979, s.22-72; Hussey, *age.*, s.255-260.

olaylar II.Andronikos'un bu zorlukların üstesinden gelecek kabiliyette bir kişi olmadığını göstermiştir. Çünkü Bizans İmparatorluğu tarihi boyunca birçok kez uçurumun kenarından akıllı ve kabiliyetli hükümdarları sayesinde dönebilmişti. Fakat Andronikos bunu yapamadı. Devletin bozulmuş olan idare sistemini düzeltmeyi ve savaş gücünün neredeyse tamamını oluşturan ücretli asker yerine yerli orduyu kuvvetlendirmeyi esas alacağına, büyük paraya malolduğundan askerî gücü bütünüyle azaltma yoluna gitti. Çağdaş tarihçi Nikephoros Gregoras'ın kaydına göre, bu dönemde ordunun sayısı gülünecek hatta yok sayılabilecek kadar küçültülmüştü³⁰. Aynı şekilde II.Andronikos Bizans domnmasını da, müttefiki Cenova'nın deniz gücüne güvenerek (!) yok etti. Böylece devleti ekonomik esaret yanında askerî bakımdan da Cenova'nın uyruğu yaptı. Devletin iç sorunlarına kalıcı bir çözüm getiremedi. Dış politikada izlediği yol ise, devleti silâh gücüyle savunmadığı için düşmanlarına para ödemek suretiyle barışı satın almaya ve de bu devletler ile evlenmeler yoluyla dostluklar kurmaya yönelik oldu. Her ne kadar babasının *union* politikasını tamamen terkettiyse de, ortodoks kilisesinde Lyon Konsili'nden beri başlamış olan bölünmeyi ve radikaller ile ılımlılar arasındaki kavgayı sona erdiremedi.

Herşeyin ötesinde II.Andronikos'un devletin savunmasını Cenovalıların eline bırakması en akıl almaz hata idi. Onun bu yanlış politikası sonucunda imparatorluk daha yüzyılın başında yeni büyük kayıplara uğradı; çünkü 1294 yılında Venedik ile Cenova arasında başlayan savaşa bir süre sonra Cenova'nın yanında katılan Bizans, iki rakibin 1299'da barış yapmaları ve Cenova'nın da savaştan çekilmesiyle Venedik karşısında yalnız başına kalıverdi. Devlet artık deniz gücünden de yoksun olduğu için tam anlamıyla çaresiz bir hale düşmüştü. Sonunda Venedik'in ağır şartlar içeren isteklerini kabul etmek ve 1302'de bir anlaşma imzalamak mecburiyetinde kaldı³¹. Bu anlaşma ile Venedik eski kapitülasyonları yanında adalarda yeni koloniler kurma hakkı kazandı. Cenovalılar da durumdan Galata'daki kolonilerinin etrafını sağ-

³⁰ Krş. *Byzantina Historia*, CSHB, Bonn 1829, s.158, 223.

³¹ Bu anlaşma için bk. Tafel, *Urkunden*, III, cccxc, s.391 vd.; Dölger, *Regesten*, IV, No.2247.

lam bir surla çevirmek hususunda yararlandılar. Ayrıca Cenovalı bir kumandan olan ve bir süredir Foça'da işlettiği şap madeninden olağanüstü servet sahibi olmuş bulunan Benedetto Zaccaria da 1304 yılında Bizans'a ait Sakız (Khios) adasını ele geçirdi.

Yaşadığı bütün bu felâketlere göğüs germeye çalışan Bizans, bu dönemde artık Anadolu'daki hemen bütün topraklarını da kaybetmiş bulunuyordu. Başkentin 1261'de İznik'ten İstanbul'a taşınmasından sonra devletin Balkanlar'da yapmak zorunda kaldığı mücadeleler ve Batı'nın durmadan sebep olduğu olaylar, doğudaki askerî savunmayı çok güçsüz kılmıştı³². İznik, Izmit, Bursa, Alaşehir gibi birkaç müstahkem kale ile İzmir, Foça, Karadeniz Ereğlisi gibi liman şehirlerinin dışında her yer Türkler'in eline geçmişti. Yıkılan Türkiye Selçuklu Devleti'nin yerine kurulan küçük Türk Beylikleri Batı Anadolu'da Bizans'dan aldıkları toprakları aralarında paylaşmaktaydılar. Bunlar arasında imparatorluğun eski Bithynia eyaletinde Söğüt merkez olmak üzere kurulan (1299) küçük bir Türk Beyliği ise Bizans için en büyük tehlikeyi oluşturmaya başlamıştı. Osman Gazi'nin idaresinde hızla gelişen bu beylik, Bizans'a karşı ilk zaferini daha 1301 yılında Koyunhisar Savaşı'nda kazanmıştı³³. Bu başarıyı, Kocaeli ve Marmara güneyindeki bölgede bulunan birçok kalenin fethi takip edecek ve daha aradan yarım asır geçmeden Bizans'da ve Balkanlar'daki karışıklıklardan yararlanan Osmanlı Türkler'i Avrupa kıtasına geçerek kısa zamanda Balkan yarımadasını fethedip Bizans'ı kendi toprakları içinde hapsedecekler ve Bizans'ın bundan sonraki yaşamında en etkili unsur olacaklardı.

Böylece 11.yüzyılın sonundan itibaren Bizans'ı ele geçirmek için onu devamlı taciz ederek ve kendini toparlaması için hiç rahat bırak-

³² Georgios Pakhymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, nşr.I.Bekker, Bonn 1835, I, s.310; Nikephoros Gregoras, *age*, I, s.138; ayrıca bk. P.Witteck, terc.O.Ş.Gök-yay, *Menteşe Beyliği. 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, TTK Yayını, Ankara 1986², s.15 vdd., 24 vdd.

³³ Bu dönemde Bizans-Osmanlı mücadeleleri için bk. Pakhymeres, *age*, s.327 vd. Koyunhisar Savaşı'nın yeri ve tarihi hakkında bk. H.Inalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayını 49, İstanbul 1997, s.78-105.

mayarak yiyip bitiren Batililar, bir bakima Osmanli Turkler'inin basarilarinin daha kolay ve daha çabuk sonuca ulaşmasına hizmet etmiş oldular.

BİZANS KAYNAKLARINA GÖRE IV. – XI. YÜZYILLARDA İSTANBUL VE ÇEVRESİNDE DEPREMLER*

Bizans tarih eserlerinde IV. – XI. Yüzyıllar arasında İstanbul ile Ege ve Doğu Akdeniz çevresinde yaşanmış depremlerle ilgili verilen bilgiler, bize oldukça zengin malzeme arzederler. Bu çalışmada, yukarıda belirtilen yüzyıllar içinde İstanbul'u etkileyen yer sarsıntuları ile çevresindeki bölgelerde büyük zararlara neden olmuş olan depremler ele alınacaktır.

Büyük Roma İmparatorluğu'nun IV. Yüzyılda yeni başkenti seçilen İstanbul¹, siyasî, askerî, ticarî ve coğrafi konumunun özelliği yanında doğal güzellikleriyle de yüzyıllar boyunca göz kamaştıran ve “Şehirler Kraliçesi” unvanına lâyık görülen bir şehir oldu. Ancak şehrin bulunduğu yerin jeolojik bakımdan bir talihsizliği vardı. İstanbul, sık sık depremlerin vuku bulduğu bir bölgenin içinde yer almaktaydı. Denildiğine göre, İstanbul M.Ö.500 ile M.S.1890 arasında uzayan 2390 yıllık sürede 584 deprem felâketiyle karşılaşmıştı². Bu çalışmanın konu-

* Bu makale, *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, *Bildiriler*, İstanbul 2001, s.51-65'de yayımlanmıştır.

¹ İmparator I.Konstantinos tarafından Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti seçilen İstanbul (Byzantion)'un kuruluşu için yapım çalışmaları 324 yılında başlamış ve şehrin resmî açılışı 11 Mayıs 330'da yapılmıştır.

² Bu konuda bk. O.Weismantel, *Die Erdbeben des vorderen Kleinasien in geschichtlicher Zeit*, (Diss., Marburg 1891), s.9; J.Dück, “Die Erdbeben von Konstantinopel”, *Die Erdbebenwarte*, III (1903-04), s.121-139, 177-196; G.Downey, “Earthquakes at Constantinople and Vicinity A.D. 342-1454”, *Speculum*, 30 (1955), s.596-600; P.Wirth, “Byzantinische Erdbebenliste”, *Byzantinische Forschungen*, 1 (1966),

sunu oluşturan 770 yıllık zaman kesitinde ise, Bizans kaynakları İstanbul ve çevresinde vuku bulan 48 deprem hakkında bilgi aktarmışlardır. Bu konuda Bizans tarih eserlerinde çeşitli kayıtlar bulunmakla beraber, en fazla veya en geniş bilgi veren tarihçiler arasında Ammianus Marcellinus, Agathias, Malalas, Theophanes, Kedrenos, Skylitzes ve Glykas'ı ön sırada belirtmek gerekir³.

Bu tarihçilerin eserlerine akseden bilgilerden öğrendiğimize göre, imparatorluğun yeni başkenti İstanbul kuruluşundan 12 yıl sonra ilk defa imparator Konstantios (337-361)'un saltanatının beşinci yılı olan 342 senesinde, en fazla imparatorluğun doğusunda tahribat yapan bir deprem ile sarsıldı⁴. Fakat İstanbul bu depremden fazla etkilenmedi. Ancak 358 yılı 24 Ağustos'unda Karadeniz'in güney kıyı şeridi boyunca Makedonya'ya kadar uzanan geniş bir bölgeyi içine alan ve en büyük tahribatı Bithynia eyaletinin (Kocaeli yarımadası) merkezi olan Nikomedeia (İzmit)'da yapan korkunç deprem İstanbul'da da şiddetli bir şekilde hissedildi. İzmit'i âdeta yok eden bu deprem tarihçi Ammianus Marcellinus tarafından tasvir edilmiştir⁵. Kısa süre önce, 17 Ağustos

s.393-399; A.Ducellier, "Les Séismes en Méditerranée Orientale du XIème au XIIIème Siècle, Problèmes de Méthode et Résultats Provisoires", Actes du X e Congrès International d'Etudes Byzantines, Athènes 1980, s.103-113; F.Vercleyen, "Tremblements de Terre à Constantinople: L'Impact sur la Population", *Byzantion*, LVIII (1988), s.155-173.

³ A.Marcellinus, terc.W.Hamilton, *The Later Roman Empire (A.D. 354-378)*, Penguin Books, 1986; Agathias, nşr.Niebuhr, *Agathiae Myrinaei Historiarum, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (bundan sonra kısaltması CSHB şeklinde verilecek), Bonn 1828, terc.J.Frendo, *Agathias. The Histories*, Berlin–New York 1975; Malalas, nşr.L.Dindorf, *Ioannis Malalae Chronographia, CSHB*, Bonn 1831, terc.M.Spinka-G.Downey, *Chronicle of John Malalas*, Chicago 1940; yeni terc.E.Jeffreys ve diğerleri, *John Malalas*, Melbourne 1986; Theophanes, nşr.I.Classen-I.Bekker, *Theophanis Chronographia, CSHB*, I-II, Bonn 1839-41, kısmen terc.H.Turtledove, *The Chronicle of Theophanes (A.D. 602-813)*, Philadelphia 1982; Kedrenos, nşr.I.Bekker, *Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope*, I-II, Bonn 1838-39; Glykas, nşr.I.Bekker, *Michaelis Glycae annales, CSHB*, Bonn 1836.

⁴ Krş. G.Downey, agm, s.596.

⁵ A.Marcellinus, XVII, 7, 1-8, terc.W.Hamilton, s.126 vd.

1999'da aynı bölgede yaşadığımız büyük felâketle çok benzerlik arzettiğinden dolayı Ammianus'un 24 Ağustos 358 depremi hakkında verdiği bilgiyi burada zikretmek istiyorum: "24 Ağustos gününün şafak vaktinde pırl pırl açık olan gökyüzü birdenbire kapkara bulutlarla kaplandı ve güneşin ışığı kayboldu. Heryeri öylesine bir sis tabakası kapladı ki, göz gözü görmez oldu; sanki Tanrı, gökyüzünün dört köşesinden rüzgârlarını buraya çağırmış, yıldırımlarını insanların üzerine fırlatıyordu. Aniden yeryüzü müthiş bir şekilde sallanmaya başladı. Dağlar inliyor, kıyı boyunca toprak parçalanıyordu. Rüzgâr kasırgaya dönüştü, birçok yerden sular fışkırdı. Yüksek yerlerdeki evler birbiri üzerine yıkıldı, çıkan korkunç gürültü gökyüzüne kadar yayıldı. Enkaz altında kalanların çığlıklarıyla her taraf çınlıyordu. Nihayet sabahın ikinci saati⁶nden az sonra hava açtı ve güneşin parlak ışıkları felâketin büyüklüğünü gözler önüne serdi. İnsanların bir kısmı üzerlerine yıkılan binaların altında can vermişti. Bir kısmı boyunlarına kadar yıkıntılar içine gömülmüştü. Bir kısmı da kırılıp fırlamış kalasların keskin uçlarına çakılıp kalmış sarkıyordu. Pek çok kişi ilk anda ölmüştü ama enkaz altında yara almadan kısılıp kalmış olanlar da vardı. Bu zavallılar açlıktan feci şekilde ölene kadar bir yardımla kurtulmayı beklemişlerdi. Bütün özel ve kamu binaları yıkılmıştı. İmparatorun karısı Eusebia şerefine yaptırıp "Pietas"⁷ diye adlandırdığı kilise de yıkılmıştı ve kilisenin başı olan Aristaenetus da enkaz altında kalıp ölmüştü. Herkes kendi canının derdine düşmüştü. Herşeye rağmen depremin hemen sonrasında başlayan ve beş gün beş gece devam eden korkunç yangın her tarafa yayılıp herşeyi yok etmeseydi pek çok insan kurtarılabilirdi."

Bu felâketten yedi yıl sonra, imparator Valens'in ilk saltanat yılına isabet eden 365 senesinin 21 Temmuz günü Ege ve Doğu Akdeniz bölgesinde çok şiddetli bir deprem vuku buldu. Tarih kitaplarına akseden büyük bir ihtimalle merkez üssü denizde olan bu deprem hakkında bilgi veren tarihçiler arasında Ammianus Marcellinus bu depremin sadece Pelopones'de yaptığı korkunç tahribatı hikâye etmiştir. Onun

⁶ Roma yaz saatine göre günün ikinci saati sabah 05.42 – 06.58 arasındır, krş. J.Carcopino, *Rom. Leben und Kultur in der Kaiserzeit*, Stuttgart 1986(3), s.215.

kaydına göre⁷, böylesine korkunç tahribat yapan bir deprem daha önce ne gerçek hayatta yaşanmış, ne de efsanelerde anlatılmıştı. “Gün henüz ağardığında müthiş gök gürültüleri ile başlayan bir fırtınadan sonra dünyanın sağlam kabuğu titredi, sallandı, sarsıldı. Deniz yatağını boşalttı, yuvarlanıp gerilere kaçtı. Denizin olduğu yer bomboş kaldı. O vakte kadar denizin çamurlu tabanında gizli duran dağlar, vadiler ilk defa güneşi gördü. Gemiler ve denizin içinde yaşayan çeşitli canlılar susuz bir kova içinde kalmış gibiydiler. Sonra deniz, sanki öfkeden kudurmuşçasına gürleyen dalgalarla geri döndü ve adaların, kıyıların, şehirlerin üzerine saldırdı⁸. Şehirlerdeki sayısız bina yerle bir oldu. Yeryüzünün şekli değişti. Denizin hiç beklenmedik şekilde bir anda geri dönmesiyle binlerce kişi sular içinde kaybolup gitti. Sular durulduğunda, gelgit yapan dalgaların şiddetiyle birçok geminin parçalandığı görüldü. Mürettebatın cesetleri sırtüstü veya yüzükoyun suda yatmaktaydı. Bazı gemiler ise fırtınanın sürüklemesiyle karada 2-3 km. içeriye taşınmış ve binaların damlarına oturmuştu.” Ammianus hikâyesini “Ben, Methone⁹ yakınlarında yolculuk yaparken parçalara bölünmüş ve çürümüş böyle bir gemiyi bizzat gördüm” sözleriyle tamamlamaktadır.

Bu depremin Doğu Akdeniz’in güney kıyılarında özellikle Iskenderiye’de yaptığı tahribat ise tarihçi Theophanes tarafından anlatılmıştır¹⁰. Theophanes, bu depremin bütün dünyada hissedilen çok büyük bir yer sarsıntısı olduğunu belirttikten sonra, aynen Ammianus’un anlattığı gibi bir tsunami tasviri yapmaktadır. Onun rivayetinden, (herhalde kabaran suların etkisiyle) Iskenderiye limanındaki gemilerin kıyıdan yukarı doğru savrulduğunu, bunların surların üzerine çıktığını hatta şehrin içindeki avlulara ve evlere kadar sürüklendiğini ve deniz geri çekilince gemilerin toprak üzerinde kupkuru kaldığını, yer sarsıntısı dolayısıyla kaçışan halkın terkedilmiş olan bu gemilerdeki ticarî

⁷ A.Marcellinus, XXVI,10, 15-19, terc.W.Hamilton, s.333.

⁸ Bu tasvir bir *tsunami* olayının yaşandığını gösteriyor.

⁹ Methone (Modon), Pelopones yarımadasının güneybatı ucunda önemli bir liman şehri.

¹⁰ Theophanes, *age*, 5859, s.87 vd.

malları yağmalamak için gemilere saldırdıklarını ve tam bu sırada suların geri gelmesiyle hepsinin sular altında kalıp can verdiğini öğrenmekteyiz. IV.yüzyılın sonuna doğru vuku bulan başka bir deprem ise tarihçi Glykas tarafından kaydedilmiştir¹¹. Onun kaydına göre, 395 senesinde yeniden yeryüzünü sarsan şiddetli bir depremin İstanbul'da da hissedildiği anlaşılmaktadır.

Bizans tarih eserlerinin kayıtlarına göre, V. ve VI.yüzyıllar belki de İstanbul'un sayıca en çok deprem felâketi yaşadığı dönem olmuştur. Kaynaklar V.yüzyılın ilk çeyreğinde 402, 403, 407, 412, 417 ve 423 yıllarında İstanbul'un depremlerle sallandığını kaydetmişler¹², fakat bu depremlerin şehre ne ölçüde zarar verdiğini açıkça belirtmemişlerdir. Sanırım, arka arkaya vuku bulan bu depremleri, önemli zararlar vermemiş orta büyüklükte sarsıntılar olarak değerlendirmek mümkündür. Buna mukabil tarihçiler, V.yüzyılın başında İstanbul'da çıkan yangınların en az bu depremler kadar şehre zarar verdiğini, hele 404 yılında dinî kargaşanın sebep olduğu isyan sırasında aralarında Ayasofya Kilisesi'nin de bulunduğu pek çok binanın yanıp kül olduğunu yazmışlardır.

Bizanslı tarihçiler genelde depremlerin şehirlerde yol açtığı zararları anlatmışlarsa da, halkın bu olaylardan nasıl etkilendiğine nadiren yer vermişlerdir. Ancak Theophanes, imparator II.Theodosius (408-450)'un yirmi dokuzuncu saltanat yılında 25 Eylül 437'de İstanbul'da yaşanan ve büyük tahribata sebep olan şiddetli depremi bize naklederken bu felâketin halk üzerindeki etkisini de ayrıntılı şekilde hikâye etmiştir¹³.Theophanes, daha ilk sarsıntılarda tüm şehir halkının evlerini terkettiğini, kimsenin evinde uyumaya cesaret edemediğini ve açık alanlarda çadırlar kurup oralarda uyduğunu, sarsıntıların dört ay boyunca sürdüğünü, bu zaman zarfında şehir halkının çoğunun surlar di-

¹¹ Glykas, *age*, s.478 vdd.

¹² Kaynakların kayıtlarından 407 ve 417 yıllarındaki depremlerin İstanbul'da 402, 403, 412 yıllarındaki yer sarsıntularından daha şiddetli hissedildiği, 423 yılında ise tek değil birbirini takip eden yer sarsıntıları yaşandığı anlaşılıyor.

¹³ Theophanes, *age*, 5930, s.143 vd.

şında “Campus” denen yerde toplandıklarını ve orada piskopos ile beraber gece gündüz dua ettiklerini, birçok insanın ise yıkılan evlerin altında kalıp öldüğünü, bazen kurtarma çalışmalarının başarıya ulaştığını ve insanların günler sonra evlerinin yıkıntıları arasından canlı çıkarıldığını, bu felâketin verdiği acı yüzünden imparatorun da yas tuttuğunu, günlerce tacını ve purpur kıyafetini giymediğini yazmıştır. İstanbul halkını korku içinde bırakan ve ciddi zararlara neden olan 437 depremi Theophanes’in dışında başka tarihçiler tarafından da kaydedilmiştir¹⁴.

Bunu 442 ve 447 yıllarındaki depremler takip etmiştir Ne var ki, her iki depremin de merkez üssü belli değildir. Ama özellikle bu 447 depreminin İstanbul’da şiddetle duyulduğu ve halkı paniğe düşürdüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır¹⁵. Bu deprem sadece şehir içindeki binaları değil, başkent sınırlarını 2 km. daha genişletmek amacıyla yapıyı 413 yılından beri süre gelen ve tam da bu sırada tamamlanmış olan yeni sur duvarlarının bir kısmını da yıkmıştı. Aynı yıllarda Atilla’nın şahsında çok tehlikeli bir hal almış olan Hun tehdidi yüzünden İstanbul halkı büyük bir korku içine düşmüş bulunuyordu. Bu sebeple yıkılan sur kesiminin yeniden inşası *praefectus* Constantinus Cyrus’un idaresinde herkesin katılıp olağanüstü bir çabayla çalışması sonunda iki ay gibi çok kısa zamanda tamamlanmıştı ve Rhegion Kapısı (Mevlevîhâne Kapısı) üzerine bu olayı simgeleyen bir kitabe de konmuştu¹⁶.

Üç yıl sonra 26 Ocak 450’de İstanbul tekrar şiddetli bir depremlerle sarsıldı¹⁷. Ancak 465 yılının 1 Eylül gecesinde çıkan ve günlerce süren yangın, atlatılan birçok deprem felâketinden daha çok şehre zarar verdi. 467/68’de ise Trakya, Çanakkale ve Ege adalarında arka arkaya vu-

¹⁴ Manasses, nşr.I.Bekker, *Constantini Manassis Breviarium Historiae Metricum*, CSHB, Bonn 1837, s.119; Kedrenos, *age*, s.599 vd.; Glykas, *age*, s.483 vdd.

¹⁵ Bazı kaynaklarda 437 yılına ait depremlerle ilgili bilgiler bu deprem için verilmiştir, krş. G.Downey, *agm*, s.597.

¹⁶ Lâtince kitabenin metni şöyledir: “Theodosius’un emri üzerine iki aydan daha az bir sürede Constantinus verilen emri yerine getirdi ve sevinçle bu sağlam duvarları inşa etti.” Aynı yerde bu olay için bir de Grekçe kitabe bulunmaktadır.

¹⁷ Malalas, *age*, s.363.

ku bulan depremler İstanbul'da da hissedildi. Üstelik aynı yıl içinde İstanbul üç-dört gün süren sağnak halinde yağan yağmurlar yüzünden, hemen bütün Bithynia bölgesini de içine alan korkunç bir sel felâketine de uğradı¹⁸.

Theophanes ve Kedrenos'un kayıtlarından, 477 yılı depreminin de İstanbul'a büyük zarar verdiğini öğreniyoruz. Bu iki tarihçinin verdikleri bilgiden çıkan sonuca göre, İstanbul kırk yıl önceki depremde olduğu gibi yine 25 Eylül günü korkunç bir yer hareketiyle sarsılmış, birçok kilise, ev ve bina yıkılmış, pek çok insan enkaz altında kalarak ölmüş, Forum'da duran sütunun üzerindeki heykelin elinde tuttuğu dünyayı tanımlayan küre ile Taurus Meydanı'ndaki sütuna yerleştirilmiş Büyük Theodosius'un heykeli düşüp kırılmış ve şehri kuşatan büyük surun iç duvarları da kısmen yıkılıp paramparça olmuştu¹⁹. Tam on yıl sonra 26 Eylül 487 günü ise İstanbul, Balkan Yarımadası'nın kuzeyine kadar uzayan bölgede hissedilen şiddetli bir depremle yeniden sallandı²⁰. Böylece V.yüzyılda İstanbul yangın ve sel baskını gibi doğal afetler yanında 13 deprem felâketi yaşamış oldu.

VI.yüzyıl da, İstanbul için depremlerin çok sayıda yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkıyor. Kedrenos²¹, imparator I.Iustinus döneminde 525 yılının 4-7 Ekim günlerinde İstanbul'un değişik semtlerini vuran şiddetli depremin fasıllarla devam ettiğini, sarsıntıların birçok bina, kilise, bu arada imparator I.Theodosius ile Arcadius'un heykellerini de yıktığını yazmıştır; ancak 526 yılına da sarkan bu deprem en büyük tahribatı Antakya'da yapmıştır. Antakya'nın uğradığı felâketle ilgili olarak Malalas, 20 Mayıs 526 günü şehri yerle bir eden depremin arkasından gökten geldiği sanılan bir ateşin hemen her tarafta yangınlara sebep olduğunu, depremden sağ kurtulanların büyük bir kısmının da

¹⁸ Priskos, fragmenta 43, terc.A.Ahmetbeyoğlu, *Greğ Seyyahı Priskos (V.Astr)'a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul 1995, s.73.

¹⁹ Theophanes, *age*, 5970, s.194 vd.; Kedrenos, *age*, s.618 vd.

²⁰ *Chronicon Paschale*, nşr.L.Dindorf, *CSHB*, I-II, Bonn 1832, s.605.

²¹ Kedrenos, *age*, s.640 vd.

alevler arasında can verdiğini, haber İstanbul'a ulaştığında imparatorun resmî yas ilân ettiğini ve şehrin yeniden inşa edilmesi için gereken parayı gönderdiğini yazarken²², Kedrenos da Antakya'da vuku bulan korkunç depremi şu sözlerle anlatmaktadır²³: "Tanrı'nın öfkesi öylesine korkunçtu ki, neredeyse şehrin tamamı yıkılıp halkına mezar oldu. İnsanların bir kısmı enkaz altında kalmış ama ölmemişti. Fakat bunlar henüz canlıyken toprağın altından dışarı çıkan ateş onları yakıp kavurdu. Başka bir ateş de kıvılcımlar saçarak gökyüzünden yere döküldü. Sarsıntılar 526 yılı Mayıs ayına kadar sürdü ve ayakta kalan yapıları da yıktı. Bu arada Antakya'nın patriği Euphrasius da toprağın altında kalıp öldü. Bütün binalar ve tapınaklar yıkıldı ve şehrin güzelliğinden geriye hiçbir şey kalmadı. Sonunda erkeklerin, kadınların, çocukların, bebeklerin binlercesini, yıkılan binaların dağ gibi yığılmış malzemesi örttü. Tanrı'nın bir kente yönelik öfkesinin böylesine korkunç ve acımasız oluşu insanları dehşete düşürdü; bu felâket uzun süre kimsenin aklından çıkmadı." Bunun yanı sıra 526 yılındaki deprem hakkında Zonaras ve Glykas'ın verdikleri bilgiden bu yer sarsıntısının İstanbul dışında Marmara Denizi'nin güney ve doğu kıyılarını da etkilediğini ve Izmit ile Iznik'de de büyük zararlara neden olduğunu öğreniyoruz²⁴.

İstanbul halkı bu depremin acısını unutamadan imparator I.Iustinianus (527 – 565)'a karşı 532 yılında Yeşiller ve Maviler adıyla bilinen partilerin beraberce çıkardıkları ve altı gün süren Nika İsyanı sırasında her taraftan ateşe verilen başkent âdeta harabeye döndü. Aralarında ikinci defa yanan Ayasofya Kilisesi'nin de bulunduğu en güzel binalar,

²² Malalas (XVII, s.419), diğer birçok tarihçi gibi, doğa olaylarını dinî duygularla açıklamak ve bu felâketleri günahlarından dolayı insanları cezalandırmak isteyen Tanrı'nın öfkesine bağlamak eğilimindedir. O, Tanrı'nın kötülere hiçbir zaman affetmediği gibi, iyileri de mucizeler yaratarak felâketlerden kurtardığını örnekler vererek anlatmaya çalışmıştır.

²³ Kedrenos, aynı yer.

²⁴ Zonaras, nşr.M.Pinder-Th.Büttner-Wobst, *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum, Libri XIII-XVIII, CSHB*, I-III, Bonn 1841-1897, III, s.263; Glykas, *age*, s.493.ve 500.

en nefis sanat âbideleri yakılıp yıkıldı; ayrıca 30.000'in üstünde insanın öldürülmesiyle çok kanlı şekilde bastırılan isyan hareketi büyük can kaybına sebep oldu. Buna mukabil kaynakların özellikle Malalas'ın verdiği bilgiye göre 532 yılında dünyanın her tarafında hissedilen deprem ile 533 yılının Kasım ayında vuku bulan depremin İstanbul'da ciddi bir hasar yaratmadığı anlaşılıyor²⁵. Fakat 16 Ağustos 542'de yaşanan deprem İstanbul'da pek çok binanın ve Yıldızlı Kapı yakınındaki sur duvarlarının yıkılmasına neden oldu. Bu depremle ilgili olarak Theophanes ve Kedrenos'un verdikleri bilgiye göre de²⁶, Konstantinos Forum'unda duran heykelin elinde tuttuğu mızrak ile Kserolophos'daki heykelin sağ eli kırılıp yere düşmüştü; birçok kişi hayatını kaybetmiş, insanların içini büyük korku kaplamıştı.

Ertesi yıl 6 Eylül 543'de İstanbul yeni bir yer sarsıntısı ile sallandı; o yıl sarayın önüne dikilen ve imparator I.Iustinianus'un – "Augustus" adı verilen - atlı heykelinin üzerinde durduğu bronz sütun da devrildi Yer kabuğunun hemen her tarafında duyulan bu deprem özellikle Kyzikos'da büyük tahribata neden olup şehrin yarısını yıktı²⁷.

Üç yıl sonra 546'da Trakya bölgesinde kesintisiz yağmurlar ve İstanbul'da bir deprem oldu. Bunu 548 yılında yoğun yağışlar ve sık sık yer sarsıntıları takip etti. Şubat ayındaki şiddetli sarsıntı ise halkı büyük korkuya düşürdü²⁸.

İstanbul 15 Ağustos 554 Pazar günü şafak sökmeden önce yeniden şiddetli bir sarsıntıyla sallandı; pek çok bina, hamam, kilise ve şehir surlarının bir kısmı yıkıldığı gibi özellikle surlara yakın mahallelerde yıkılan evlerin altında kalan birçok insan öldü. Şehri onbeş gün süreyle sarsan ve imparatorluğun pek çok yerinde hissedilen bu deprem İzmit'in de büyük bir kısmını yıktı²⁹. Ancak Marmara bölgesi dışında bu

²⁵ *Chronicon Paschale*, s.629; Malalas, *age*, s.456 ve.478.

²⁶ Theophanes, *age*, 6034, s.345 vd.; Kedrenos, *age*, s.656.

²⁷ Malalas, *age*, s.482; Theophanes, *age*, 6036. s.347.

²⁸ Malalas, *age*, s.483; Theophanes, 6038 ve 6040, *age*, s.348 ve 350; Kedrenos, *age*, s. 658.

²⁹ Agathias, *age*, 2.15, terc.J.Frendo, s.47; Malalas, *age*, s.486 vd.; Theophanes, *age*, 6046, s.354 vd.; Kedrenos, *age*, s.674 vd.

depremin en büyük tahribatının Güneydoğu Akdeniz’de olduğu anlaşılıyor. Pek çok şehri yerle bir eden bu deprem hakkında bize geniş bilgi veren, bu olayı Iskenderiye’de bizzat yaşamış olan Agathias’dır. Onun bu konuda verdiği ayrıntılı bilgi özellikle Beyrut ve Iskenderiye şehirleri ile İstanköy (Kos) Adası’na aittir³⁰. Agathias’ın anlattığı bu olayları, özetleyerek de olsa, burada belirtmek istiyorum: Agathias canlı bir tasvir çizerek, bu deprem sırasında Filistin sahilinin mücevheri addolunan güzel Beyrut’un tamamen harap olduğunu, dünya çapında meşhur mimarî hazinelerinin bir enkaz yığını haline geldiğini, yerli halkın ve oraya hukuk okumaya gelmiş asil ailelere mensup pek çok kültürlü gencin enkaz altında ezilip öldüğünü, şehirde uzun bir geleceğe sahip olan hukuk eğitiminin yıkılan okul binalarının yeniden inşa edilmesine kadar komşu Sidon şehrine taşındığını anlattıktan sonra Iskenderiye’de kendisinin tanık olduğu olayları da, “Bu sıralarda Nil üzerindeki büyük şehir Iskenderiye’de de sarsıntular hissedildi; bu ise o bölge için beklenmedik bir olaydı. Bütün halk özellikle yaşlılar bu duruma çok şaşıtı. Kimse evinde kalamıyordu, herkes panik içinde sokaklarda toplanmıştı. Ben de hukuk eğitimim³¹ dolayısıyla bu sırada oradaydım İtiraf etmeliyim ki, sarsıntıların hafif olmasına rağmen çok korktum. Beni asıl endişelendiren husus taşlarla çarpık çurpuk yapılmış evlerin en küçük sarsıntıya bile dayanacak durumda olmamasıydı. Toplumun kültürlü kesimi bile sadece olanlardan değil, olayın tekrar etmesi ihtimalinden dolayı korku içindeydi” şeklinde tasvir etmiş ve anlatımına Kos Adası’nın uğradığı felâketin hikâyesiyle devam etmiştir: “Bu deprem sırasında Ege Denizi’nin güney ucundaki Kos Adası da tamamen tahrip oldu. Şimdiye kadar görülmemiş bir felâketle Ada’nın ufak bir bölümü dışında hiçbir şey ayakta kalmadı. Deniz öylesine inanılmaz bir seviyeye yükseldi ki, kıyıdaki binaları içindeki insanlarla birlikte yutup yok etti. Ben Iskenderiye’den İstanbul’a gemiyle giderken oraya indim ve karaya ayak basar basmaz anlatılması zor bir manzara ile karşılaştım. Hemen hemen bütün şehir taşlar, kırık sütun par-

³⁰ Agathias, aynı yer.

³¹ Eserin İngilizce tercümesinde Agathias’ın hukuk yerine *rhetorik* tahsil ettiği ileri sürülüyor (s.48 n.17).

çaları ve kalaslarla kaplıydı. Bir zamanlar sokak olan yerler kalın bir toz tabakasıyla örtülmüştü. Ama sağlam inşa edilmemiş birkaç ev ayakta kalmıştı! Ve orada burada perişan durumda birkaç insan görünüyordu. Üstelik içme suyuna deniz suyu karışmış ve içilemez hale gelmişti. Herşey harap olmuştu.”

Ertesi yıl, 11 Temmuz 555’de İstanbul yeni bir depremle sallandı ama şehirde herhangi bir zarar olmadı³². Fakat birçok tarihçinin kat ettiği gibi, 557 yılında İstanbul arka arkaya depremlerle sarsılıp durdu. Theophanes’in bildirdiğine göre³³, 2 Nisan ve 6 Ekim günlerindeki yer sarsıntılarını 14 Aralık günü vuku bulan şiddetli bir deprem takip etti; birçok bina yerle bir oldu, birçok kilise yıkıldı ve şehir surlarının da bir kısmı çöktü. Deprem özellikle Hebdomon (Bakırköy civarı) bölgesinde büyük hasar yaptı. Bu bilgilere ilâve olarak Kedrenos’un kaydından ise³⁴, Hunların ve Slavların akınlarını engellemek için imparator Anastasius’un Trakya’da yaptırmış olduğu surun da bu depremde yıkıldığını öğreniyoruz. Ancak bu korkunç deprem hakkında en geniş bilgiyi Agathias vermektedir. O, görülmemiş şiddetteki ve süresi uzun bu deprem ile İstanbul’un âdeta yerle bir olduğunu söylemekte³⁵ ve olayı şöyle hikâye etmektedir: “Geleneksel şekilde her yıl kutlanan Brumalia Festivali³⁶ sırasında gece yarısına doğru herkes yataklarında sakin uyurken felâket aniden geldi ve bütün binalar temellerine kadar sarsıldı. Şiddetli sarsıntılar âdeta bir zirveye ulaşır gibi gitgide gücünü arttırdı. Herkes uyandı, her tarafta feryatlar ve ağlamalar duyuluyordu. Herkesin dudaklarından dualar dökülüyordu. Her sarsıntının ardından yerin içinden gökgürültüsünü andıran sesler geliyor

³² Theophanes, *age*, 6047, s.355.

³³ Theophanes, *age*, 6050 – 6051, s. 357 vd.

³⁴ Kedrenos, *age*, s.676.

³⁵ Agathias, *age*, 5. 3, s.281 vd., terc.J.Frendo, s.137.

³⁶ Brumalia Festivali, pagan kökenli olduğu halde hâlâ kutlanmaktaydı. 24 Kasım – 17 Aralık günleri arasında kutlanan bu festival yirmi dört gün sürüyordu. Festivalin her günü Grek alfabesinin bir harfine karşılıktı. İmparator halkın belli sınıfına mensup olan kişileri adlarının baş harfine uygun olan günde misafir olarak saraya davet ederdi.

ve bu sesler duyulan dehşet ve korkuyu arttırıyordu. Çevrede bilinmeyen bir kaynaktan buhar gibi bir duman mat bir ışıkla birlikte yükseldi. Halk panik içinde evlerinden sokaklara fırlamıştı; sanki dışarıda olurlarsa ölüm onlara tesir edemezmiş gibi! İnsanlar Tanrı'dan medet umar gibi gözlerini gökyüzüne çevirmişlerdi, kendilerini tehdit eden bu tehlikeye karşı Tanrı'dan merhamet dileniyorlardı. Fakat üzerlerine sadece sulu kar indi ve soğuğun verdiği acılar içinde kaldılar. Ama yine de evlerine girmediler; ancak bazı kişiler kiliselere girip diz çökerek dua etmeye başladı. Öte yandan deprem bir çeşit sosyal eşitlik getirmişti; çünkü herkes aynı şekilde ölümle burun burunaydı. Deprem normal hayatın akışını değiştirmekteydi. Kadınlar, hatta yüksek sınıfa mensup hanımlar bile erkeklerle bir araya geliyordu. Yaşlılara gösterilen saygı kaybolmuştu ve artık köleler efendilerine itaat göstermiyorlardı. Yaşadıkları dehşet insanların ya inancını daha çok güçlendiriyor, ya da Tanrı'ya olan inançlarını yitirmelerine neden oluyordu. Şehirde özellikle liman bölgesinde pek çok bina yıkıldı; Çok sayıda insan öldü; bu arada senato üyesi Anatolios da evinde uyurken üzerine yıkılan duvardaki mermer levhanın altında kalıp öldü³⁷. Gün ışınınca insanlar yakınlarını bulmak için harekete geçti; sevdiklerinin yüzlerini görünce sevinç içinde birbirlerine sarıldılar, şaşkınlık ve mutluluktan ağlayarak öpüştiler.”

³⁷ Günümüzde de deprem sonrasında halk arasında çıkan bazı dedikodulara tanık olduğumuz için Agathias'ın Anatolios'un ölümüyle ilgili verdiği bilgiyi ilgi çekici buldum. Yazar, Anatolios'un cesedi gömülmek üzere götürülürken bazı kişilerin onun ölümü hakkında rivayetler yaymaya başladığını, onun kötü ve insafsız bir adam olduğunu ve pek çok kişiyi soyduğu için Tanrı tarafından böyle cezalandırıldığını söylediklerini yazmakta, fakat kendisinin bu dedikodulara her zaman temkinli bir yorumla yaklaştığını söylemekte ve bu konudaki fikirlerini belirtirken, “Şüphesiz deprem iyilerle kötülerini ayırdı etseydi, yani kötüler feci şekilde ölse iyiler kalsaydı, bu hayırlı bir durum olurdu. Ama Anatolios'un gerçekten kötü olduğunu kabul etsek bile ondan daha kötüler de vardı şehirde ve onlara bir şey olmadı! Bu, öyle kolay ve açık şekilde anlaşılacak bir mesele değildir” demekte ve görüşünü şu sözlerle bitirmektedir, “Neyse, bu dünyadaki durumumuzu ve hakkettiğimiz ceza veya mükafatı ancak öbür dünyaya gidince anlayacağız.”

Agathias ayrıca bu deprem sonrasında İstanbul'u kasıp kavuran veba salgınına da anlatmaktadır³⁸: “O yıl baharın başlangıcında (558 ilkbaharı) ikinci bir veba salgını başkentte yayıldı ve pek çok sayıda insanı yok etti. İmparator Iustinianus'un hükümdarlığının 15.yılında³⁹ başlayan veba bizim taraftan başka yerlere sıçramıştı. Ama bu felâketi yaşayıp sağ kalanlara nefes alacak kadar zaman bıraktıktan sonra, sanki ilk defasında pek acele gitmiş de pişman olmuş gibi, yine İstanbul'a döndü. İnsanlar sürüler halinde ölüyordu. Hastalığa karşı koyanlar ancak 5 gün dayanabiliyordu. Salgının belirtileri birincisinden farklı değildi; kasıklarda şişme ve ölüncüye kadar kurbanını bırakmayan yüksek ateş! Fakat bazılarında sancı ve ateş olmuyordu. Bunlar hiçbir belirti yokken evlerinde normal işlerini yaparken veya sokakta yürürken aniden düşüp ölüyorlardı. Her yaştan insan hastalığın kurbanı oluyordu.”

Bu salgın sırasında veya hemen sonrasında 7 Mayıs 558 günü vuku bulan yeni bir deprem ise Ayasofya Kilisesi'nin büyük kubbesiyle doğu yarım kubbelerini yıktı⁴⁰.

Yirmi yılı aşkın sakin geçen bir dönemden sonra 577'de Antakya'da 580 (veya 581) yılında da hem İstanbul hem de Antakya'da bir depremin yaşandığından haberdarız⁴¹.

Bunu, imparator Maurikius'un saltanatının birinci yılında 10 Mayıs 583'de vuku bulan bir deprem takip etti. Bu olayla ilgili olarak Theophanes, korkuya kapılan halkın topluca kiliselere sığındığını ve o gün yapılacak bir törenin yapılamadığını kaydetmiştir⁴². Kedrenos ise bu depremden önce aynı yılın Nisan ayında Forum'da çıkan yangının ve daha sonra patlayan kasırgaların İstanbul'da büyük zararlara neden olduğunu yazmıştır⁴³. Böylece İstanbul halkı son iki yüzyılda depremler-

³⁸ Agathias, *age*, 5. 10, s.297 vd., terc.J.Frendo, s.145.

³⁹ Agathias (aynı yer)'in ifadesinden anlaşıldığına göre ilk veba salgını 543 yılında yaşanmış olmalıdır.

⁴⁰ Theophanes, *age*, 6051, s.359 vd.

⁴¹ Krş.G.Downey, *agm*, s.598.

⁴² Theophanes, *age*, 6075, s.388 vd.

⁴³ Kedrenos, *age*, s.691 vd.

rin yanı sıra yangınların ve salgınların sebep olduğu ağır kayıplara da katlanmak zorunda kaldı.

Buna mukabil VII.yüzyıl deprem açısından İstanbul için huzurlu bir devre oldu. Bize ulaşan bilgilerden bu dönemde imparator Heraklios'un taht'a çıkışından takriben iki ay sonra 20 Nisan 611'de vuku bulan tek bir deprem yaşandığını öğreniyoruz⁴⁴.

Bu tarihten sonra ise 26 Ekim 740'a kadar şehrin 129 yıl depremden uzak bir hayat sürdüğü görülüyor. Fakat kaynaklara geniş şekilde aksetmiş olan 740 yılı depremi hem İstanbul'da hem de çevresinde büyük tahribat yaptı. Theophanes ve Kedrenos'un verdikleri bilgiye göre⁴⁵, imparator III.Leo'nun hükümdarlığının son yılında 26 Ekim günü öğle saatlerinde İstanbul çok şiddetli bir depremle sallanmış, birçok kilise, manastır ve büyük bina yanında Aya Irini kilisesi de kısmen yıkılmıştı, ayrıca Kserolophos'da duran imparator Arcadius'un anıtı başta olmak üzere birçok heykel yere yuvarlanıp parçalanmıştı. Aynı zamanda kara surunun büyük bir kısmı da parçalanmış ve çöken evlerin altında kalan pek çok insan ölmüştü. Ayrıca Trakya bölgesindeki şehir ve kalelerin çoğu yıkılmış, fakat en büyük tahribat yine Bithynia bölgesinde olmuştu. İzmit ve Karamürsel şehirleri büyük zarar görmüş, tek bir kilisenin ayakta kaldığı İznik yok olmuş ve deniz bazı yerlerde kendi sınırlarından geriye çekilmişti. Aynı yıl Kasım ayında vuku bulan ikinci bir deprem de yeni zararlara neden olmuş ve sarsıntılar bir yıl boyunca devam etmişti.

Aynı yüzyılda fazla etkili olmayan fakat hemen her tarafta hissedilen iki yer sarsıntısından (742 ve 780?) sonra İstanbul 790 ve 796 yıllarında iki şiddetli deprem yaşadı. Theophanes'in ve Kedrenos'un ifadelerine göre⁴⁶, 9 Şubat 790'daki deprem başkent halkını çok korkutmuştu; kimse geceleri evine giremiyordu, herkes bahçelerde veya gök-kubbenin altında kurulmuş çadırlarda uyuyordu. Yine Theophanes'in kaydından⁴⁷, 7 Nisan 796 gece saatlerinde vuku bulan korkunç bir

⁴⁴ *Chronicon Paschale*, s.702.

⁴⁵ Theophanes, *age*, 6232, s.634; Kedrenos, *age*, s.801.

⁴⁶ Theophanes, *age*, 6282, s.719 vd.; Kedrenos, *age*, II, s.23 vd.

⁴⁷ Theophanes, *age*, 6288, s.728.

depremin önce Girit Adası'nı tahrip ettiğini, bir ay sonra 4 Mayıs 796'da yaşanan aynı şiddetteki depremin ise İstanbul'u vurduğunu öğreniyoruz.

Bizans tarihçileri IX.yüzyılın ilk yarısı için İstanbul ve çevresi ile ilgili hiçbir deprem haberi vermemişlerdir. Böylece 60 yılı aşkın bir süre başkent depremsiz sakin bir dönem geçirdiği anlaşılıyor. Fakat bu huzurlu devre 860 yılındaki şiddetli deprem ile son buldu. Theophanes Continuatus'un bildirdiğine göre⁴⁸, başkent bu depremden sonra da kısa aralıklarla uzayıp giden sürekli yer sarsıntılılarıyla devamlı sallandı. Pek çok bina temeline kadar çöktü, heykeller devrildi, bu arada Yıldızlı Kapı'da bulunan Zafer heykeli de yıkıldı.

Bunu 25 Mart-21 Nisan 866 arasına tarihlenen yeni bir deprem takip etti. Şehirde birçok bina yıkıldı ve Deuteron'daki sütunun üzerinde bulunan Azize Anna'nın heykeli yere düşüp parçalandı⁴⁹.

İstanbul yaklaşık üç yıl sonra imparator I.Basileios'un hükümdarlığının üçüncü yılında, 9 Ocak 869'da Aziz Polyeuctus Festivali'nin Pazar günü başlayan ve artçı sarsıntıları 40 gün 40 gece devam eden, tarihçilerin "Büyük Deprem" adıyla kaydettikleri, aralarında Ayasofya, Azize Meryem ve Havariler Kiliselerinin de bulunduğu çok fazla binanın yıkımına sebep olan bir deprem felâketiyle karşılaştı⁵⁰. Böylece İstanbul 860-870 arasında on yıl boyunca fasilalarla devam eden ve başkent halkını korku içinde bırakan depremlerle sallanıp durdu. Bu devreyi ise yine uzunca bir süre (yaklaşık 80 yıl) depremsiz sakin bir dönem takip etti.

Fakat X.yüzyılda, 948'de yaşanan depremden sonra İstanbul, 26 Ekim 989 günü sadece başkenti değil çok geniş bir alanı İzmit, Trakya, Pelopones hatta İtalya'yı etkileyen korkunç bir depremle sallandı. Pek çok kilise ve bina yıkıldı; Ayasofya Kilisesi'nin ise bu defa batı kub-

⁴⁸ Theophanes Cont., *age*, s.196 vd.; Skylitzes, (Kedrenos içinde), *age*, II, s.173 vd.

⁴⁹ Krş. J.B.Bury, *A History of the Eastern Roman Empire*, London 1912, s.171 vd.

⁵⁰ Konstantinos Porphyrogenetos, *Vita Basilii*, s.323, terc.L.Breyer, *Vom Bauernhof auf den Kaiserthron. Das Leben des Kaisers Basileios I., Byzantinische Geschichtsschreiber 14*, Graz-Wien-Köln 1981, s.129.

Istanbul'da bir deprem anı

besi çöktü. Tahribat oldukça büyüktü; İmparator II. Basileios'un başlattığı Ayasofya Kilisesi'nin tamirati ancak 6 yılda bitirilebildi⁵¹.

XI. yüzyılda ise İstanbul sık sık vuku bulan depremlerle sallandı. 1010 yılı Ocak-Mart ayları arasına tarihlenen depremde Havariler Kilisesi'nin kubbesi yıkıldı⁵². Aynı şekilde 13 Ağustos 1032'de ve 6 Mart 1033'de vuku bulan şiddetli depremler de İstanbul'da büyük tahribata sebep olmuştu⁵³. 18 Aralık 1037'de ve bir yıl sonra 2 Kasım 1038'de⁵⁴

⁵¹ Leo Diakonos, nşr. C.B. Hasei, *Leonis Diaconi Caloensis historiae*, CSHB, Bonn 1828, s.175 vd.; Skylitzes, *age*, II, s.438 vd.; Glykas, *age*, s.576.

⁵² Skylitzes, *age*, II, s.456.

⁵³ Skylitzes, *age*, II, s.500; Zonaras (III, s.580 vd.) 1032 depreminin en fazla Beyoğlu tarafında zarara sebep olduğunu söyler; bu depremle ilgili olarak krş. I. Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK Yay., Ankara 1992, s.33 n.56; A. Ducellier, *agm*, s.105.

⁵⁴ Skylitzes, *age*, II, s.515 ve 518.

başkente fazla zarar vermeyen depremlerden sonra İstanbul, Şubat 1041'de en büyük tahribatı İzmir'de yapan yeni bir yer sarsıntısı geçirdi⁵⁵. Bunu bir yıl sonra Haziran 1042 depremi⁵⁶ ile Eylül 1064'de⁵⁷ özellikle şehrin batı kısmında etkili olan ama en büyük zararı İznik ve Kyzikos'da yapan deprem ve 1081 yılı depremi izledi⁵⁸.

Böylece, başkent olarak kuruluşundan XI.yüzyılın sonuna kadar İstanbul'un, içinde bulunduğu bölgede korkunç zararlara neden olan çok sayıdaki depremden diğer yerleşim merkezlerine göre daha az etkilenmiş olduğu belli olmaktadır.Sonuçta belirtmek istediğim husus, Bizans tarihçilerinin deprem konusundaki kayıtlarından çok şey öğrendiğimizdir. Bununla beraber onların verdikleri bilgilerden tahribatın ne ölçüde büyük olduğunu, halkın sayıca ne kadar can kaybına uğradığını ve depremlerin sosyal hayatı nasıl etkilediğini tam olarak öğrenmek mümkün olmuyor. Ancak, günümüzün bilim ve tekniğinden

İstanbul'da bir deprem sonrası

⁵⁵ Skylitzes, *age*, II, s.522.

⁵⁶ Skylitzes, *age*, s.II, s.532.

⁵⁷ Skylitzes Cont., s.657 vd.; Glykas, *age*, s.605 vd.

⁵⁸ Glykas, *age*, s.620 vd.

Istanbul bir deprem ile sallanıyor

mahrum olan ortaçağ dünyasının insanı için, bunu, tabii karşılamak durumunda olduğumuzu da düşünüyorum. Ayrıca, Bizans tarihçilerinin kayıtlarına dayanarak IV.-XI. yüzyıllar arasında İstanbul'un hiçbir zaman bir depremin merkez üssü olmadığı ve deprem felâketiyle yer-yüzünden silinen birçok şehrin talihsiz kaderini paylaşmadığı görüşünde olduğumu da belirtmek istiyorum.

12.YÜZYILDA BİZANS'IN EGE BÖLGESİNDEN GÜNEYE İNEN YOLLARI HAKKINDA *

11.yüzyılın son çeyreğinde, 1071 Malazgirt Savaşı'nı takip eden ilk on yıl içinde, Ege ve Marmara kıyılarına hatta İstanbul'un karşısında Kadıköy ve Üsküdar'a kadar uzayan Türk akınları yüzünden Bizans'ın Anadolu'da, gerek Bithynia gerekse Phrygia bölgelerinde sahip olduğu şehir ve kalelere ulaşması âdeta imkânsız hale gelmişti. Fakat Türk akınları ilerleyen yıllar içinde bu bölgelerde ulaştığı uç noktalarda kalıcı olamadı. 1081'de Bizans tahtına çıkan imparator I.Aleksios Komnenos (1081-1118) yirmi beş yıldan beri imparatorluğun içine düştüğü karışıklık ve zaafa son vermek üzere büyük bir gayretle harekete geçti. Süleymanşah ile yaptığı Dragos Suyu Anlaşması sonucunda Türkler Boğaziçi kıyılarından Dragos Suyu'nun doğusuna çekilmeyi kabul ettiler¹. Süleymanşah'ın 1086'da ölümünden sonra ise Aleksios, Selçuklu başkenti İznik'de hüküm süren Ebulkasım'ın elinden Nikomedia (İzmit)'yı ve Kios (Gemlik)'u geri aldı. 1093 yılı başında İznik'de Türkiye Selçuklu tahtına çıkan Sultan I.Kılıç Arslan (1093-1107) döneminde ise Bizans Türklere karşı İzmit Körfezi ile Sapanca Gölü arasında uzayan çizgi boyunca kuzeydoğu sınırını koruyabildiği gibi,

* Bu makale, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001)*, Bildiriler, İstanbul 2002, s.1-13'de yayımlanmıştır.

¹ Anna Komnene, nşr. ve terc. B.Leib, *Anne Comnène. Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, 3 cilt, Paris 1937-45, III.Kitap, xı, 4, s.138; krş. F.Chalandon, *Les Comnène, Etudes sur l'Empire Byzantin aux xıc et xııc Siècles*, 2 cilt, Paris 1900, *Alexis Ier Comnène 1081-1118*, I, s.72; F.Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 5 cilt, Berlin 1924-65, II, No.1065; A.Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yay., Ankara 1990, s.30.

Apollonias (Gölyazı), Kyzikos (Erdek yanında) ve Poimannenon (Eski Manyas / Soğuksu)'u geri almak suretiyle Marmara Denizi'nin güney sahil bölgesini de tekrar eline geçirdi². Buna mukabil Türklerin Anadolu'nun batısında Ege Denizi kıyılarına kadar yayılmalarını önleyemedi. İmparatorluk, her ne kadar, Karadeniz'in kıyı ve dağlık bölgelerinde hâkimiyetini hâlâ devam ettirebilmekteyse de, Orta-Anadolu'da Eskişehir ovasına kadar uzayan Türk yerleşimini de durduramamıştı. Çünkü Balkanlar'da önce Normanlar'a, sonra Peçenek ve Kumanlara karşı yürüttüğü savaşlar İmparator Aleksios'un Anadolu'da Türklerle karşı ciddi bir harekete girişmesini engellemekteydi. Aleksios, bu arzusuna ancak Birinci Haçlı Seferi ordularının gelişile kavuştu. 1097'de Iznik, Eskişehir, Akşehir, Konya, Ereğli, Maraş yoluyla Anadolu'dan geçen bu muazzam askerî güç sayesinde hem Iznik'i, hem Ege kıyı şehirleriyle birlikte Ege bölgesini Bolvadin-Akşehir dolaylarına kadar yeniden ele geçirmek ve böylece Akdeniz kıyısındaki liman şehirlerine inen yollarını da güvence altına almak imkânını buldu³. O an için Bizans, belli bir ölçüde de olsa, istediğini elde etmiş görünüyordu.

Türkler ise, Batı Avrupalı orduların bu beklenmedik saldırısı yüzünden son yirmi yıl içinde yerleşmeye başladıkları yerlerden Orta-Anadolu'ya çekilmek ve Konya merkezi etrafında toplanmak zorunda kaldılar. Fakat uğradıkları zarar Bizans'ın düşündüğü gibi ölümcül olmadı. Orta-Anadolu'da yoğunlaşan Selçuklu Türkleri beklenilenden de çabuk toparlanmak ve güçlenmek imkânını buldular⁴. Üstelik, dört yıl sonra 1101'de vuku bulan yeni bir Haçlı Seferi'nin birbirinden ayrı üç ordusuna karşı kazanılan kesin başarılar sayesinde Anadolu'daki varlıklarını korumak ve sürdürmek şansına sahip oldular⁵. Bu arada, 1097–1101 yılları arasında Türklerin, Birinci Haçlı Seferi yüzünden

² Krş. I.Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I.Kılıç Arslan*, TTK Yay., Ankara 1996, s.16-19.

³ S.Runciman, terc.F.İşiltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt, TTK Yay., Ankara 1986-87, I, s.148 vd.; Demirkent, *age*, s.32.

⁴ Krş. Demirkent, *age*, s.33; ayn.mlf., *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay., İstanbul 1997, s.64.

⁵ I.Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret İşiltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yay., İstanbul 1995, s.17-56.

kaybetmiş oldukları bazı yerleri Bizans'dan tekrar geri almayı başardıklarını da görüyoruz: Meselâ, 1098'de Bizans'a ait olan⁶ Philomelion (Akşehir) yeniden Türklerin eline geçmiş bulunuyordu; zira kaynaklar, 1101 yılında İznik'den Konya üzerine yürüten Fransız ve Alman Haçlılarından oluşan üçüncü ordunun Selçuklu sınırını geçtikten sonra yol boyunca karşılaştığı açlık ve susuzluk yüzünden Türkler'e çok kızdıklarını ve intikam için Akşehir'i yaktıklarını yazmışlardır⁷. Bununla beraber Akşehir'in, uğradığı büyük felâkete rağmen Bizans'ın eline düşmediği, daha yıllarca Türklerin hâkimiyetinde kaldığı anlaşılıyor. Çünkü Anna Komnene ve Zonaras'ın kayıtlarına göre, imparator Aleksios Akşehir'i ancak 1116 yılında geri alabilmiş ve Konya'nın komşusu olan bu yörede oturan halkı da buradan çıkararak bölgeyi iki taraf arasında boş arazi olarak bırakmıştı⁸.

Ayrıca 1115-1118 yılları arasında Aleksios, Konya'dan veya Eskişehir'den Marmara bölgesine, tâ Çanakkale yakınındaki Abydos'a ve Ege bölgesinde Bergama'ya kadar devamlı akınlar yapan Türklere karşı Bithynia sınırlarını da korumak çabası içindeydi⁹. Demek ki, Birinci Haçlı Seferi yüzünden Türklerin Orta-Anadolu'ya geri çekilişi, kısa zamanda gerçekleştirilen akınlarla batıya doğru yeniden bir yayılmaya

⁶ Anna Komnene, terc.Leib, XI, vı, 1, s.27.

⁷ Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, *Recueil des Historiens des Croisades, occidentaux*, IV, viii, 38, terc.H.Hefelev, *Albert von Aachen. Geschichte des ersten Kreuzzuges*, 2 cilt, Jena 1923, II, s.104 (Albertus'da Akşehir'in adı "Finimini" olarak kayıtlıdır). Krş. S.Runciman, terc.İşiltan, II, s.23; K.Belke-N.Mersich, *Tabula Imperii Byzantini, Phrygien und Pisidien* 7, Wien 1991, s.360; Demirkent, agm, s.51 n.97.

⁸ Anna Komnene, terc.Leib, XV, iv, 4 ve 9, s.201 ve 203; Ioannes Zonaras, nşr. Th.Büttner-Wobst, *Epitomae Historiarum, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1897, III, xviii, s.757; krş. W.M.Ramsay, terc.M.Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1960, s.81 vd.; Chalandon, age, I, s.270; S.Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London 1971, s.117 ; Belke-Mersich, age, s.360.

⁹ Anna, terc.Leib, aynı yer; krş. F.Chalandon, age, I, s.265-71; Runciman, terc.İşiltan, II, s.114 vd.

dönüşmüştü. Bizans bu akınları durduramadığı gibi, kesin bir sınır çizgisi de oluşturamıyordu. İmparatorluk ancak büyük ordularla yaptığı seferler sayesinde sınır bölgelerinde yeniden bir düzen kurmaya çalışmaktaydı. Ama bu girişimler de asla kalıcı olmuyordu.

Nitekim imparator Ioannes Komnenos (1118-1143)'ün taht'a çıktığı sırada Türklerin Ege bölgesi içinde daha da yayılmış, hatta Sozopolis (Uluborlu) ile Laodikeia (Denizli)'yı bile ellerine geçirmiş olduklarını görüyoruz. Ancak buralarda henüz yoğun Türk nüfusunun yerleşmemiş olması yüzünden 1119 yılında büyük bir orduyla Philadelphia (Alaşehir) üzerinden geçerek yaptığı sefer sonunda imparator Ioannes bu şehirleri tekrar geri almayı başardı. Ayrıca seferini Attalia (Antalya) yakınlarına kadar uzatarak bu civarda Türklerin eline geçmiş bulunan Hierakoryphite denen kale ile diğer birçok müstahkem mevki de geri aldı¹⁰. Aslında Ioannes'in, seferi Antalya'ya kadar uzatması zarurî idi. Zira Orta-Anadolu'dan geçip güneye inen çapraz yol Türk yerleşimi dolayısıyla artık kesinlikle kapanmış olduğundan, Bizans'ın Akdeniz'e ve Suriye'ye ulaşabilmesi için, hiç değilse Ege bölgesinden ya kıyı boyunca, ya da Alaşehir veya Afyon üzerinden ilerleyerek Denizli'de bulunan ve buradan Toros dağlarını aşarak Antalya'ya giden yolların açık tutulması hayati önem taşımaktaydı. Fakat imparatorluğun, sağlam surlarla çevrili şehirler dışında, Ege bölgesinin iç kısımlarında veya Bithynia yöresinde hâkimiyetini ne ölçüde sağlayabildiği de pek belli değildir. Çünkü düzenlenen her seferden sonra Bizans ordusunun geri çekilişini müteakip o bölgeye Türk akınları ve yerleşimi yeniden başlamakta ve Bizans bu yerleşimleri önlemek için tekrar bir sefer yapmak zorunda kalıyordu. Nitekim Kinnamos'un bir kaydına göre¹¹, imparator Ioannes 1124 yılında yeniden Anadolu'daki meselelerle uğraşmak zorunda kalmış ve kış aylarında yaptığı beklenmedik bir saldırı ile, Bithynia bölgesinde, açık arazide ayrı ayrı gruplar halinde oturan Türklerin tamamını esir almıştı. Kinnamos'un bu kaydı, imparatorun

¹⁰ Ioannes Kinnamos, terc.I.Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, TTK Yay., Ankara 2001, s.7 ve n.12.

¹¹ Kinnamos, terc.Demirkent, s.9 ve n.16.

bu saldırıyı, büyük bir ihtimalle, imkân bulur bulmaz sınırları aşıp Bizans arazisine girmiş olan Türkmenlere karşı yaptığını göstermektedir.

Bununla beraber İmparator İoannes döneminde, Bizans Antalya üzerinden Çukurova ve Suriye'ye gidebilmek için hâlâ Ege bölgesinin içinden geçen yolları kullanabilmekteydi. Fakat bu yollar hiçbir zaman güvenli değildi. Meselâ, Danişmendliler üzerine yürüyen Bizans ordusunun 1140'da Niksar önünden başarısız çekilişinden faydalanan Türkiye Selçuklu Sultanı I.Mesud (1116-1155) derhal Uluborlu'yu kuşatmış, şehrin civarındaki bölgeyi işgal etmiş ve Bizans'ın güneye inen yolunu kontrol altına almıştı¹². Bu sebeple imparator İoannes 1142 yılında ikinci kez Suriye Seferi'ne çıktığında önce Uluborlu bölgesinden Türkleri uzaklaştırmak ve Antalya'ya inen yolu güvence altına almak istedi. Fakat böylesine büyük bir Bizans ordusunun yaklaştığını gören Türkler derhal bölgeden çekilmişlerdi. Yine de imparator, ordunun güneye yürüyüş yolunu uzatmak pahasına da olsa, doğuya saparak Puskuse Gölü (Beyşehir Gölü)'ne kadar ilerledi ve Selçuklu etkisinde kalan bu çevrede Bizans'ın varlığını göstermek istedi. Ne var ki, çabası boşuna oldu; işin ilginç yanı, resmen Bizans tebaası olan bölgenin hristiyan halkı bile kendisine karşı çıktı. Kinnamos, eserinde bu olayı anlatırken¹³, biraz da kızgın bir ifadeyle, buradaki halkın bir gün içinde Konya'ya gidip geldiğini ve uzun zamandan beri Türklere yakın yaşadıkları için onların âdetlerini benimsemiş olduklarını yazmıştır. Onun bu ifadesi ise bize, Phrygia ve Pisidia bölgelerinde Türk varlığının ve etkisinin ne derecede yerleşmiş olduğunu göstermek bakımından önem taşır.

Müteakip olaylar da bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Çünkü bir yıl sonra imparator İoannes sefer devam ederken Tarsus yakınlarında ölünce yanında bulunan en küçük oğlu Manuel imparator ilân edildi. Niketas, yeni imparator Manuel'in Kilikia'dan Antalya – Honaz yoluyla Yukarı Frigya bölgesinden geçerek başkentine gittiğini yazmıştır¹⁴. Aynı

¹² Kinnamos, terc.Demirkent, s.19 ve n.49.

¹³ Kinnamos, terc.Demirkent, s.19 vd.

¹⁴ Niketas Khoniates, *Orationes et Epistulae*, nşr. I.A.v.Dieten, *Nicetae Choniatae Orationes et Epistulae*, CFHB, Berlin 1973, s.219.

bilgiyi veren Kinnamos da, bu yolun artık Türk topraklarının ortasından geçtiğini söylemekle¹⁵, Selçukluların sadece Beyşehir Gölü civarına değil, Phrygia bölgesinin, hiç değilse bir kısmına da, hâkim olduklarını açıkça belli etmektedir. Kanımca, imparatorluk artık bu bölgelerde sadece kuvvetli tahkimata sahip bazı kale ve şehirleri elinde tutabilmekle yetinmek zorundaydı. Her tarafta Türkler vardı ve Antalya'ya inen yolun hiç güvencesi kalmamıştı. Ayrıca, Türk akınları sadece bu yol üzerinde veya batıya doğru Menderes Vadisi boyunca yapılmıyordu. Bithynia sınırlarının da güvenliği kaybolmuştu. Kısacası İstanbul'dan Antalya'ya giden yol, hem Bithynia hem de Phrygia bölgesinde Türklerin devamlı tehdidi altına girmişti.

Bu sebeple, imparator Manuel ilk olarak, babasının ve dedesinin bütün uğraşlarına rağmen Bithynia bölgesinden bir türlü uzaklaştıramadıkları Türklerin, şimdi İznik'in güneydoğusundaki Melangia'ya¹⁶ kadar ulaşan akınlarını durdurmayı iş edindi. Bunun için önce, bölgedeki eski kaleleri tamir ettirdiği gibi birçok yeni kale de yaptırarak sınır tahkimatını kuvvetlendirmeye çalıştı. Ertesi yıl Lopadion (Uluabat) Ovası'nda ordusunu toplayıp Bursa üzerinden İznik'in doğusundaki Pithekas'a¹⁷ yürüyüp birdenbire Türklere saldırdı ve pek çok insan öldürdü¹⁸. Fakat tam bu sırada Türklerin Konya'dan Silifke'ye inen yol üzerinde ve Silifke yakınında bulunan Prakana Kalesi'ni¹⁹ zaptettiklerini ve civarını yağmaladıklarını, ayrıca bir başka Türk birliğinin de Küçük Menderes Nehri boyunca Thrakesion theması'na girdiğini öğrendi

¹⁵ Kinnamos, terc.Demirkent, s.28 vd.

¹⁶ Melangia, İznik'in güneydoğusunda olup Dorylaion'a giden askerî yol üzerindeki ilk Bizans karargâhı idi, krş. Ramsay, *age*, s.221; Chalandon, *Les Comnène, II. Jean Comnène et Manuel Comnène*, Paris 1912, II, s.199, 247; Kinnamos, terc.Demirkent, s.33 n.17.

¹⁷ Pithekas, İznik'in doğusunda, Melangia'nın kuzeybatısında ve Osmaneli (Lefke) yakınında idi, krş. Ramsay, *age*, s.220 vd.; Kinnamos, terc.Demirkent, s.35 n.22.

¹⁸ Kinnamos, terc.Demirkent, aynı yer.

¹⁹ Prakana, Silifke'den Konya'ya giden yol üzerinde sınırda bir kale; Ramsay (*age*, s.25, 404)'e göre eski Diokaisareia, F.Hild-H.Hellenkemper (*Tabula Imperii Byzantini 5, Kilikien und Isaurien*, Wien 1990, s.385)'e göre belki de bugünkü Meydan Kalesi veya Takkadın'dır.

ve Sultan Mesud'dan intikam almak için derhal Konya üzerine yürüme-ye karar verdi. Büyük bir süratle Kottyaion (Kütahya), Akroinos (Afyonkarahisar) üzerinden güneye doğru ilerledi. Akşehir yakınında Kalograia Tepesi denen yerde bir Türk birliği ile yaptığı savaşı kazandıktan sonra Akşehir'i hücumla zaptetti ve şehrin tamamını yaktı. Türkler Andrakhman²⁰ denilen yerde bir kez daha Bizans ordusunu durdurmayı düşündülse de, bu büyük orduya karşı başarı sağlayamayacaklarını anlayıp geri çekildiler. Böylece Manuel, Akşehir'den güneye doğru ilerlemek imkânını buldu. Gaita (Üçhüyük), Adrianupolis (Koçaş), Kaballa (Tekeli dağ) yolunu takip ederek Konya önüne geldi ve şehir çevresinde Türklerle yapılan devamlı çatışmalardan sonra Selçuklu başkentini kuşattı²¹. Fakat kuşatma sonuçsuz kaldı; birçok Türk beyinin sultan Mesud'un yardımına geldiğini görünce geri çekilmeye karar verdi. Çünkü Türklerin sayıca çoğalması sebebiyle ikmâl yollarının kesilmesinden ve ülkesi ile bağlantısının kopmasından korkmuştu. Gerçekten de büyük ordusuyla aşırp geldiği yoldan geri dönemedi. Türklerin yakın takibi ve devamlı saldırısı yüzünden disiplini bozulan ordusuyla ancak daha batıdan geçen Beyşehir yolunu takip ederek kuzeye yöneldi ve Apameia (Dinar) ile Khoma-Sublaion (Homa) arasında Büyük Menderes Nehri'nin kaynaklarına ulaştı²². Burada artık imparatorluk topraklarına girdiğini zannetmişti; ama burada da bir Türkmen grubu ile karşılaştı. Ancak zorlu bir çarpışma ile bunları bölgeden uzaklaştırdıktan sonra Bithynia üzerinden İstanbul'a dönebildi²³.

Manuel'in bu seferinin hemen arkasından 1147 yılında İstanbul'a gelen İkinci Haçlı Seferi'nin Alman ve Fransız ordularının Anadolu'daki yürüyüş güzergâhı da, değil Orta-Anadolu'dan Ege bölgesi içinden bile

²⁰ Akşehir-Konya arasında bir mevki fakat yeri kesin olarak belli değil, krş. Kinnamos, terc.Demirkent, s.37 ve n.29.

²¹ Bu sefer sırasında Konya çevresinde yapılan savaşlar, şehrin kuşatılması ve Bizans ordusunun çekilişi hakkında geniş bilgi için bk. Kinnamos, terc.Demirkent, s.37-49.

²² Dinar ile Homa arasında, krş. Ramsay, *age*, s.84; Belke-Mersich, *age*, s.188; Vryonis, *age*, s.123.

²³ Kinnamos, terc.Demirkent, s.49-52.

geçmenin artık mümkün olmadığını belgeler niteliktedir. Her ne kadar Alman kralı III.Konrad, imparator Manuel'in – kesinlikle Türklere ait araziden geçmemeleri hususundaki – uyarısına rağmen Birinci Haçlı Seferi'nin takip ettiği yoldan yürümek istemiş ve bu düşünce ile İznik'den Eskişehir'e yönelmişse de, 26 Ekim günü Eskişehir yakınında Bathys (Sarısu) kenarında Selçukluların âni hücumuna uğrayarak ordusunun onda dokuzunu kaybetmiş ve perişan halde gerisin geri İznik'e kaçmak zorunda kalmıştı. Kılıç artığı Alman Haçlılar, burada arkalarından gelmekte olan kral VII.Louis'nin kumandasındaki Fransız Haçlı ordusuyla birleşerek, bu defa Balıkesir-Bergama-İzmir üzerinden ilerleyerek, yani Bizans'a ait Ege kıyılarına yakın yoldan yürümek suretiyle Efes'e ulaşmak imkânını buldular²⁴. Buradan da Büyük Menderes kıyısını takip ederek ilerlediler ve Türklerin şiddetle karşı koymalarına rağmen sayıca çoklukları sayesinde nehri geçebildiler (1 Ocak 1148). Fakat dört gün sonra ulaştıkları Bizans'a ait Denizli'de, halkın herşeylerini alıp şehri tamamen boşaltmış olmalarından dolayı burada hiçbir gıda maddesi bulamadıkları için hemen yola devam etmeyi uygun buldular. Böylece Denizli'den çıkıp Khonai (Honaz) – Themision (Acıpayam- Karahöyük) – Eriza (Armutlu) - Kibyra (Göhlisar) – Isinda (Korkuteli, baraj kesimi) – Temessos (Güllük Boğazı) – Kepez Başı yolunu takip ederek Bizans arazisi içinden, fakat mütemadiyen sınırı aşıp gelen Türklerin hücumlarına maruz kalarak²⁵ Torosları geçip Antalya'ya gittiler. Yukarıda değindiğim gibi, İkinci Haçlı Seferi ordularının yürüyüş yolu bize açıkça artık Orta-Anadolu'dan geçmenin imkânsızlığını, hatta Ege bölgesinin iç kısımlarından geçen yolların bile ne büyük tehlikelerle dolu olduğunu sadece Bizans'ın değil, diğer yabancıların da kabul etmek zorunda kaldıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

²⁴ Krş. Runciman, terc.İşiltan, II, s.222, 224; Fransız ve Alman Haçlıların İznik'den Efes'e kadar yürüyüş yolu ve koşulları hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. E.Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, İstanbul 2000 (Basılmamış Doktora Tezi), s.63-71, 81-83.

²⁵ Haçlılar Denizli'den yola çıktıktan bir gün sonra, 7 Ocak 1148'de Kadmus (Honaz) dağında, pek muhtemel olarak Kazıkbeli Geçidi'nde Sultan Mesud'un birliklerinin âni bir hücumuna uğrayarak birkaç saat süren çarpışmada büyük kayba uğramışlardı, krş. I.Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.107 vdd.; Altan, *age*, s.90-97.

Bununla beraber Türklerin de bu yollar üzerindeki hâkimiyeti kesin değildi. Bizans'ın büyük bir orduyla yaptığı her seferde bu yolların geçtiği bölgelerde oturan halk öldürülmekte ve yerlerinden uzaklaşmak zorunda kalmaktaydı. Hele ani bir saldırı karşısında büyük can kaybına uğramaktaydılar. Nitekim 1158 yılında imparator Manuel Antakya Prinkepsliği üzerine yürürken²⁶ Denizli'ye geldiğinde, onun Denizli civarında karşılaştığı Türklerin üzerine yürüyüp büyük bir katliam yaptığına ve çevredeki Türklere ait bölgeyi tahrip ettiğine tanık oluyoruz²⁷.

Uğradıkları bu saldırıya karşılık Türkler, Manuel Antakya'dan başkentine dönerken²⁸ Kütahya yakınında Bizans ordusuna hücum edip Denizli saldırısının intikamını aldılar²⁹. Uğradığı ağır kayıplar yüzün-

²⁶ İmparator Manuel, Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon'un Ermeni Thoros ile birlikte Bizans hâkimiyetinde bulunan Kıbrıs Adası'na saldırıp burasını korkunç şekilde yağmalaması ve ayrıca Ermeni Thoros'un Kilikia bölgesi şehirlerini ele geçirmesi üzerine bu seferi düzenlemişti, krş. Kinnamos, terc.Demirkent, s.130 vdd.

²⁷ Kinnamos, terc.Demirkent, s.131.

²⁸ Kinnamos (terc.Demirkent, s.139 vd. ayrıca n.74) imparatorun "Batıdan gelen bazı haberler" üzerine en kısa yoldan başkentine dönmek istediğini yazmaktadır. Urfalı Mateos (*Vekayinâme*, terc. H.Andreasyan, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK Yay., Ankara 1962, s.325) ise, Manuel'in "imparatorluk şehriden" aldığı bir komplo haberi üzerine alelacele İstanbul'a döndüğünü söyler. Kinnamos (aynı yer) rivayetinin devamında, onun başkentine çabucak dönmek için Pamphylia'dan – yani, Antalya'dan - değil de, Lykaonia bölgesinden Karaman üzerinden geçen yolu takip ettiğini, sultanın şiddetle karşı çıkmasına rağmen Manuel'in kararından vazgeçmediğini yazmıştır. Herhalde Türkler imparatorun Konya'ya hücum etme ihtimalini göz önünde tutup, bu tehlikeyi önlemek için Bizans ordusuyla herhangi bir çatışmaya girmemişlerdi; bunların bir an evvel uzaklaşıp gitmesini kolaylaştırmak üzere onlara erzak bile temin etmişlerdi.

²⁹ Kinnamos (terc.Demirkent, s.140), Kütahya yakınında Türklerin Bizans ordusuna hücumunu şöyle anlatmıştır: "... Türkler için Romalılara duydukları nefreti tamamiyle zaptetmek imkânsızdı. Bu yüzden Romalılar Kottyaieion (Kütahya)'a varınca ana ordudan ayrılmış olanların bazılarını hücum ettiler; onları öldürdüler veya esir aldılar. Niketas Khoniates (terc.İşiltan, *Niketas Khoniates. Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, s.75) ise, Kütahya yakınında uğranılan büyük zararın sebebini imparatorun gerekli tedbirleri almamış olmasıyla izah eder. Urfalı Mateos (s.327) Türklerin burada iki bin Bizanslı öldürdüklerini ve yirmi bin at ile katır ele

den Türklere karşı çok öfkelenen Manuel, sultan II.Kılıç Arslan (1155-1196)'dan intikam almak ve sınır bölgelerinin güvenliğini sağlayarak yolları açık tutabilmek amacıyla yeniden harekete geçti. Bu konuda Kinnamos aynen şöyle yazmaktadır: “Manuel Türklerin kendisine karşı yaptıkları aptalca hatanın intikamını almak üzere Kypsella (İpsala) ovalarında bir ordu topladı. Bu arada Anadolu'da Romalıların eyaletlerini idare edenlere mektuplar yazarak, tayin edilen zamanda her birinin başka taraftan Türklerin topraklarına saldırmalarını emretti. Bunu, Türkler birbirinin yardımına gelmeye muktedir olmasınlar diye böyle yaptı. Bu iş gerçekleştirilince, Türklerin topraklarına hakikaten büyük zarar verildi”.

Gerçekten de Manuel bu plânını uyguladı; önce ordusuyla Dorylion (Şarhöyük, Eskişehir yakınında) üzerine yürüyüp çevrede oturan Türkleri bölgeden sürüp çıkardı veya öldürdü³⁰. Olanları duyup gelen civardaki Türkler Bizans ordusunun daha fazla ilerlemesini engellediler ve yeniden Eskişehir ovasına yerleşmeye çalıştılar. Fakat Manuel bu defa da, kış aylarında Yalova'dan kıyı yoluyla (!) ilerleyip aniden Alaşehir çevresine geldi ve Sandıklı ovasına kadar ilerleyip bölgede herşeyden habersiz oturan Türklere saldırdı. Bu yörenin kontrolünü elinde tutan Süleyman adındaki bey kuvvetleriyle imparatora karşı çıktı, arazide uygun noktaları tutan Türkler Bizanslıları zor duruma soktular. Sonunda Manuel güçlkle geri çekilebildi³¹. Bununla beraber pek çok insan kaybeden Türkler üzgündü ve bunun intikamını almak için derhal Denizli'ye hücum ederek şehrin çevresine büyük zararlar verdiler, pek çok kişiyi bölgeden sürüp çıkardılar ve sayılamayacak kadar çok sayıda esir aldılar³². Ayrıca, Denizli'nin güneyindeki

geçirdiğini, bu yüzden de imparator ile sultan arasında husumet doğduğunu yazmıştır. Vardan (*Vekayinâme*, terc.H.Andreasyan, *Müverrih Vardan. Türk Fütuhâtı tarihi* (889-1269), *Tarih Semineri Dergisi*, sayı 1/2, İstanbul 1937, s.204)'ın bildirdiğine göre de, Türkler burada on iki bin kişi öldürmüşlerdi. Krş. Chalandon, *age*, II, s.435-56; Runciman, terc.İşiltan, II, s.294-98.

³⁰ Kinnamos, terc.Demirkent, s.140.

³¹ Kinnamos, terc.Demirkent, s.142 vd.

³² Kinnamos, terc.Demirkent, s.144 vd.

Phileta şehrini³³ işgal ettiler. İmparator Manuel bu durumdan haberdar olunca derhal Konya üzerine yürümeye karar verdi. Ama böyle bir sefer ve savaş için sadece Bizans kuvvetlerinin yeterli olamayacağını anlamıştı; bunun için çok daha büyük hazırlıkların yapılması gerekiyordu.

Manuel, sultan II.Kılıç Arslan'a karşı uygulamak istediği planı gerçekleştirmek için hemen harekete geçti; doğudaki ve batıdaki bütün müttefiklerini yardıma çağırıldı: Doğudan Kudüs Haçlı kralı III.Baudouin'den, Antakya prinkepsi Renaud de Châtillon'dan, Ermeni reisleri Thoros, Tigranes, Kogh Vasil (Khrysaphios)'den, batıdan da Lombard şövalyelerinden, Sırp ve Ruslar'dan, ayrıca Rodos adasındaki Lâtin şövalyelerden kendisine katılmalarını istedi. Ayrıca bu sırada Çankırı ve Ankara'yı idare eden sultan II.Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah'ı ve Amasya ile Kayseri bölgesine hâkim bulunan damadı Yağlıbasan'ı da sultanın aleyhine kışkırttı³⁴. Dört bir yandan sıkıştırılan II.Kılıç Arslan çaresiz kalmıştı; bu durumda imparatorla anlaşmayı uygun buldu ve onun öne sürdüğü şartları kabul etmek zorunda kaldı³⁵. Böylece iki taraf arasındaki düşmanlık son buldu, hatta ilişkiler dostluğa dönüştü.

1162 yılında sultan II.Kılıç Arslan İstanbul'a giderek Manuel'i ziyaret etti. Büyük saygı ve ikram gördü. O an için, iki kutup arasındaki buzlar erimiş görünüyordu. Balkanlar'da Sırp ve Macarlara karşı sürdürülen mücadele yüzünden sultanla barış içinde olmak aslında Manuel'in işine geliyordu. İmparatorun sultana akla hayale gelmeyecek derecede değerli hediyeler ve paralar verdiğini yazan Niketas'ın kay-

³³ Phileta, Antalya – Denizli arasındaki yol üzerinde bir mevki, krş. Ramsay, *age*, s.146; Chalandon, *age*, II, s.461.

³⁴ Kinnamos, *terc.Demirkent*, s.145; Niketas, *terc.İşiltan*, s.80 vd.; krş. Chalandon, *age*, II, 459-462; Runciman, *terc.İşiltan*, II, s.298; O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, siyasi tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 1971, s.201.

³⁵ Kinnamos (*terc.Demirkent*, s.146)'a göre sultan II.Kılıç Arslan'ın kabul ettiği şartlar şunlardı: Kendisi tarafından zaptedilmiş birçok şehir ve araziyi geri verecek, bütün Bizanslı esirleri serbest bırakacak, imparatorun isteği üzerine ona yardımcı birlikler yollayacak ve hiçbir Türk'ün Bizans topraklarına girmesine izin vermeyecekti, krş. Dölger, *age*, II, No.1444.

dı³⁶ göz önüne alınır, bana, bir ölçüde Manuel'in bu barışı satın almış olduğunu söylemek de, pekâlâ mümkün görünmektedir. Niketas, ayrıca bu hüsn-ü kabul karşısında sultanın eline geçirmiş olduğu Sebaste ve civarını Manuel'e iade etmeyi vaat ettiğini yazmış olması dikkat çekicidir. Çünkü Sebaste, Dinar'ın 64 km. kuzeybatısında, bugünkü Selçukler'dir³⁷. O halde Niketas'ın ifadesi, bir buçuk yıl önce Manuel'in sefer düzenlediği bu bölgenin yeniden Türklerin eline geçmiş bulunduğuna işaret etmekte ve böylece de bizim bu konuda ileri sürdüğümüz görüşü, yani büyük ordularla yapılan seferler sırasında alınan yerlerin sefer sona erdikten sonra elde tutulamadığı gerçeğini de doğrulamaktadır diyebiliriz.

Olayların akışından anlaşıldığına göre, sultan II.Kılıç Arslan bundan sonraki yıllarda her ne kadar Anadolu'da Danişmendilere karşı mücadelesini sürdürmüş ve ülkesinin topraklarını genişletmişse de, 1173'e kadar Bizans'a karşı ciddi bir düşmanlık içine girmemiş ve barışı korumuştur. Fakat Danişmendli beyleri lehine kendisine baskı yapan doğunun kudretli hâkimi Nureddin Mahmud b. Zengi'nin 1174'de ölümüyle daha serbest hareket etmek imkânına kavuşan sultanın artık Bizans'ın isteklerini göz ardı etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Manuel bu yıllarda özellikle Eskişehir bölgesinde sayıları çok artmış olan Türkmen gruplarının Bizans topraklarına yaptıkları akınlardan ve sultanın bunları engellememesinden şikâyetçiydi. Bir yandan da sultan, hem Denizli yöresine, hem de Kırkağaç, Bergama, Edremit'e kadar uzayan Türkmen akınlarını önlemiyordu³⁸. Bu durumda Manuel sultanla yeniden savaşa karar verdi. Anlaşıldığına göre, niyeti, sadece Bithynia bölgesi'ne ve Menderes vadisi boyunca Ege kıyılarına kadar uzayan Türk akınlarının önünü kesmek değil, Türkleri hem Eskişehir hem de Ege bölgesinden kesinlikle sökü� çıkarmaktı.

³⁶ Niketas, terc.İşiltan, s.83.

³⁷ Selçukler (Sebaste), Sivasslı'nın 2 km. batısında, Sandıklı Ovası'na giden yollardan biri üzerinde ve Ahat'tan Işıklar'a inen yol üzerindedir, krş. Belke-Mersich, *age*, s.376 vd.

³⁸ Krş. Chalandon, *age*, II, s.500; Vryonis, *age*, s.123; Turan, *age*, s.206.

Bu karar doğrultusunda Manuel 1175 yılında ordusuyla Anadolu'ya geçti; önce Melangia'ya gitti. Bithynia ve Rhyndakos şehirlerinden de yeterince çok asker topladıktan sonra doğruca Eskişehir ovası üzerine yürüdü. Niyeti Dorylaion başta olmak üzere buradaki kaleleri tamir etmek ve güçlü bir sınır tahkimatı oluşturarak sultana karşı bölgeyi geçilemez hale getirmektir. Gerçekten de Manuel, Kinnamos'un ifadesine göre, bu ovada çadır kurmuş iki bin kadar Türk'ü geri püskürtüp Dorylaion kalesini yeniden inşaaya başladı; ne var ki, bu inşaatı engellemek amacıyla iç bölgelerden buraya koşup gelen Türklerle de devamlı şekilde çatışmak zorunda kaldı. Nihayet inşaatı bitirip kaleye kuvvetli bir garnizon yerleştirmeyi başardı³⁹. Bundan sonra Rhyndakos ovası üzerinden güneye yönelip Menderes nehri kaynağına yakın bir yerde bulunan Sublaion⁴⁰ kalesini de yeniden inşa etti; bu suretle Selçukluların batıya doğru ilerlemelerini kontrol altına almayı hedeflemişti.

Bütün bu hazırlıklardan sonra Manuel ertesi yıl, 1176'da büyük bir orduyla tekrar Anadolu'ya geçti. Rhyndakos ovasında kendisine Sırp ve Macar yardımcı birlikleri de katıldı⁴¹. Yaz mevsimi sonunda imparator buradan hareketle Denizli ve Menderes nehri kaynakları çevresine ilerledi. Niketas'ın kaydına göre⁴² Bizans ordusu bundan sonra Honaz'dan geçerek Dinar'a gelmiş ve buradan da herhalde Yalvaç üzerinden Konya'ya gitmek için Kumdanlı ile Hoyran Gölü arasındaki Tzibritze geçidine yönelmişti; fakat 17 Eylül 1176⁴³ günü geçidin çıkışına

³⁹ Krş. P.Wirth, "Kaiser Manuel I. und die Ostgrenze: Rückoberung und Wiederaufbau der Festung Dorylaion", *Byzantinische Zeitschrift*, 55 (1962), s.21-29.

⁴⁰ Sublaion (Siblia), Yukarı Menderes bölgesinde, Dinar'ın batısındaki Evçiler yakınında olmalıdır; ancak kesin yeri belli değildir, krş. Belke-Mersich, *age*, s.382.

⁴¹ Kinnamos, *terc.Demirkent*, s.214. Niketas (*terc.İşiltan*, s.123), Sırp lar ve Macarlar yerine Lâtinler ve Tuna İskitleri'nin yardıma geldiğini yazmıştır.

⁴² Bu sefer ve Myriokephalon Savaşı'nın tasviri için bk. Niketas, *terc.İşiltan*, s.122-132.

⁴³ Myriokephalon Savaşı'nın tarihi, savaşın cereyanı ve savaş sonrasında yapılan anlaşma hakkında bilgi için bk. A.A.Vasiliev, "Das genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon", *Byzantinische Zeitschrift*, 27 (1927), s.288-290; R.-J.Lilie; "Die Schlacht von Myriokephalon (1176). Auswirkungen auf das byzantinische Reich im ausgehenden 12. Jahrhundert", *Revue des Etudes Byzantines*, 35 (1977), s.257-75; A.Çay, *II.Kılıç Arslan*, Ankara 1987, s.65-88

yakın Myriokephalon denilen mevkide Selçukluların pususuna düşen ve büyük bir mağlubiyete uğrayan imparator sultandan barış istemek zorunda kalmış ve sonuçta Bizans ordusu ancak perişan bir halde kuzeye doğru geri çekilebilmek imkânını bulmuştu.

Büyük iddialarla başlayan fakat tam bir hezimetle biten bu sefer, Bizans'ın, Türkleri Anadolu'da yerleştikleri ve Ege bölgesinde daha da batıya doğru ilerlemeye çalıştıkları yerlerden uzaklaştırmak için son girişimi oldu. Bu yenilgi Bizans'ın askerî gücüne büyük bir darbe indirmişti⁴⁴. İmparatorluk bundan sonra böylesine büyük ve kuvvetli bir orduyu asla toplayamayacaktı.

Bu savaştan sonra Manuel, sultanın isteği üzerine hemen Sublaion kalesini yıktırılmış fakat söz verdiği halde ve sultanın ısrarlı talebine rağmen Dorylaion Kalesi'ne dokunmamıştı⁴⁵. Bu ise, iki taraf arasındaki çatışmaların devamına sebep oldu. Myriokephalon Savaşı'nı takip eden yıllarda Türkler, Menderes vadisi boyunca Ege kıyılarına kadar ulaşan yağma akınlarıyla her tarafı tahrip ettiler ve bölgeyi bütünüyle ıssız bir hale dönüştürmeye çalıştılar. Öte taraftan Türkler yeniden Eskişehir ovasına girerek akınlarını Klaudiopolis (Bolu yakınında Eskihisar)'e kadar ilerlettiler ve şehri kuşattılar. Ama bir Bizans ordusunun yardımı gelişi yüzünden şehir zaptedilemedi⁴⁶. 1180'de Manuel'in ölümünden sonra ise, sultan II.Kılıç Arslan Uluborlu'yu ve civarındaki yerleşim yerlerini zaptetti. Kütahya'nın kuzeyine kadar uzayan arazi ve bu arada Dorylaion kalesi ele geçirildi. Ayrıca, uzun süren bir kuşatma ile Antalya'ya da büyük zarar verildi⁴⁷. Her ne kadar Bizans daha yıllarca Bithynia sınırlarında, Menderes vadisi ve Alaşehir çevresinde Türkler-

⁴⁴ İmparator Manuel İngiltere Kralı II.Henry'ye gönderdiği mektupta uğradığı bu yenilgiyi bir asır önceki Malazgirt felâketiyle karşılaştırmaktadır, bk. A.A.Vasiliev, "Manuel Comnenus and Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, 29 (1929/30), s.233-44.

⁴⁵ Niketas, aynı yer.

⁴⁶ Niketas (terc. Işıltan, s.137), İmparator Manuel'in bizzat şehrin yardımına koştuğunu yazmıştır.

⁴⁷ Niketas Khoniates, nşr.I.Bekker, *Nicetae Choniatae Historia, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1835, s.340; krş. Vryonis, *age*, s.127 ve n.242.

le mücadeleyi sürdürecekse de, artık bu bölgelerdeki Türk ilerleyişini ve yerleşimini önleyemeyecekti.

Böylece, 12.yüzyıl boyunca Bizans'ın Türklere karşı yaptığı savaşların imparatorluk sınırlarını yeniden doğuya doğru ilerletmek konusunda hiçbir fayda sağlamadığı, Türklerin yurt edindikleri bu topraklardan sökülüp atılmadığı ve aynı yüzyılın ikinci yarısında Ege bölgesinden güneye inen yolların, bölgede sayıca çoğalan Türkler sebebiyle, gitgide aşılmaz bir hale dönüştüğü ve büyük ordularla güneye yönelen birkaç seferin de, 11.yüzyılın sonunda olduğu gibi değil Orta-Anadolu'dan, artık bu yolun daha batısından Kütahya – Afyon – Akşehir üzerinden geçen yoldan bile yapılamadığı, ancak daha batıdan Denizli'ye inen yolun -hiçbir güvencesi olmamakla beraber - hâlâ kullanılabildiği anlaşılmaktadır.

12.YÜZYILDA BIZANS'IN EGE BÖLGESİNDE GÜNEYE İNEN YOLLARI

2. harita

3. harita

12.YÜZYILA KADAR BİZANS'DA “LONCALAR”*

Bizans İmparatorluğu dönemine ait Loncalar, diğer bir deyişle Meslek Odaları hakkında günümüze kadar gelen kayıtlar, her ne kadar bu konuda kesin ve tam bir şekilde bilgi sahibi olmamız için yeterli görünmüyorsa da, yine de bu hususta bazı sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olmaktadır.

Büyük Roma İmparatorluğu zamanındaki *collegia*'lara benzemekle beraber birçok önemli değişiklik geçirmiş olan Bizans dönemindeki Lonca teşkilâtı ekonomik ve ticarî hayatın esasını teşkil etmekteydiler. Sarayın, ordunun, halkın ihtiyaçlarına cevap vermek üzere kurulmuş bulunan bu organizasyon, diğer taraftan zanaatkâr ve tacirlerin menfaatlerini korumak amacını da taşımaktaydı.

Lonca teşkilâtının ortaya çıkışı Roma İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarına kadar geri gider. İlk zamanlarda kapalı ekonomi içinde sadece toprağa bağlı üretimle başlayan, fakat zaman içinde gelişme gösteren ve özellikle toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere dülgerler, kunduracılar, bakırcılar, çömlekçiler, kuyumcular gibi el sanatlarına öncelik tanıyan meslek gruplarının kurulduğu görülür¹. Daha sonraları ise kültür ve medeniyetin ilerlemesine uygun olarak yeni iş grupları ortaya çıkmış ve kasaplar, balıkçılar ile maden işçileri loncaları kurul-

* Bu makale, *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002)*, *Bildiriler I*, İstanbul 2003, s.61-70'te yayımlanmıştır.

¹ Krş. Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi I. Cumhuriyet I.Kısım Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, TTK Yay., Ankara 1953, s.60.

muştur. Maden işçileri arasında yalnız demir ve bronz işçilerinin değil, ziyet eşyası yapan yani altın ve gümüş işleyen kuyumcuların da yer aldığı ve bu arada yavaş yavaş büyümekte olan küçük ticaret erbabının ise, esas itibarıyla, gıda maddeleri yani hububat, et, yağ ve şarap ticaretiyle uğraşmaya başladığı görülmektedir².

Bugüne kadar yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre, eski Roma'nın Lonca organizasyonundaki pek çok şart, Bizans İmparatorluğu döneminde günün koşullarına uygun olarak birçok değişikliğe uğramıştır. Bunun da ötesinde Bizans Loncaları'nın gücü her zaman aynı sınırlar içinde kalmamış, zaman zaman dayandığı ekonomik ve ticarî zeminini aşarak devlet politikasında da söz sahibi olmuştur. Bizans'ın ilk yüzyıllarında, 5.-6.yüzyıllarda, şehir halkının yerel gruplar (*demos*) ve sirk partileri olarak devletin politik hayatına katkısı fazla olmuş³, hatta bazı zamanlar işi imparatora karşı şiddet gösterilerine kadar götürmüşlerdir; meselâ Theophanes, Kuyumcular Loncası'nın (*argyropratai*) İmparator Justinianus'a bir suikast düzenleyecek kadar ileri gittiğini yazmıştır⁴. Buna mukabil 7.yüzyıldan itibaren devlet idaresi tarafından daha sıkı bir kontrol altında tutulduğu anlaşılan Loncalar, her ne kadar şiddet hareketlerine kalkışacak güçlerini kaybetmişlerse de, ekonomi ve ticaret hayatı yanında politik alanda da önem ve değerlerini korumasını bilmişlerdir. Zira bu husus, *Pascal Chroniği*'nin, İmparator Herakleios'un 623 yılında Avar Kağanı'nı Trakya'da karşılamak üzere resmî bir maiyet ile İstanbul'dan çıktığı sırada yanında bulunan heyete, asiller ve kilise mensuplarının yanı sıra Lonca üyelerinin de katılmış olduğunu kay-

² Bk. H.Demircioğlu, *age*, s.195.

³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Sp.Vryonis, "Byzantine Demokratia and the Guilds in the Eleventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, 17 (1963), s.289-314; A.Maricq, "Factions de cirque et partis populaires", *Bulletin de la Classe des Lettres, Académie royale de Belgique*, xxxvi (1950), s.396-421; F.Dvornik, "The Circus Parties in Byzantium", *Byzantina-Metabyzantina*, 1 (1946), s.119-134; G.Manojlovic, "Le peuple de Constantinople", *Byzantion*, vi (1936), s.617-716.

⁴ Theophanes (*Khronographia*, nşr. C. De Boor, Leipzig 1883, I, 237 vd.), imparatora suikastı yapacak olanlara 3600 *nomismata* verildiğini yazmıştır.

detmesinden bellidir⁵. Aynı şekilde 775 yılında IV.Leon oğlu Konstantinos (VI)'u kendisine ortak imparator ilân ettiği zaman ileri gelenlerden kutsal haç üzerine yemin ederek oğluna sadakat göstereceklerine dair söz istemişti; Theophanes yemin edenlerin Thema subayları, senatörler, muhafızlar ve Lonca üyeleri olduğunu söylemektedir⁶. Bu ifadelerden açıkça anlaşıldığına göre, Loncalar politik hayata faal olarak katılmaktaydılar. Bu konuda, Konstantinos Porphyrogennetos'un *De Ceremoniis* adlı eserindeki "Şehrin surları önünde düşman görününce, şehirdeki asker ve Loncalar İstanbul'un savunmasını üstleneceklerdir" şeklindeki pasajı da aynı özelliği belirtmektedir⁷. Aynı konuda bir örnek daha vermek mümkündür: İmparator II.Theodosius zamanında 447 yılında yaşanan şiddetli bir deprem ile yeni yapılan şehir surlarının bazı kule ve duvarları yıkılınca, Hun hükümdarı Atilla'nın her an hücum edeceği korkusuyla titreyen Bizans hükümeti, surların çok çabuk inşası için askerlerle birlikte şehir gruplarının (*demos*) da bu tamir faaliyetinde yer almasını istemişti. Böylece imparatorların Loncalara askerî konularda, merasimlerde ve hanedan işleriyle ilgili hususlarda çağrı yapmaları, Loncaların başkentten sosyal yaşamı içinde gerçekten büyük bir güç sayıldığını göstermektedir. Bununla beraber Herakleios zamanındaki büyük reform hareketi içinde eski siyasi güçlerini büyük ölçüde kaybettikleri, Hippodrom'daki sirk oyunlarının idaresinin tamamen hükümetin eline geçtiği ve halk gruplarının bundan böyle politik alanda sadece bir süs vasıtası haline geldiği de anlaşılıyor⁸.

Ancak 11. yüzyıla gelindiğinde, başkent bürokrasisini oluşturan Sivil Parti ile eyaletlerin feodal kumandanlarının temsil ettiği Askerî Parti arasındaki iç çekişmeler ve devlet idaresindeki gevşeme yüzünden halk gruplarının politika alanındaki güçlerinin arttığı, sesinin yeniden bir hayli gür çıkmaya başladığı hatta bazı ayaklanmaların öncülüğünü

⁵ *Chronicon Paschale*, I, 712; krş. Sp.Vryonis, agm, s.295.

⁶ Theophanes, *age*, I, 449.

⁷ Konstantinos Porphyrogennetos, *De Ceremoniis*, nşr.I.Reiske, Bonn 1829, I, 449.

⁸ Krş. Sp.Vryonis, agm, s.291.

yaptıkları anlaşılıyor⁹. Aynı zamanda Lonca üyelerinden bazılarının çok zenginleştiğini, sosyal ve politik güçleri sayesinde aralarından bir patrik, bir kumandan ve iki imparator çıkardıklarını da görüyoruz¹⁰. Bu dönemde başkent halk gruplarının siyaset hayatında etkisi öylesine artmıştı ki, bunlar dört imparatorun tahttan indirilmesinde bile büyük rol oynamışlardı¹¹. Olayların akışına bakıldığında, halk gruplarının zaman zaman sivil partiyi meydana getiren bürokratların, hadımların, üniversite profesörlerinin ve asillerin yanında yer aldığı fakat bazen de onlara karşı tavır takındıkları belli olmaktadır. Bu olaylarla ilgili olarak kaynakların verdiği bilgilerden, şehirdeki politik faaliyetin kalbini Loncaların oluşturduğu açıkça belli olmakta ve imparatorlar halka gittikçe daha fazla taviz vererek, bağış ve imtiyazlarda bulunarak şehirlileri memnun etme yoluna gitmekteydiler. Meselâ, Nikephoros Botaniates, kendisine başkent kapılarını açarak taht'a yükselmesini sağlayan şehirlileri, bol bol unvan ve para dağıtarak ödüllendirdi; kendi hükümdarlığından önce bunların hazineye olan bütün borçları silindi. Attaliates'in kaydına göre¹², senatoya çok sayıda zanaatkâr alındı. Konstantinos Manasses'in ifadesine göre de¹³, imparator Nikephoros Botaniates altınlarla parlayan, incilerle süslü mor brokar kıyafetiyle oturduğu gümüş kakmalı muhteşem tahtında önüne gelen herkese, meselâ demircilere, kereste kesicilerine, kazıcılara, tacirlere, ayakkabıcılara, halat yapanlara ve dericilere unvanlar dağıtmıştı. Böylece onların sadakatini satın almıştı. Gerçekten de kumandan Aleksios Komnenos kendisine isyan ettiğinde şehrin savunulmasında garnizonun yanı sıra halktan takviye almak zorunda kalmıştı. Zonaras'ın yazdığına göre¹⁴, im-

⁹ 1025-1081 yılları arasında birçok ayaklama girişiminde bulunmuşlar ve pek çok kargaşa hareketine katılmışlardır.

¹⁰ Krş. Sp.Vryonis, agm, s.296 n.22, 23, 24.

¹¹ Bu imparatorlar V.Mikhail Kalaphates, VI.Mikhail, VII.Mikhail Dukas, III.Nikephoros Botaniates'dir.

¹² Mikhail Attaliates, *Historia*, nşr. I.Bekkerus, Bonn 1853, s.275.

¹³ Konstantinos Manasses, *Synopsis Historika*, nşr. I.Bekkerus, Bonn 1837, s.285.

¹⁴ Ioannes Zonaras, *Annales*, nşr. T.Büttner-Wobst, Bonn 1897, III, 728.

parator bu kuvveti Pazar yerinden toplamıştı.

Loncaların yapısı, faaliyetleri ve kuralları hakkında elimizdeki bilgilerin çoğu *Eparkhion Bibliion*¹⁵ adlı eserin kayıtlarına dayanmaktadır. *Vali'nin Kitabı* adıyla tercüme edebileceğimiz 10.yüzyılda yazılmış olan¹⁶ bu eser, Esnaf Odaları'nı ilgilendiren devlet emirlerini içermekte, seçilmiş bazı Loncaların devlet ile aralarındaki münasebetlerini belirtmekte ve 10.yüzyılda Bizans ticareti, endüstri ve ticaret hareketleri konusunu aydınlatmaktadır. Bizim için bu eser, Bizans'ın başkentindeki sosyal yaşam hakkında hemen hiçbir kaynağın bize bildirmediği bilgileri aktardığı için büyük önem taşımaktadır; her ne kadar Loncalar hakkında verdiği bilgiler tam değilse de, bize aktardığı veriler çok ilgi çekicidir. 10.yüzyılda imtiyazlı teşkilâtlar haline geldiğini anladığımız Loncalar için bu eserin verdiği bilgileri bir araya topladığımızda İstanbul'da en önemli 22 Lonca¹⁷ hakkındaki kuralların neler olduğunu,

¹⁵ Prof.Jules Nicole tarafından 1892'de Cenevre'deki bir kütüphanede bulunan ve "The Book of the Prefect" adıyla bilinen *Eparkhion Bibliion* (Vali'nin Kitabı) adlı 14.yüzyıla ait yazma eser, 10.yüzyılda Bizans'da devlet ile esnaf ve tacirler arasındaki ilişkileri, kuralları gösteren çok değerli bir kitaptır. Eserin çeşitli tercümeleri vardır: J.Nicole, *Le livre du préfet ou l'édit de l'empereur Léon le sage sur les corporations de Constantinople*, Mémoire de l'Institut National Genevois, XVIII, Cenevre-Basel 1894, s.1-100; F.I.Uspenskiy, "Konstantinopol'skiy eparkh", *Izvestiia russkago arkheologicheskago instituta v Konstantinopolie*, IV, 2 (1899), s.79-104; A.E.R.Boak, "Notes and Documents The Book of the Prefect", *Journal of Economic and Business History*, I (1929), s.597-619; E.H.Freshfield, *Roman Law in the Later Roman Empire*, Cambridge 1938; M.Siuziumov, *Kniga Eparkha. Ustavy vizantiiskikh tsekhov X v.*, Sverdlovsk 1949.

¹⁶ J.Nicole eserin 10.yüzyılın başına, imparator VI.Leon (886-912) devrine ait olduğunu söylerken, A.Stöckle (*Spät-römische und byzantinische Zünfte*, Klio (Beiheft 9), Leipzig 1911) eserin daha sonra, imparator Nikephoros Phokas (963-969) döneminde kaleme alındığını ileri sürmektedir.

¹⁷ Bu Loncalar şunlardır: 1) Noterler, 2) Kuyumcular, 3) Bankacılar, 4) İpekli Elbise Tacirleri, 5) Suriye İpeklisi Satıcıları, 6) Ham İpek Satıcıları, 7) İpek Örucüleri, 8) İpek Dokumacıları, 9) Ketten Tacirleri, 10) Parfüm Satıcıları, 11) Mumcular, 12) Sabuncular, 13) Erzakçılar, 14) Dericiler, 15) Kasaplar, 16) Domuz Satıcıları, 17) Balıkçılar, 18) Fırıncılar, 19) Meyhaneciler, 20) Vali yardımcıları (delegeleri), 21) Sığır Pazarı Müfettişleri, 22) Bütün Mütteahhitler "marangozlar, sıvaacılar, mermerciler, çilingirler, boyacılar ve geri kalanlar". No.22'de belirtilen sanatkarlar ile ilgili Lonca

Loncaların devlet ile olan münasebetlerini, bütün kuralların Lonca başkanı veya üyeleri tarafından değil devlet tarafından konduğunu, bunun sebebinin ise devletin şehirdeki ekonomik refah ve adaletten sorumlu bulunmasına bağlı olduğunu, bu organizasyonların yakından takip edildiğini, devlet ile Loncalar arasındaki ilişkinin ise devletin temsilcisi olan şehrin valisi (*praefectus*) tarafından yürütüldüğünü, başkent in gıda maddelerini sağlamakla yükümlü olan celepler, kasaplar, balıkçılar, fırıncılar ve meyhaneciler gibi Loncaların daha özel bir önem taşıdığını ve bunların daha sıkı bir kontrol altında tutulduğunu, domuz kasaplarının diğer et satanlardan ayrı bir grup oluşturduğunu öğreniyoruz. Böylece, Bizans'ın bütün zanaatkârlarının ve tacirlerinin toplumun ekonomik hayatının düzgün işlemesi için belli kurallar içinde çalıştığını anlamak mümkün olmaktadır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Bizans'daki Loncaların eski Roma döneminden farklı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Eski devirde Loncalardan birine, belki de birden fazlasına girmek zorunluğu vardı. Oğullar genelde babalarının mensup olduğu Loncalara girerlerdi. Halbuki bu kural Bizans döneminde değişmişti; hiç kimse bir Lonca'ya girmek zorunda değildi; eğer böyle bir şey isterse, ancak bir Loncaya girebilirdi. Ayrıca bir Lonca'ya girmenin de koşulları vardı. Artık kimse eskiden olduğu gibi irsî yolla bir Lonca'ya girememekteydi. Bir Lonca'ya girmek için bazı özelliklere sahip olmak, meselâ sanatında bilgili, usta olmak gerekiyordu. Her ne kadar şart olmasa da, çoğunlukla oğullar baba mesleğine girerdi. Böyle durumlarda bile adayın Lonca'ya kabul edilme şartlarına uygun olması gerekirdi; bunun için aday, önce

hakkında bilgi için bk.E.Barker, çev. M.Tunçay, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Ankara 1982, s.128 vdd. "Vali'nin Kitabı"nda verilen 22 sayısına mukabil başkentteki Loncaların sayısı Tamara Talbot Rice (*Everyday Life in Byzantium*, New York 1967, s.122) tarafından 23, Sp.Vryonis (agm, s.297) tarafından 19 olarak verilmiştir. Ancak Vryonis, bu kitapta kaydedilenlerden daha fazla Lonca bulunduğu kanaatindedir; meselâ aynı eserden – yumuşatıcılar - ve – dericiler - Loncalarının da varlığının anlaşıldığı görüşündedir (s.297 n.26). Bizans Loncaları hakkında ayrıca bk. N.Necipoglu, "Loncalar, Bizans Dönemi", *Istanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, cilt 5, s.224 vd.

Lonca üyelerinin oluşturduğu toplantıda bir sınava tâbi tutulurdu¹⁸; üyeler tarafından kendisinin değerli biri olduğunun belirtilmesi gerekirdi. Meselâ, *Eparkhion Biblion*'da Noterler Loncası (*tabularioi*)'na giriş merasimiyle ilgili şöyle bilgiler buluyoruz¹⁹: Sınavdan ve üyelerin olumlu görüş bildirmesinden sonra aday, Lonca başkanı olan *primikerios*'un refakatinde üzerinde bir pelerin olduğu halde şehrin valisinin (*prefectus* veya *eparkhos*)²⁰ huzuruna çıkardı. Heyet önce Tanrı'nın huzurunda yemin eder, sonra adayın, imparatorun bağış ve kayırması ile veya aile bağları ve dostlarının telkini ile değil, iyi hali, bilgisi, kabiliyeti ve genel uygunluğu dolayısıyla Lonca'ya katılma hakkı kazandığını yeminlerle ifade ederdi. Yeminleri müteakip vali bu seçimi onaylar ve aday Lonca'ya kabul edilmiş olurdu. Sonra kendisi ve diğer üyeler üzerlerine pelerinlerini giyerek onun evine en yakın olan kiliseye giderlerdi. Yeni üye burada pelerinini çıkarıp beyaz bir tünik giyer ve rahip de onu dualarla kutsardı. Bundan sonra yol boyunca diğer üyeler pelerinlerini giymiş olarak onunla beraber yürürler, başkan da elinde bir buhurdanlık taşıyarak dumanını onun üstüne doğru savururdu. Yeni seçilen üye de elinde açık olarak bir İncil taşırdı. Bu sahnenin an-

¹⁸ Meselâ; Noterler Loncasına girmek isteyen aday, *Prokhiron* adındaki kanun kitabından 40 maddeyi, *Basilika* adlı kanun kitabından ise 60 maddeyi ezbere bilmek zorundaydı.

¹⁹ Krş. *Eparkhion Biblion*, I, 3; İngilizce terc., A.E.R.Boak, agm, s.601.

²⁰ *Prefectus* veya *Eparkhos* unvanını taşıyan şehrin valisi, devletin şehirdeki en yüksek memuruydu; imparatorluğun önde gelen makamları arasında 18.sıradaydı. Vali'nin, bütün Loncalar, halk ve şehirde yaşayan yabancılar üzerinde tam bir otoritesi vardı. Loncalarla olan ilişkisi kurallardan ortaya çıkmaktadır; o, yeni üyelerin kabulüne karar verir, ticaret ve imalatı teftiş eder, ihracat ve ithalatı kontrol eder ve yabancı tacirlerin faaliyetlerini denetlerdi. Aynı zamanda verdiği kararlara itaati sağlardı; bunun için çeşitli derecede cezalar verme yetkisine sahipti. Loncaların faaliyetini denetleyebilmek için kendi emrinde çalıştırdığı geniş personeli vardı. Müfettişleri (*legatarios*) her türlü malın incelemesini yapardı, yasaklara uyulmasını sağlar ve Loncalardan vergi toplarlardı. Loncaların başkanları (*primikerios*) da valinin yardımcısıydı; valinin emirlerinin Lonca üyeleri tarafından yerine getirilip getirilmediğini kontrol ederlerdi.

lamı ise, kendisinin Tanrı'nın önünde yükselen bu buhar gibi temiz ve düzgün olduğunu gösteriyordu. Bundan sonra yeni üye aynı şaşaalı yürüyüşle evine gider ve meslektaşlarına ziyafet vererek o günü kutlardı. Ayrıca yeni üye Lonca'ya giriş ücreti olarak başkana 3 *nomismata* ödemek zorundaydı. Bunun yanı sıra her üyeye 1 *nomismata* ve yemek (ziyafet) masrafı için de 6 *nomismata* öderdi. Lonca'nın hiçbir üyesi bu resmî merasimlerden uzak duramazdı; eğer böyle bir merasime katılmamışsa, 4 *keratia* para cezası öderdi²¹.

Her Lonca'nın kendi başkanını seçme hakkı vardı. Ancak seçilen başkanların vali tarafından onaylanması gerekirdi. Bir başkan görevini yerine getiremez duruma gelince işini bırakıp çekilirdi ve kendisine emekli aylığı verilirdi. Bu durumda vali onun yerine bir üst düzey üyeyi tayin ederdi. Ama üyeler bu tayini beğenmezlerse işe müdahale edebilirlerdi. O zaman vali sıradaki ikinci veya üçüncü kişiyi seçerdi. Başkanın görevleri arasında Lonca üyelerinin ufak tefek anlaşmazlıklarını çözmek de vardı. Ayrıca bir üye ölünce, cenazesi, Lonca'ya kabul edildiği gibi gösterişli bir törenle Lonca üyeleri tarafından kaldırılırdı. Cenaze merasimine gelmeyen üye, başkana geçerli bir mazereti olduğunu ispatlamak zorundaydı; aksi takdirde 6 *keratia* para cezası öderdi²².

Lonca mensupları, hem ticaretle uğraşan toprak sahiplerinin, hem de üye olmayan sanatkar ve tacirlerin rekabetinden korunurdu. Devletin üst denetiminin kontrolü altında ve başkanın idaresinde, Loncaların üretim miktarı, üretim kalitesi ve mallarının fiyatları tesbit edilirdi. Ayrıca Lonca dışındaki tüccardan mal satın alma işi kararlaştırılırdı. Loncalar her ne kadar üyelerinin ekonomik menfaatlerini çoğaltmak niyetiyle kurulmuşlarsa da, asıl amaç devlete hizmet etmektir. Yaptıkları işin önemine göre tasnif edilen Loncalar için devlet değişik şartlar koymuştu. Meselâ İstanbul, Roma, Selânik gibi büyük şehirlere malze-

²¹ Kurallara uyulmadığında saç, sakal kesme cezası yanında her zaman para cezasının da uygulandığı anlaşılıyor, bk. *Eparhion Biblion*, I, 4; *Keratia* küçük gümüş para olup altın para *nomisma*'nın aşağı yukarı dörtte biri idi, krş. A.Boak, agm, s.601 n.6.

²² Krş. *Eparhion Biblion*, I, 26; A.Boak, agm, s.603.

me sağlayan değirmencilere, fırıncılara, domuz satıcılarına ait olan Loncalar daha sıkı kontrol altında tutulurdu.

Her Lonca, üyeleri için gerekli olan ham maddeyi satın alır ve bunları her üyeye dağıtırdı. Her Lonca kendisine gerekli olan ham maddeyi devletin tesbit ettiği yerlerde alırdı. Ayrıca satışa sunulan işlenmiş, tamamlanmış ürünler de şehrin belirlenmiş yerlerinde ve mahalle pazarlarında, o ürüne ayrılmış olan yerlerde satılırdı. Altın ve gümüş işçileri ile emaye ve cam eşya yapanlar değerli esnaf addedildiğinden – imparatorun himayesinde – Büyük Saray'ın girişine yakın yerde toplanmıştı²³. İbn Batuta'nın kaydına göre ise²⁴, Ayasofya Kilisesi'nin etrafında "Yazarlar Pazarı" vardı. Burası üzeri yüksek bir kubbe ile örtülü üstünde üzüm dalları ve yaseminler bulunan bir çardaktı. Yine onun ifadesine göre, ilâç satıcılarının pazarı yazarlar pazarına komşuydu. Sanatkârlar korunurdu. Ama en çok korunan endüstri malı ipek dokumacılığı idi. Sadece ipekçilik ile uğraşan en az beş Lonca vardı²⁵. Bu mal Bizans için mücevherden daha kıymetliydi ve ihracatı kesin olarak yasaklanmıştı. Eski devirlerde ipek Çin'den gelirdi fakat imparator Justinianus devrinde (560 yıllarında) Bizans'da ipek endüstrisi kuruldu ve bundan sonra da imparatorluğun değer verdiği en önemli iş oldu. Başlangıçta başkentin yanı sıra Yafa ve Iskenderiye gibi şehirlerde ipek dokumacılığı yapıldı. Ama 7.yüzyılda İslâm fethiyle Suriye ve Mısır bölgeleri kaybedilince bütün atölyeler İstanbul'da toplandı. İmparatorluk sarayındaki atölyelerde kadınlar ve erkekler nefis kumaşlar dokudukları gibi, İstanbul'un yanı sıra Pelopones'deki bazı şehirlerde de ipek dokumacılığı yapılmaya baş-

²³ Krş. T.T.Rice, *age*, s.151; R.Janin (*Constantinople Byzantine*, Paris 1950, s.96) kuyumculara evlerinde altın ve gümüş işleme izni verilmediğini ve bunların işlerini Mese (Bizans'ın en ünlü caddesi. Günümüzde Sultanahmet Meydanı'ndan Beyazıt Meydanı'na kadar uzanan Divanyolu Caddesi) boyunca kurulmuş atölyelerde yaptıklarını söylemektedir. Ayrıca Janin, bu atölyelerin çoğunun 532 Nika İsyanı sırasında yandığını fakat sonradan yine aynı yerde inşa olduklarını da belirtmiştir (*age*, s.97).

²⁴ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, nşr. Abdülhâdi et-Tâzî, Rabat 1417/1997, II, s.254 vd.; krş R.Janin, *age*, s.97.

²⁵ a) İpekli elbise tacirleri, b) Suriye ipeklisi satıcıları, c) Ham ipek satıcıları, d) İpek örücüleri, e) İpek dokumacıları.

landı. Ancak 11.yüzyılda Bizans arazisi olan Yunanistan bölgesine saldıran Sicilya Norman kralı II.Roger'nin Thebes ve Korinthos şehirlerindeki ipek işçilerini Palermo'ya taşımasıyla ipek dokumacılığı Batı'da da öğrenildi. Bununla beraber Bizans ipek dokumacılık sanatını daima korudu. Dördüncü Haçlı Seferi sırasında (1204) İstanbul'un Lâtinlerin eline geçmesinden sonra İznik'de kurulan Bizans Devleti zamanında da dokumacılık aynı şekilde devam etti.

Bizanslılar geleneksel desenlerine bağlı kalarak muhteşem kumaşlarını dokumayı sürdürdüler. Kumaşlar, altın iplikle işlenmiş, desenlerle süslü imparator moru denilen kıvılcık, limon sarısı, gül rengi, elma yeşili gibi binbir renkte dokunurdu. Herbiri bir unvanın, bir mevkiin sembolü idi. İmparator seyahate çıktığında yanında sandıklar dolusu kumaşlar taşıırdı; bunlar yerel valilere ve elçilere hediye edilirdi. Ayrıca imparatoru ziyaret için İstanbul'a gelen hükümdarlara ve önemli kişilere de bu kumaşlardan hediyeler sunulurdu²⁶. Saray mensuplarının çoğu ise mevkiine göre bu kumaşlardan yapılmış kıyafetler giyerdi. İstanbul'u ziyaret eden hemen herkes saraylıların giyinişinden ve muhteşem kıyafetli asillerden hayranlıkla bahsetmiştir. Barbar bir kabile reisi veya sonradan görme bir Norman'ın bu ipekli elbiselere sahip olması imparatorluğun şerefine sürülmüş leke sayılırdı. Satışa sunulan daha basit ipekli kumaşlar bile çok sıkı denetlenirdi. Bu lüks kumaşların ülkenin dışına çıkarılmasını önlemek için her türlü tedbir alınmıştı²⁷. 10.yüzyılda İstanbul'a gelen her Venedik gemisinden 2 *nomismata* ama yüklü giden her gemiden 15 *nomismata* vergi alınırdı²⁸. Sonuç olarak bütün tacirlerin mallarını İstanbul'da satmalarını teş-

²⁶ İmparator I.Aleksios Komnenos, Birinci Haçlı Seferi sırasında ordusuyla İstanbul'a gelen Güney-İtalya Normanlarının reisi Bohemond'a altın, gümüş ve muhteşem ipekli kumaşlardan oluşan bir oda dolusu hediye vermişti; İmparator Manuel Komnenos da 1145 yılında İstanbul'a gelerek kendisini ziyaret eden Kudüs Kralı Amariy'e çok değerli ipekli kumaşlar hediye etmişti.

²⁷ Almanya'dan Bizans'a I.Otto'nun elçisi olarak gelmiş olan Luitprand'a, görevini tamamlayıp ülkesine geri dönmek üzere İstanbul'dan ayrılırken bir tacirden aldığı ipekli kumaşları ülke dışına çıkarmasına izin verilmemişti, krş. T.T.Rice, *age*, s.155.

²⁸ T.T.Rice, *age*, aynı yer.

vik edilir ve böylece de ihracatın önüne geçmeye çalışılırdı. Bizans ipeğinin ucuzlamasını önlemek için Bizanslı tüccara kendisi için Doğu'dan ipek ithal etmesi yasaklanmıştı. Ancak 10.yüzyıldan sonra İstanbul ipek dokumacılığının merkezi olmaktan çıktı; İstanbul'un yanı sıra Thebes, Trabzon, Andros Adası, Selânik gibi diğer şehirlerde de ipek dokumacılığı gelişti ve bu şehirlerden başka yerlere satılmaya başlandı²⁹. Bunun dışında Bizanslı asiller de zaman içinde ticaretle uğraşmaya başlamışlardı³⁰; hatta imparator ve imparatoriçeler arasından bu gibi işlere ilgi duyanlar çıktı³¹.

İpek kumaşın yanı sıra yünlü ve keten dokumacılığı da gelişmişti ve aynı Loncaları vardı. Dokumacılık kadar maden işleme, gümüş işleme ve kuyumculuk da önemliydi. İmparatorun kullanması için gümüş eşyalar imparatorluk atölyelerinde yapılıyordu. Bu gümüş eşyalar ihraç edilebildiği gibi, genelde barbar reislerine verilmek üzere veya değiş tokuş malzemesi olarak kullanmak için sarayda saklanırdı. İpekli kumaşlar gibi bu gümüş eşyalar da tahttaki imparatorun ve iş başında bulunan valinin adı veya monogramı ile damgalanırlardı³².

Theophanes'in kaydına göre³³ Loncaların satış dükkânları genelde Constantinus Forumu³⁴ ile Lausus Sarayı³⁵ arasında Mese (Divayolu

²⁹ T.T.Rice, *age*, s.156.

³⁰ Asiller çoğunlukla halı atölyeleri işletirlerdi ve bunda başarılı olmuşlardı. X.yüzyılda bu atölyelerin en önemlileri Sparta ve Pelopones'de bulunmaktaydı, krş. T.T.Rice, *age*, s.153.

³¹ Meselâ, imparator III.Ioannes Vatatzes (1222-54) yetiştirdiği kümes hayvanlarını satarak elde ettiği kârla karısına yeni bir taç almıştı, krş. G.Ostrogorsky, *terc.F.İşiltan. Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1970, s.409; M.Psellos'un kaydına göre ise, imparatoriçe Zoe (1042-55) sarayını atölye haline getirmişti ve günlerini parfümler yaparak geçirirdi, bk. I.Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Ankara 1992, s.147.

³² Krş. T.T.Rice, *age*, s.153.

³³ Theophanes, *age*, I, 184.

³⁴ Çemberlitaş.

³⁵ Lausus Sarayı'nın, yapımı 415-420 yılları arasına düşmekte olup yeri Divan-yolu üzerinde Firuz Ağa Camii yakınındadır. Sarayın kuzeyinde bulunan tonozlu küçük bölmelerin Mese üzerinde sıralanan dükkânlar olduğu tahmin edilmektedir, krş. A.Berger, "Lausus Sarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, cilt 5, s.198 vd.

Caddesi) boyunca uzanmaktaydı. *Eparkhos'un Kitabı*'na göre kuyumcular (*argyropratai*) ancak Mese'deki atölyelerinde işlerini yürütebilirlerdi³⁶. Bakırcılar (*chalcopratai*)'ın dükkânları ise Ayasofya Kilisesi'nin batı kapısına yakındı³⁷. Kürkçülerin dükkânları Constantinus Forumu'nda idi³⁸. Ekmek fırınları (*artopoiioi*), Constantinus Forumu ile Theodosius Forumu³⁹ arasında uzanan Mese üzerinde idi. Köle tacirleri ise fırıncılara yakın bir yerdeydi. Mum yapımcılarının dükkânları hem Forum'da hem de Ayasofya Kilisesi yanındaydı. Parfüm satıcılarına gelince bunlar Khalke Kapısı⁴⁰'ndan Million⁴¹'a kadar sarayın balkonları altında yer alıp güzel kokularını etrafa yaymaktaydılar⁴². Yine *Eparkhos'un Kitabı*'nın bildirdiğine göre, hancılar (*capeloi*) ve bakkallar (*saldamarioi*) halkın ihtiyacını karşılamak üzere dükkânlarını bütün meydanlarda ve sokaklarda, yani şehrin her yerinde açabilirlerdi; böylece günlük ihtiyaç duyulan mala halkın kolaylıkla ulaşması sağlanırdı. Sonuçta peynir, zeytin, zeytinyağ, tereyağ, et, tuzlu balık, her türlü yeşil sebze, un, bal gibi temel yiyecek maddesi satan bakkallara istedikleri sokakta dükkân açma izni verilmişti⁴³. Fırıncılar

³⁶ *Eparkhion Biblion*, II, 2.

³⁷ Krş. R.Janin, *age*, s.97 vd.

³⁸ R.Janin (*age*, s.97'de) *Chronicon Paschale* (Bonn, I, 623)'in kaydına dayanarak kürkçülerin burada bir kapalı çarşısı olduğunu yazmıştır.

³⁹ Beyazıt Meydanı.

⁴⁰ Khalke Kapısı, Büyük Saray'ın ana giriş kapısı. Büyük bir ihtimalle bu ad ya kapının bronzdan yapılmış iki kanadı dolayısıyla veya giriş holünün tavanının bronz ile kaplanmış olmasından ötürü verilmişti; bu konuda geniş bilgi için bk. C.Mango, "Chalke", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, Oxford 1991, s.405 vd.

⁴¹ Million, Mese'den Büyük Saray'a dönen yolun üzerinde ve köşesinde bulunan (bugün Sultanahmet Meydanı'nın köşesinde kalıntısı görülmektedir) ve imparatorluğun başlıca merkezlerinin başkente uzaklıklarının kaydedildiği anıtsal taş. Bu konuda geniş bilgi için bk. A.Berger, "Milion Taşı", *Istanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, cilt 5, s.461 vd.

⁴² *Eparkhion Biblion*, X, 1. R.Janin (*age*, s.96'da), parfüm satılan başka bir merkezin de Sphorakios mahallesindeki Aziz Georgios Kilisesi yakınındaki Smyrnon'da bulunduğunu belirtir.

⁴³ *Eparkhion Biblion*, XIII, 1.

halka ekmeği kesintisiz ulaştırabilsin diye bazı koşullardan muaf tutulmuştu. Ancak fırınlarını güvenli yerlerde açmak zorundaydılar. Evlerin altında ve kolay tutuşacak eşya ve maddelerin yakınında olmayacaklardı. Zaman zaman köylülerin mallarını doğrudan tüketiciye satmasına da izin verilirdi. Kasaplar da kesilmiş veya canlı hayvan satışı yapabiliyorlardı. Ancak mallarını valinin koymuş olduğu fiyatlara uygun şekilde satmaları şart koşulmuştu. Ayrıca satacakları bu malları İstanbul civarından temin etmeleri yasaklanmıştı. Satın alıp başkente getirecekleri mallar için en yakın mesafe İzmit şehri ve Sakarya nehrinin ötesi idi⁴⁴.

Valinin Loncalar ile birlikte düzenlediği fiyatlar genelde düşük olurdu. Fakat bazen fiyatların yüksek olduğu da görülürdü. Hangi sebeple olursa olsun fiyatlar her yerde sabit tutulurdu. Hiç kimsenin tesbit edilen fiyatın dışında mal satmaya hakkı yoktu. Aksi takdirde yüksek para cezasına çarptırılırdı. Malların fiyatları ham madde fiyatlarının iniş çıkışına göre değişirdi. Tahıl fiyatlarındaki değişmeye göre bir somun ekmeğin kaçta satılacağı vali tarafından ayarlanırdı⁴⁵. Bu değişikliklerde her zaman önce devletin kâr payı göz önüne alınırdı. Başkente gelen malların çoğu ham maddeydi. Hemen tamamı doğrudan gelirdi ve ancak bir kısmı batıya yollanırdı. Bizans'da işlenecek mallar kontrol altındaydı. Dokuma tezgâhları için Mısır'dan gelen pamuk ve kenevir, nehir gemileriyle Rusların Karadeniz kıyılarına indirdiği altın, gümüş, bal, balmumu, kürk, Suriye'den gelen ipekli kumaş gibi şeylerin satışı sıkı bir düzene tâbi idi. İstanbul'a gelen yabancı tacir, devlet otoritelerine görünmek zorundaydı; şehirde 3 ay kalmasına izin verilirdi. O zamana kadar mallarını satamamışsa, devlet onun adına malları satardı⁴⁶.

⁴⁴ *Eparhion Biblion*, XV, 3.

⁴⁵ Şehrin kuruluşunda uzun süre halka bedava ekmeğin dağıtılmıştı. Socrates (II, 13)'in ifadesine göre şehirde 5 hububat deposu vardı. Çeşitli yerlerde de 20 halk fırını ve 117 adet halka ekmeğin dağıtılan yer mevcuttu; günde 80.000 somun ekmeğin dağıtılırdı. R.Janin (*age*, s.97)'e göre Fırıncılar Çarşısı Mese üzerinde Çemberlitaş ile Beyazıt arasında belki de bugünkü Kapalıçarşı'nın bulunduğu yerdeydi.

⁴⁶ W.Heyd, terc.E.Z.Karal, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975, s.77 vd.

Pazar yerinden bir görünüş

Aslında üyeliğin mecbur olmadığı Bizans İmparatorluğu'nda bir Lonca'ya kabul edilmek hiç şüphesiz bir ayrıcalıktı ve çok cazip bir husustu. Buna mukabil bir Lonca'dan çıkarılmak da tabiatıyla cezaya çarptırılmak anlamına geliyordu. Bu ceza, ya para ödenmesi, ya da saç ve sakalının kesilmesiyle yerine getiriliyordu. Ayrıca işlediği suçun önemine göre bütün malına da haciz konabilirdi. Fakat Lonca'dan çıkarılmış biri devamlı işsizliğe mahkûm edilmiyordu. Ona, başka birinin yanında serbest olarak sanatını yapmak imkânı tanınıyordu.

Eparkhios Biblion'da, Noterler Loncası ile ilgili verilen bilgi arasında üyelerin kazançlarının da devlet tarafından ayarlandığı belirtilmiştir: Meselâ, bir noter, konusu 100 *nomismata*'yı geçmeyen bir meselede kontrat hazırlayınca 12 *ceratia* alırdı. Eğer işin değeri 100 *nomismata*'dan daha fazla ise, o zaman 2 *nomismata* alırdı⁴⁷. Bunun dışında, bir Lonca üyesi önce başkana sonra da Lonca'ya takdim etmeden ve onların onayını almadan asla bir sekreter veya çırak tutamazdı. Çıraklar eğitimlerine küçük yaşta başlardı. Ustalar çırakları en az iki yıl boyunca eğitirdi ve bu eğitim için iki taraf arasında bir anlaşma yapılırdı. Taraflardan biri anlaşmayı bozarsa para cezasına çarptırılırdı. Çırak ustanın hizmetkârıydı. Atölyeler genelde küçüktü ve orta seviyedeki bir ustanın çoğunlukla iki çırağı olurdu.

Sonuçta, 4.yüzyıldan itibaren - zaman zaman bazı değişikliklere uğramışsa da - Bizans'da yüzyıllardan beri akıp gelen bir Lonca sisteminin varlığını tesbit etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca Loncaların yapısını ve faaliyetlerini açıklayan kurallar, her Loncanın üyeleri arasında ve belki de bütün Loncalar arasında bir birliğin ve ortak ruhun mevcudiyetini kanıtıyor. Üstelik bu kurallardan, her ne kadar bütün Loncaların, valinin yakın kontrolü ve idaresi altında bulunsalar bile, bazı iç idare ve hukuk işlerinde oldukça serbest hareket ettikleri sonucu da çıkıyor.

⁴⁷ *Eparkhion Biblion*, I, 25.

TATIKIOS (TÜRK ASILLI BİR BİZANS KUMANDANI)*

Bizans İmparatorluğu, 11.yüzyılda Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girişleri ve kısa sürede Ege ve Marmara Denizi kıyılarına kadar ulaşan akınları sonucunda Türkler ile yoğun bir ilişki içine girdi. İmparatorluğun yabancıları bünyesinde toplama politikasına uygun olarak Türkler de, çeşitli milletlerden gelenler gibi, ya göç etmek ya da esir alınıp getirilmek suretiyle Bizans dünyasına katıldı. Bunlar arasında birçok kişinin, saray unvanları bahşedilerek aristokrat sınıf içinde yer aldığını ve özellikle askerî alanda yüksek mevkilere çıktığını görüyoruz¹. Bu dönem hakkında bilgi veren Bizans kaynakları, devlet hizmetinde ve orduda görev almış olan Türkler'den bahsetmişlerdir. Bu şahıslar arasında önemli bir mevkie yükselen ilk Türk, Tatikios'dur².

* Bu makale, *Belleten*, LXVII (Nisan 2003), sayı 248, s.93-110'da yayımlanmıştır.

¹ Tatikios gibi yine Komnenoslar hanedanı zamanında yaşamış ve imparator Aleksios'un oğlu imparator İoannes Komnenos (1118-1143) döneminin megas domestikos'u ve imparatorun en yakın dostlarından biri olan I.Aksukhos hakkında geniş bilgi için bk. I.Demirkent, "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı İoannes Aksukhos", *Belleten*, LX (Nisan 1996), sayı 227, s.59-72.

² Anna Komnene (*Alexiade*, nşr. ve trc. B.Leib, *Anne Comnène.Alexiade*, 3 cilt, Paris 1937, Kitap IV, iv, 3, trc. B.Leib, *age*, I, s.151) Tatikios için "Sarasen" asıllı diye yazmıştır. Ancak Anna Sarasen" ifadesiyle herhalde onun müslüman biri olduğunu kastetmek istemiş olmalıdır. Zira bu dönemde Bizans'ın Anadolu'da Araplar ile değil Türklerle teması vardır; aynı görüşü paylaşan G.Moravcsik (*Byzantinoturcica II, Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen*, Leiden 1983, s.302) ve

İmparator I.Aleksios Komnenos (1081-1118)'un en güvendiği kumandanlarından biri ve yakın dostu olan Tatikios'un hayatı ve faaliyetleri hakkında bize imparatorun kızı prenses Anna Komnene'nin babasının hayatını konu alan tanınmış eseri *Alexiade*³ ile, Anna'nın kocası *caesar* Nikephoros Bryennios'un kaleme aldığı tarih eseri⁴ bilgi vermektedirler. Ayrıca Birinci Haçlı Seferi'ni anlatan çoğu çağdaş Haçlı eser ve yazarları, *Gesta Francorum*, Albertus Aquensis, Raimundus Aguilers, Tudebodus, Guibertus Novigenti, Baldricus ve Willermus Tyrensis İznik ve Antakya kuşatmaları sırasındaki olaylar içinde Tatikios'dan bahsetmişlerdir⁵.

C.M.Brand, "The Turkish Element in Byzantium, Eleventh –Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 43 (1989), s.3'da Tatikios'un Türk asıllı olduğunu yazarlar. Tatikios hakkında ayrıca bk. F.Chalandon, *Les Comnène. Etudes sur l'Empire Byzantin aux XIe et XIIe siècles (Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène 1081-1118)*, Paris 1900, s.76, 100 vd., 106 n.3, 109, 112, 118, 125, 178, 191, 194, 199-202, 205, 215, 233; ayn. mlf., *Histoire de la première croisade*, Paris 1925, s.162, 167, 178, 191-194; G.Buckler, *Anna Comnena*, Oxford 1929, s.18, 143, 255, 360, 379, 383, 415, 425, 463, 466, 469, 500; R.Grousset, *Histoire des Croisades et du royaume Franc de Jérusalem*, Paris 1934-36, I, s.27, 31, 80 vd.; S.Runciman, *A History of the Crusades*, London 1951, Türkçe trc. F.İşiltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1986, I, s.138 n.7, 141, 144, 146, 148, 172, 174, 231 vd., 255, 260; B.Skoulatos, *Les personages byzantins de l'Alexiade*, Louvain 1980, s.287-292.

³ Anna Komnene, nşr. ve trc. B.Leib, *age*, I, 151, II, 67-70, 72, 83-86, 97, 109, 171, 175, 182, 193, III, 12, 13, 17, 18, 20, 40, 42, 45,160, trc. E.R.A.Sewter, *The Alexiad of Anna Comnena*, Penguin Books 1969, s.141, 201-203, 205, 213-215, 232, 279, 282, 288, 299, 336, 337, 341, 343, 360, 363, 449, trc.D.R.Reinsch, *Alexias. Anna Komnene*, Köln 1996, s. 149, 217-19, 221, 231 vd., 242, 252, 304, 307, 313, 323, 365 vd., 370, 372, 389, 392, 394, 490.

⁴ Nicephori Bryennii Commentarii, nşr. A.Meineke, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (kısaltması CSHB), Bonn 1836, s.86 vd.,150; nşr.P.Gautier, *Nicephori Bryennii Historiarum Libri Quattuor*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 9, Brussels 1975, IV, 20, 287, 289. O.Kazanlı'nın "Tarihî Hatıralar" adıyla Türkçeye tercüme ettiği Bryennios'un eseri hâlâ basılmamıştır. Eserin Fransızcaya tercümesi ise H.Gregoire tarafından (*Byzantion*, 23 (1953), s.469-530 ve 25/27 (1955/57), s.881-926) yapılmıştır.

⁵ *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*, (*The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*), yay. R.Hill, Oxford 1962, s.34 (Tetigus); Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae*

Anna Komnene'nin kaydına göre, müthiş bir savaşçı ve çarpışmalar-da soğukkanlılığını kaybetmeyen, gözü pek bir kumandan olan Tatikios hür soydan gelmiyordu. Tatikios'un babası, Anna'nın büyükbabası *dux* Ioannes Komnenos tarafından bir yağma saldırısı sırasında esir alınmıştı⁶. Ne var ki Anna, bu olayın hangi tarihte cereyan ettiğini kaydetmemiştir. Bununla beraber, büyük bir ihtimalle Tatikios da babası ile birlikte esir alınmış olmalıdır ki, o takdirde bu olayı 1057 yılından sonraki bir tarihe yerleştirmek gerekecektir. Çünkü Nikephoros Bryennios eserinde, Tatikios'un imparator Aleksios ile aynı yaşta olduğunu ve onunla beraber yetişip büyüdüğünü yazmıştır⁷. Aleksios'un doğumu için 1057 yılı kabul edildiğine göre, Tatikios da aynı yıl, yani 1057'de doğmuş olmalıdır.

Anna Komnene'nin, eserinde yabancılar için hemen hemen hiçbir methedici söz kullanmamasına rağmen, Tatikios'u cesareti ve savaşçılığının yanı sıra temkinli ve uzakgörüşe sahip bir kişi olarak övmesi dikkat çekicidir. Tatikios için Bryennios'un ifadesi de aynı şekilde övgülerle doludur; onun imparatora bağlılığını ve ileri görüşlü kişiliğini dile getirmiştir. Aynı zamanda Bryennios, Tatikios'un âdeta imparator

Hierosolymitanae Ecclesiae, Recueil des Historiens des Croisades (kısaltması RHC occ.), IV, II, 22, s.315, trc. H.Hefele, *Albert von Aachen. Geschichte des ersten Kreuzzuges*, I, Jena 1923, s.62 (Tatinus); Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, RHC occ., III, 6, s.245-46, trc. J.H. ve L.L.Hill, *Raymond d'Aguilers*, Philadelphia 1968, s.36, 37(Tatic); Tudebodus, *Historia peregrinorum euntium Jerusalem ad liberandum Sanctum Sepulcrum de potestate eyhnicorum*, RHC occ., III, s.135, 189 (Tetigus); Guibertus Novigenti, *Historia quaedicitur Gesta Dei per Francos*, RHC occ., IV, IV, 10, s.175 (Tetigus); Baldricus, *Historia Jerosolimitana*, RHC occ., IV, s.44 (Tagingus); Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, RHC occ., I, II, 23, s.107, III, 11, s.126, IV, 21, s.186, VI, 11, s.252, trc.Kausler, *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem*, Stuttgart 1844, s.56, 66, 101, 140 (Taninus).

⁶ Anna Komnene (Kitap IV, IV, 3, trc.B.Leib, *age*, I, s.151) "o sırada *mezas primikerios* olan Tatikios, Akhrıda çevresinde oturan Türklere kumanda ediyordu; bu şahıs son derecede cesur ve savaşta çok soğukkanlı biri olmasına rağmen asil bir aileden değildi. Zira bir Sarasen olan babası, benim baba yönünden büyükbabam olan Ioannes Komnenos tarafından esir alınmıştı" diye yazmaktadır.

⁷ Bryennios, nşr. P.Gautier, *age*, IV, 20, s.289.

Aleksios'un ailesinden biriymiş gibi olduğunu kaydetmiş ve böylece onunla Aleksios arasındaki samimiyeti vurgulamak istemiştir⁸. Tatikios ile ilgili olarak Anna'nın şöyle bir kaydı da vardır: Anna babasının sonraları dizinden duyduğu ağrıya her ikisi polo⁹ oynarken istemeyerek Tatikios'un sebep olduğunu yazmıştır¹⁰. Anna Komnene ve N.Bryennios'un hiç değinmedikleri fakat Haçlı yazarları tarafından dile getirilen bir husus da, Tatikios'un burnunun kesik olduğu ve onun burnunun yerinde altından yapılmış takma bir burun taşıdığıdır¹¹.

Tatikios, ilk kez, 1078 yılında genç kumandan Aleksios Komnenos'un yanında, imparator III.Nikephoros Botaneiates'e¹² karşı ayaklanan Dyrrhakhion valisi Nikephoros Basilakes'in¹³ isyanının bastırılması olayında karşımıza çıkmaktadır. Bryennios'a göre, Aleksios Komnenos asi Basilakes'in üzerine yürüyüp Vardar Nehri kenarında ordugâhını kurduğu sırada, Basilakes'in onun ordugâhına ani bir saldırı hazırladığını Aleksios'a haber veren de Tatikios olmuştur¹⁴. Herhalde asinin hareketini kontrol için etrafa yollanan gözcülerin başında bulunan Ta-

⁸ Bryennios, nşr. P.Gautier, age, aynı yer.

⁹ Çok eski zamanlardan beri bir Orta-Asya oyunu olan "Polo" nun Bizans'da da büyük bir zevkle oynandığına dair kaynaklarda bilgi vardır; bu oyunun nasıl oynandığını tarihçi Ioannes Kinnamos eseri *Historia*'da ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır, bk.I.Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, TTK Yay., Ankara 2001, s.189 vd.

¹⁰ Anna Komnene, Kitap XIV, IV, 2, trc. B.Leib, age, s.160.

¹¹ Burnunun kesik oluşu Haçlı yazarlar tarafından kaydedilmiştir; Raymond d'Aguilers, *RHC occ.*, III, s.245: "Tatic, naribus truncus" [burnundan sakat Tatic]; Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, s.315: "Tatinus quidam truncati nasi" [Kesik burunlu Tatinus]; Guibert, *RHC occ.*, IV, s.175: "Tetigus ... vir siquidem gravis aevo, sed naso, qua nescio occasione, deciso, et id utens aureo" [Tetigus ... eğer gerçekten doğruysa yaşamı bakımından can sıkıcı fakat bilinmeyen bir sebeple burnu kesilince, altundan bir burun kullanan adam].

¹² 1078-1081 yılları arasında hüküm süren III.Nikephoros da bir önceki imparator VII.Mikhail Dukas'a isyan ederek onu hükümdarlıktan feragat etmeye zorlayıp taht'a çıkmıştı.

¹³ Basilakes için bk. *Oxford Dictionary of Byzantium*, I, s.262 vd.; A.P.Kazhdan, *Armjane v sostave gospodstvjuščego klasa Vizantijskoj imperii v XI-XII vv.*, Erevan 1975, s.103-106.

¹⁴ Bryennios, age, *CSHB*, s.150, nşr. P.Gautier, age, IV, 20, s.289.

tikios geri dönüp geldiğinde Aleksios'a, düşmanın yakın bir yerde olduğunu ve geceleyin ordugâha saldırmayı plânladığını söylemişti. Bunun üzerine Aleksios ona, gördüğünün gerçekten Basilakes olduğuna emin olup olmadığını sormuş, Tatikios da Basilakes'in birliklerine önce dur, sonra hareket emrini verirken sesini işittiğini, hatta yayından kendisine bir ok fırlattığını bildirince Aleksios bu saldırıyı sonuçsuz bırakmak üzere ordugâhın her tarafında meşaleler yakılmasını ve sabaha kadar söndürülmemesini emrederek bütün ordusunu yanına alıp ordugâhtan çıkmış ve ormanlık bir yerde gizlenmişti. Gerçekten de Basilakes ordugâha gece saldırdığında her tarafı boş bulmuş, oyuna getirildiğini anlamış ve daha ordugâhtan çıkarken Aleksios'un ordusunun hücumuna uğramıştı. Bütün gece süren çarpışmadan sonra Basilakes kaçmayı başarmışsa da, kısa bir zaman sonra artık mücadelenin yararsız olduğunu gören kendi adamları tarafından Aleksios'a teslim edilmişti¹⁵. İşte bu olay dolayısıyla Tatikios'un ilk faaliyetini tesbit etmiş oluyoruz.

Tatikios, Aleksios Komnenos'un 1081 Nisan'ında imparatorluk tahtına yükselmesiyle onun tarafından *mezas primikerios* rütbesiyle taltif edildi¹⁶. Böyle bir mevki daha önce yoktu. Aleksios'un bunu arkadaşı ve dostu Tatikios için yeni ihdas ettiği anlaşılıyor. Aleksios'un tahta çıktığı 1081 yılının sonbaharında Dyrrhakhion üzerinden Epiros bölgesine başlayan ilk Norman seferine karşı yapılan harekâta Tatikios'un imparatorun yanında savaşa katıldığını ve Okhrida çevresinde yaşayan Türklerin kumandasını üzerine aldığını görüyoruz. Ancak yıllarca süren (1081-1085) bu mücadele sırasında Anna Komnene onun adından sadece bir defa bahsetmiştir. Biz, Bizans'ın Normanlara karşı dört yıl süren bu savaşı Venedik donanması ile Süleymanşah'ın imparatorun ricası üzerine gönderdiği 7000 kişilik bir ordunun yardımı sayesinde¹⁷ ve ancak Norman reisi Robert Guiscard'ın ölümü sonucunda başarıya

¹⁵ Basilakes'in isyanını anlatan Anna Komnene (Kitap I, vii-ix, 1-6, trc.B.Leib, *age*, I, s.28-36)'nin bu olaylar içinde Tatikios'un adından bahsetmemesi çok tuhaftır.

¹⁶ Tatikios bu sırada *mezas primikerios* unvanına sahipti, bk. Anna Komnene, Kitap IV, iv, 3, trc. B.Leib, *age*, I, s.151.

¹⁷ Süleymanşah'ın yardımcı birlikler yollaması hakkında bk. Anna Komnene, Kitap V, v, 2, trc. B.Leib, *age*, II, s.23; krş.F.Chalandon, *age*, s.89.

ulaştırarak Epiros, Makedonya ve Tesalya bölgelerini Norman istilâsından kurtarabildiğini söylemekle yetineceğiz.

Tarih kitaplarında bundan sonra Tatikios'un adı Iznik'i elinde tutan Ebulkasım ile Bizans'ın giriştiği mücadeleler dolayısıyla geçer. Norman savaşının son bulmasından sonra 1085 yılının sonunda İstanbul'a dönen imparator Aleksios, Süleymanşah'ın Çukurova bölgesini ve Antakya'yı zaptetmek üzere güneye giderken başkenti Iznik'in idaresiyle görevlendirdiği kumandanı Ebulkasım'ın, iki taraf arasında 1081'de yapılan Dragos Suyu Anlaşması'nın şartlarını bozarak Bizans arazisine akınlar düzenlediğini ve Türklerin yeniden İstanbul yakınına kadar ilerlemiş olduğunu gördü¹⁸. Aleksios derhal karşı saldırıya geçerek Türk akıncılarını kıyı bölgelerinden uzaklaştırdı, Anna'nın ifadesine göre bundan sonra Tatikios imparator Aleksios'un emriyle Iznik'te hüküm süren Ebulkasım'a karşı gönderilmiştir¹⁹. Burada üzerinde durmak istediğimiz husus bu mücadelenin ne zaman yapılmış olduğudur? 20.yüzyılın başında yaşamış Roma İmparatorluğu tarihçisi F.Chalandon'dan itibaren Batılı tarihçiler Tatikios'un bu seferinin 1086 yılına doğru yapıldığı görüşündedirler. Halbuki kronolojisi hiç de açık olmayan Anna'nın kaydına dayanarak böyle bir netice çıkarmak pek mümkün görünmüyor. Bu konuda başka bir kaynağın, yani İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiler²⁰ bize ışık tutmaktadır ve biz bu kaynağın kayıtlarından faydalanarak tarihî açıdan bir sonuca varmaya çalışmaktayız. Bu bilgilere göre, aslında bu seferin en erken 1087 yılı ilkbaharından sonra yapılmış olması gerekmektedir. Bunun neden böyle olması gerektiğini ise aşağıda belirteceğiz. Ama bu arada Anna tarafından daha sonra anlatılan fakat olayların akışına dayanarak tarih bakımından daha önceye alınması gereken Tatikios'un başka bir seferi de vardır²¹. Bu

¹⁸ Krş. I.Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I.Kılıç Arslan*, TTK Yay., Ankara 1996, s.9.

¹⁹ Anna Komnene, Kitap VI, x, 2-7, trc. B.Leib, *age*, II, s.67-70; krş.F.Chalandon, *age*, s.100 vd.; I.Demirkent, *age*, s.9 vdd.

²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1965/66, X, s.148, 160, Türkçe trc. A.Özaydın, *İbnü'l-Esir el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi, İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, X, s.136, 145.

²¹ Anna Komnene, Kitap VI, x, 5-7, trc. B.Leib, *age*, II, s.69 vd.

düşüncemize uygun olarak 1086 - 1087 yıllarının olaylarını sıralarken önce bu Gemlik seferini anlatmalıyız:

İmparator Aleksios, Ebulkasım'ın sadece Marmara'nın kuzeyini değil güney kıyıları da ele geçirdiğini, bu arada Gemlik (Kios)'i de zaptettiğini ve burada gemiler inşa ettirerek Bizans'a karşı bir filo hazırlamakta olduğunu haber alınca böyle bir girişimin imparatorluk için ne tehlikeli sonuçlar doğuracağını farketti. Bu sebeple Ebulkasım'ın girişimini durdurmak üzere derhal harekete geçti. İmparatorluk donanmasını kumandan Manuel Butumites idaresinde Gemlik'e yollayarak Ebulkasım'ın o sırada herhalde çoğu kıyıda bulunan gemilerini yakmakla görevlendirdi. Diğer taraftan Tatikios'un kumandasında büyükçe bir orduyu da karadan Ebulkasım'ın üzerine göndermeyi ihmal etmedi (1086). Manuel Butumites'in idaresindeki filoya karşı koyamayacağını anlayan ve Tatikios'un gelişiyi de hem karadan hem denizden sıkıştırılıp kısa kaç içine düşeceğini anlayan Ebulkasım birliklerine daha iyi hareket imkânı sağlayacağını tahmin ettiği Halykas veya Kyparissos²² denilen bir yere çekildi. Manuel Gemlik'deki Türk gemilerini yakarken, ertesi gün Tatikios da Gemlik yakınına vardı ve Ebulkasım'ın birliklerinin karşısında stratejik bakımdan iyi bir yerde karargâh kurdu. Tatikios 15 gün boyunca sabahın erken saatlerinden akşama kadar Ebulkasım'ın birliklerine devamlı saldırılarda bulundu. Fakat iki taraf arasında bazen küçük bazen biraz daha büyük çapta cereyan eden bu çatışmalar sonuç vermemekteydi. Ebulkasım Romalılar'ın saldırılarına şiddetle karşı koyuyordu. Nihayet Tatikios arazinin elverişsiz olmasından dolayı ciddi bir savaşa girmeyi pek akıllıca bulmamasına rağmen, ordusu içinde bulunan Franklar'ın zorlamasıyla ve Ebulkasım'ın da durmadan takviye aldığını bildiğinden bu işe son noktayı koymak üzere kesin savaşa karar verdi. Ertesi sabah şafak vaktinde Ebulkasım'ın birliklerinin üzerine saldırdı. Bu savaşta Ebulkasım yenildi; adamlarının bir çoğu ya öldü, ya esir düştü. Kendisi dahil geriye kalanlar ise kaçarak İznik'e gittiler. Tatikios'un askerlerine gelince savaş alanında ele

²² Bu isimler başka kaynaklarda geçmez; yerlerinin neresi olduğu bugüne kadar tesbit edilememiştir.

geçirdikleri bütün ganimeti topladıktan sonra karargâhlarına döndüler. Tatikios savaşı kazanmış olmasına rağmen İznik üzerine yürümedi; herhalde bu iş için ordusunun yeterli güce sahip olmadığını düşünmüştü.

İşte ancak bu çatışmadan sonra, Anna'nın eserinde daha önceye koymuş olmasına rağmen, 1087 yılı ilkbaharı sonunda Tatikios'un İznik önüne yürüyüşü olayı gerçekleşmiş olmalıdır. Bize bu olayın tarihini tesbit etmek fırsatını ise, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi, İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiler sağlamaktadır²³. Bu arada Anna'nın ifadesinden Tatikios'un İznik seferi ile emîr Porsuk'un İznik üzerine yürüyüşünün aynı tarihlere rastladığını öğrenmiş bulunuyoruz. O halde Anna'nın bu olay için verdiği 1086 yılında emîr Porsuk gerçekten Anadolu'ya gelebilmiş mi idi? Zira İbnü'l-Esîr'in kaydına göre emîr Porsuk'un 1086 senesinde nerede olduğunu ve ne yaptığını öğrenmek imkânımız var: İbnü'l-Esîr'e göre, Sultan Melikşah 479 (1086/87) yılının Cemaziyülâhîr'inde (Eylül/Ekim 1086) İsfahan'dan yola çıkıp Musul üzerine yönelmişti. Öncü birliklerinin başında emîr Porsuk, Bozan ve diğer beyler vardı. Sultan, Receb (Ekim/Kasım 1086) ayında Musul'a ve oradan Harran'a ulaşmıştı. Bundan sonra Urfa ve Caber'i ele geçirip yolda Menbic şehrini de zaptettikten sonra Haleb üzerine yürümüş ve şehre hâkim olmuştu. İbnü'l-Esîr'in bu ifadesinden emîr Porsuk'un bu sefer sırasında sultanın yanında olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü Haleb'den sonra Zilhicce (Mart 1087) ayında Bağdat'a giden Sultan Melikşah burada en az bir ay kalmış ve ancak 480 yılı Safer (Mayıs 1087) ayında oradan ayrılmış, bu arada kızını Muharrem ayında (Nisan 1087) Abbâsi halifesi ile evlendirmişti. İşte İbnü'l-Esîr, bu düğün törenleri sırasında hilâfet sarayına gönderilen sultanın kızının çeyizinin önünde emîr Porsuk'un bulunduğunu yazmıştır. O halde, 1086 Eylül'ünden itibaren emîr Porsuk'un sultanın seferine katıldığını ve onun yanında olduğunu, 1087 Nisan'ında da Porsuk'un hâlâ sultanın yanında Bağdat'ta bulunduğunu görüyoruz. Esasen İbnü'l-Esîr bu süre içinde Porsuk'un sultanın yanından herhangi bir görev ile ayrıldığına dair

²³ İbnü'l-Esîr, aynı yer.

hiçbir şey yazmamıştır. Üstelik Anna'nın kaydına göre Anadolu'yu geçip İznik önüne gelmek için belli bir zamana ihtiyacı olan Porsuk'un İznik önüne geldikten sonra şehri 3 ay kuşatması ve Nisan ayına kadar tekrar Bağdat'a dönüp evlenme töreninde hazır bulunması zaman açısından mümkün görünmemektedir. İşte bu olaylara dayanarak biz, Porsuk'un 1086 yazından 1087 Nisan ayına kadar doğuda bulunduğunu ve onun sultan tarafından ancak 1087 ilkbaharında büyükçe bir orduyla İznik üzerine gönderilmiş olduğunu düşünüyoruz.

Böyle bir açıklama yaptıktan sonra tarihî akışı takip ettiğimizde, Gemlik önünde yaşanan bu olayları müteakip imparator Aleksios'un yenilgiye uğrayan Ebulkasım'ın artık bütün gücünü kırmanın ve İznik'i ele geçirmenin mümkün olduğunu plânlamaya başladığını görüyoruz²⁴. Bu sebeple o, *me gas primikerios* Tatikios'u yeniden Ebulkasım'ın üzerine yollamaya karar verdi ve Tatikios da, Frank askerleriyle takviye edilmiş ordusu ile İznik önüne geldi. Anna'nın ifadesine göre²⁵ Tatikios yola çıkmadan önce imparator ona, Türklere büyük bir ihtiyatla yaklaşmasını ve Türkleri ancak şehir surlarının dışında yakalayacak olursa taarruz etmesini söylemişti. İmparator tarafından bu şekilde uyarılmış olarak yola çıkan Tatikios, İznik önüne gelip askerlerini savaş düzenine sokarken Türkler aniden 200 kişilik bir kuvvetle şehirden çıkıp Romalılara hücum ettiler. Fakat Tatikios'un ordusunda bulunan ve sayıları Türklere az olmayan Franklar, uzun mızraklarıyla karşı saldırıya geçip bu hücumu durdurdular ve Türklerin bir kısmını da yaraladılar; bu durumda geriye kalanlar tekrar şehir surlarının arkasına çekilmek zorunda kaldılar. Bununla beraber Tatikios, yeni bir Türk hücumundan endişe duyarak, güneş batıncaya kadar ordusunun savaş düzenini bozmadan olduğu yerde bekledi. Ancak karanlık bastıktan sonra ve sur kapılarının dışında hiçbir Türk bulunmadığına

²⁴ Anna Komnene (Kitap VI, x, 2-4, trc. B.Leib, *age*, II, s.67 vd.) babası imparator Aleksios'un Ebulkasım'ı barış istemek zorunda bıraktığını fakat yine de onun sözüne güvenmediğini yazmakta ve Ebulkasım'ın bir fırsatını bulur bulmaz derhal Bizans'a saldırabileceğini düşündüğünü belirtmektedir.

²⁵ Anna Komnene, aynı yer.

emin olunca, ordusunu Iznik'den 12 *stadion* uzaklıkta Basileia²⁶ denilen bir yere çekerek karargâhını orada kurdu. Fakat Iznik'deki Türk kuvvetine karşı bir şey yapamayacağını da anlamıştı. Ayrıca Tatikios o gece karargâha gelen bir köylüden Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Iznik'i itaat altına almak üzere gönderilen emîr Porsuk'un 50.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya geldiğini ve neredeyse Iznik önüne ulaşmak üzere olduğunu da haber almıştı²⁷. Bu haber başkaları tarafından da doğrulanmış ve emîr Porsuk'un ordusuna nazaran adamlarının sayıca azlığından endişeye düşen Tatikios plânını değiştirerek kendisinden daha güçlü bir orduya karşı savaşmak yerine ordusunun güvenliğini sağlamayı tercih ederek Izmit (Nikomedeia) üzerinden İstanbul'a dönmeyi kararlaştırmıştı. Anna Komnene rivayetinin devamında Tatikios'un İstanbul'a doğru yola çıktığını, Iznik surlarındaki gözcü kulesinden bunu gören Ebulkasım'ın Tatikios'un geri çekildiğini anladığını ve uygun bir yerde ona hücum etmek maksadıyla arkasından yola çıktığını ve Bizans ordusuna Prainetos (Karamürsel)'de yetişip şiddetli bir saldırıyla savaşı başlattığını, fakat Franklar'ın bu kez de Türkleri geri püskürttüğünü ve Tatikios'un başka bir taarruza uğramadan Bithynia bölgesinden geçerek ordusuyla İstanbul'a döndüğünü bildirmektedir²⁸.

Aslında Tatikios, Ebulkasım'a karşı gönderildiğinde, Peçenekler de Tuna'yı aşıp (1087) imparatorluk topraklarını yağmalamaya başlamış bulunuyorlardı²⁹. İmparator Aleksios bunu haber alınca, *batı domestikos*'u Pakurianos'a derhal ordusuyla Peçeneklerin üzerine yürümesini emretmişti. Ne var ki, bu emre uyan Pakurianos kendi birliklerinden sayıca çok fazla olan Peçeneklere karşı yaptığı savaşı kaybettiği gibi

²⁶ W.M.Ramsay (terc.M.Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1960, s.207), Basileia'nın Iznik'in 12 mil kuzeyinde ve Nikaia - Prainetos (= Iznik - Karamürsel) yolu üzerinde bir yer olduğunu belirtiyor. Acaba bugün burası kuzeyde göl kenarından geçip Boyalıca'dan Karamürsel'e giden yol üzerindeki ve Iznik'in 10 km. uzağındaki Çakır köyü olabilir mi?

²⁷ Anna Komnene, Kitap VI, x, 3, trc. B.Leib, *age*, II, s.68.

²⁸ Anna Komnene, Kitap VI, x, 4, trc. B.Leib, *age*, II, s.68 vd.

²⁹ Anna Komnene, Kitap VI, xiv, 1-3, trc. B.Leib, *age*, II, s.81 vdd.

kendisi de savaşta ölmüştü. Bunun üzerine imparator, Tatikios'u Anadolu'dan çağırarak Trakya bölgesinde yeni bir ordu hazırlamak için yanına büyük miktarda para verdikten sonra Adrianopolis (Edirne)'e gönderdi. Tatikios bu paralar ile yeni kuracağı orduya alacağı askerlerin yıllık ücretlerini ödeyecekti. Ayrıca imparator, Humbertopulos'un³⁰ da Kyzikos'da küçük bir garnizon bırakıp adamlarıyla derhal Tatikios'un yanına gitmesini sağlamıştı. Tatikios bu Lâtinlerin gelişiyle güçlendi ve hemen harekete geçerek Philippopolis (Filibe) yakınlarında Blisnos'dan geçen nehrin kıyısında ordugâhını kurdu. Tatikios, daha eşyalar hendeklere yerleştirilmeden Peçenek birliğinin pek çok esir ve ganimetle birlikte bir saldırıdan döndüğünü gördü. Derhal bunların üzerine bir birlik gönderdiği gibi, kendisi de savaş düzenine soktuğu bütün ordusuyla bu birliği takip etti. Peçenekler ganimet ve esirleriyle birlikte kendi ordularına katılınca Romalılar ikiye ayrılıp savaş çığıklıkları atarak iki kanattan Peçeneklere saldırdılar. Düşmanın çoğu bu şiddetli çarpışmada öldü, bir kısmı da kaçıp canını kurtardı. Tatikios ise Peçeneklerin eline geçmiş olan bütün ganimeti alıp Filibe'ye döndü ve bu kez karargâhını burada kurarak Peçeneklere karşı ikinci bir saldırı plânlamaya başladı.

Ancak saldırının nasıl ve nereden yapılması hususunda müteredditti. Zira Peçeneklerin insan gücü çoktu ve onlarla bir meydan savaşına girmek hiç şüphesiz bütün Bizans ordusu için intihar anlamına gele-

³⁰ Norman asıllı bir kumandan olan Humbertopulos, 1081 yılından önce Bizans hizmetine girmiş görünüyor. Aleksios Komnenos'un isyanı ve tahta yükselişi olaylarında onun yanında yer aldığı gibi sonraki yıllarda Peçeneklere karşı yapılan savaşlarda da görevler üstlendiğine tanık oluyoruz. Ancak Anna Komnene (Kitap VIII, vı, 1, trc. B.Leib, *age*, II, s.146 vd.)'nin kaydına göre Kumanlara karşı yapılan savaştan sonra onun Ermeni Ariebe's ile birlikte imparator Aleksios'a karşı bir komplolar hazırladığını fakat işin anlaşılıp ortaya çıkarıldığını, bunların da yakalanıp mallarının ellerinden alınarak gözlerinin kör edilmek istendiğini öğreniyoruz. Bununla beraber yine Anna (Kitap X, ı,6, trc.B.Leib, *age*, II, s.193)'nin ifadesinden bunların ciddi bir cezaya çarptırılmadığını ve 1095'de Kumanlara karşı savaş esnasında imparator Aleksios'un diğer kumandanlarının yanı sıra Humbertopulos'u da beraberine alıp onu Zygos dolaylarındaki dağ geçitlerini tutmakla görevlendirdiğini anlıyoruz, krş.F.Chalandon, *age*, I, s.44 vd., 77, 109, 133, 139, 164.

cekti. Aslında çok zor durumdaydı ve ne yapacağını bilmiyordu. Tam bu sırada Peçeneklerin her hareketini gözlemek ve sürekli bilgi almak maksadıyla her tarafa çıkardığı gözcüler geri dönerek, Beliatoba yakınlarında büyük bir Peçenek ordusunun bulunduğu haberini getirdiler. Tatikios derhal Euros (Meriç) nehrinin öteki yakasına geçip ordusunu savaş düzenine soktukten sonra Peçeneklerin karşısında yer aldı. Fakat iki taraf da bir türlü savaşa başlamıyordu; iki taraf da korku içindeydi ve çarpışma anını erteliyordu. Bizanslılar Peçeneklerin muazzam sayılarından korkup titrerken, Peçenekler de güneş ışığında pırıl pırıl parlayan Bizanslıların zırhlarından ve silâhlarından ürüyorlardı. Sadece Bizans ordusu içindeki Lâtinler cesaretlerini kaybetmemişlerdi ve düşmanın üzerine atılmak için sabırsızlanıyorlardı. Fakat Tatikios bu durumda cesaret göstermekten ziyade dirayetli davranmak gerektiği bilinciyle onları durdurdu. Böylece karşı taraf ilk adımı atsin diye iki taraf bütün gün bekledi. Hiç kimse aradaki boş alana atını sürmeye yanaşmadı ve nihayet güneş batarken iki ordu da kendi karargâhına geri çekildi. İki gün boyunca aynı durum tekrarlandı. Üçüncü günün şafağında ise Peçenekler çekildi. Bunun üzerine Tatikios onları kovalamaya başladı. Anna Komnene "... fakat bu, bir yayanın Lydia yarış arabasını kovalaması gibi birşeydi" demekle³¹, aslında Tatikios'un onları ciddi bir şekilde takip etmediğini ve belki de onları takip edecek kadar atlı kuvvete sahip olmadığını ima etmektedir. Gerçekten de Peçeneklerin geri çekilmesinden sonra Tatikios, Filibe bölgesinde sadece Lâtinleri bırakıp Edirne'ye döndü ve burada askerlerinin çoğunu evlerine göndererek kendisi de bir birlikle başkente imparatorun yanına gitti.

Peçenekler mücadeleden vazgeçmemişti, saldırılarını sürdürmekteydiler. İmparator bu meseleyi kesin olarak halletmek amacıyla ordusunun başında Balkan dağ geçitlerini aşarak Dristra (Silistre) üzerine yürürken filoyu da Tuna'ya yolladı. Gerçekten de bu müthiş bir güç gösterisiydi. 1087 yaz sonunda Silistre yakınında Peçeneklere karşı yapılan bu savaşta Tatikios da ordunun sağ kanadına komuta etmektey-

³¹ Anna Komnene, Kitap VI, xiv, 7, trc. B.Leib, *age*, II, s.85.

di³². Fakat bu savaşta Roma ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Ne var ki Peçenekler elde ettikleri başarıdan yararlanamadılar. Çünkü tam bu sırada Volga yöresinden Tuna bölgesine inen diğer bir Türk kavminin, Kumanların saldırısına uğrayıp yenildiler. Bu durum imparatorluğa hiç değilse bir süre için nefes almak imkânı sağladı. Her ne kadar Kumanlar Bizans hizmetine girmek istedilerse de, imparator Aleksios Peçenekler ile anlaşmayı tercih etti. Bununla beraber Peçenekler üç yıl boyunca Trakya bölgesine saldırılarını sürdürdüler. Ama imparatorluk da bu mücadeleler sırasında yine düşmana karşı başarılı olabileceğini göstermek fırsatını buldu.

Anna'nın kaydına göre, 1090 yılı ilkbaharında Peçeneklere karşı devam eden savaşlar sırasında, Arkhontopuloi *tagma*'sının ve Lâtin yardımcı birliklerinin başında bulunan Tatikios, bu sırada Bulgarophyon'da bulunan imparatorun emriyle Aspra yakınında Peçeneklere saldırdı ve bu savaşta 300 kişi öldürüp çok sayıda esir aldı³³. Peçenekler ile mücadele bunların 29 Nisan 1091'de Levunion'da kesin olarak yenilmelerine kadar daha bir süre devam ettiyse de, bu son olaylar içinde Tatikios'un adı geçmemektedir.

Anna Komnene, Aspra yakınındaki savaştan sonra Tatikios'dan ancak 1094 yılında Nikephoros Diogenes'in imparatora karşı komplosunu ortaya çıkarıp bozması ve imparatorun hayatını kurtarması münasebetiyle bahsetmektedir. Anna bu olayı şöyle hikâye eder: imparator Aleksios bir süreden beri Roma topraklarına yaptığı akınlarla her tarafı tahrip eden Rascia *jupan*'ı Vukan'a karşı sefere çıktığında Serres (Serez) bölgesine geldiği sırada maiyetinde bulunan *porphyrogenetos* Konstantinos Dukas³⁴ onu adı Pentegostis olan malikânesinde misafir

³² Anna Komnene (Kitap VII, III, 6, trc. B.Leib, *age*, II, s.97) sağ kanatta Tatikios'un yanı sıra Kastamonites adlı kumandanın da bulunduğunu yazıyor. Ayrıca onun ifadesinden anlaşıldığına göre burada Oğuz ve Karaca adındaki Türk kumandanların idaresinde ücretli Türk birlikleri de yer almaktaydı.

³³ Anna Komnene, Kitap VII, VII, 3, trc. B.Leib, *age*, II, s.109

³⁴ Aleksios Komnenos'dan iki önceki imparator VII.Mikhail Dukas (1071-1078)'ın büyük oğlu; bu şahıs aynı zamanda Aleksios'un kızı Anna ile nişanlanmıştı. Fakat genç yaşta ölümü yüzünden Anna ile evliliği gerçekleşmedi.

etti. Bu misafirlik esnasında, uzun zamandan beri imparatoru öldürmek için plânlar yapan ve fırsat kollayan eski imparator IV.Romanos Diogenes'in oğlu Nikephoros Diogenes imparatorun yıkanıp hamamdan çıktığını duyunca, sanki avdan dönüyormuş gibi kısa bir kılıç kuşanıp malikâneye geldi. İçeri girdiğinde Tatikios onu gördü ve uzun zamandan beri Nikephoros'un neler plânladığını bildiğinden yolunu kesti. Ona, "Bunun anlamı ne? Neden buraya uygun olmayan bir kıyafetle ve de kılıç kuşanmış olarak geliyorsun? Şimdi hamam vakti; yürüyüş yapmak, ava çıkmak veya savaşmak zamanı değil!" dedi. Tatikios'un bu sözleri üzerine Nikephoros fırsatın kaçtığını anladı ve dönüp gitti³⁵. Anna Komnene hikâyesinin devamında komplonun ortaya çıkmasından ve Nikephoros Diogenes'in tutuklanmasından sonra imparatorun olanları açıklamak ve bu komplo ile ilgili herşeyi öğrendiğini söyleyerek bu işe bulaşmış olanlara herhalde gözdağı vermek üzere bütün akrabalarını ve ileri gelenleri çadırında genel bir toplantıya çağırdığını ve çadırının korunması görevini Tatikios'a verdiğini yazmakta ve bu vesile ile Tatikios'u "güzel konuşan, güçlü ve faal bir adam" sözleriyle³⁶övmektedir.

Bu olay münasebetiyle Tatikios'un 1094 yılında Rascia *jupan*'ı Vukan'a karşı yapılan sefere katılmış olduğunu da öğreniyoruz. Sefer savaşa dönüşmeden yaz aylarında anlaşmayla son bulduktan sonra imparator ile başkente döndüğü anlaşılan Tatikios'un, aynı yılın sonunda İstanbul'da yapılan Blekhernai Kilise Toplantısı'na *protoproedros* ve iç *vestiaritoi*'un *mezas primikerios*'u sıfatıyla katıldığını görmekteyiz. Bu toplantı, 1081 yılında Normanlara karşı savaşı yürütebilmek için çok lüzumlu paranın toplanması için kilisenin para ve değerli eşyalarına el konulmasına karşı çıkmış olan Kadıköy piskoposu Leon'un fikrinin yanlışlığını mahkûm etmek üzere toplanmıştı³⁷.

Tatikios bundan sonra, kendisinin eski imparator IV.Romanos Diogenes'in oğlu olduğunu iddia eden ve Kumanların yanına giderek onları

³⁵ Anna Komnene, Kitap IX, v, 5, trc. B.Leib, *age*, II, s.171 vd.

³⁶ Anna Komnene, Kitap IX, ix, 3, trc. B.Leib, *age*, II, s.182

³⁷ Bu Konsil hakkında bk. P.Gautier, "Le Synode des Blachernes (fin 1094), Etude prosopographique", *Revue des études byzantines*, 29 (1971), s.213-284; Kadıköy

imparatorluğa saldırmaya teşvik eden sahte Diogenes ile birlikte Kumanların Paristrion bölgesini işgal etmeleri üzerine imparatorun düzenlediği 1095 yılındaki sefere katıldı ve bu sefer sırasında imparator Aleksios'un emriyle Kumanelere karşı Ankhialos yakınındaki Therme bölgesinin korunmasıyla görevlendirildi. Yanında kumandan Kantakuzenos ile İlhan rütbesini taşıyan Skaliarios³⁸ ve diğer yüksek rütbeli subaylar ile paralı askerler vardı; hep birlikte bölgenin emniyetini sağlayacaklardı. Gerçekten de Kumanelerin Ankhialos'a saldırıları başarısız kaldı. Daha sonra Diogenes'in ele geçirilmesiyle de Kuman saldırısı durduruldu³⁹.

Tatikios'un bundan sonraki faaliyetleri hakkında, Birinci Haçlı Seferi'nin başlaması dolayısıyla, çoğu kez tek kaynak durumunda olan Anna Komnene'nin yanında Haçlı yazarlarının kayıtlarına da sahibiz. *Chanson d'Antioche*'a göre, 1096 yılı Aralık ayında İstanbul surları dışında kamp kuran Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon'un askerlerine yiyecek sağlama görevi imparator tarafından Tatikios'a verilmişti⁴⁰. Bu kısa kayda dayanarak, Godefroi'nin imparatora sadakat yemini vermemesi üzerine iki taraf arasında çıkan çatışmalarda da Tatikios'un yer almış olabileceğini düşünmek pekâlâ mümkündür.

Birinci Haçlı Seferi orduları Anadolu yakasına geçtikten ve Izmit üzerinden yürüyerek 6 Mayıs 1097'de Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti Iznik önüne ulaştıktan sonra derhal şehri kuşatmaya başladılar. Bu arada ordusuyla İstanbul'dan Anadolu tarafına geçerek Pelekanon (Maltepe)'a gelen imparator Aleksios'un düşüncesi de Iznik önündeki

piskoposu Leon yukarıda belirtilen davranışı yüzünden daha 1086 yılında kiliseden atılmıştı; aslında 1094 yılı sonunda toplanan Blakhernai Konsili'nde onun fikrini ve ifadesini değiştirip kilise ile barışması sağlanmıştı, bu konuda geniş bilgi için bk. P.Stephanou, "Le procès de Léon de Chalcédoine", *Orientalia christiana periodica*, 9 (1943), s.5-64; ayn. mlf., "La doctrine de Léon de Chalcédoine et de ses adversaires sur les images", *Orientalia christiana periodica*, 12 (1946), s.177-199.

³⁸ Skaliarios da Türk asıllı bir kumandandı. Fakat o, esir düşerek değil gönüllü olarak Bizans hizmetine girmişti, bk. Anna Komnene, Kitap VI, xiii, 4, trc. B.Leib, *age*, II, s.80 vd.

³⁹ Anna Komnene, Kitap X, iii, 1-11, trc. B.Leib, *age*, II, s.192-204.

⁴⁰ Krş. G.Paris, *Chanson d'Antioche*, Paris 1848, I, s.77.

Haçlılara katılmaktı. Fakat kendi ordusunun Haçlılar yanında sayıca çok az olması yüzünden olayların akışını istediği gibi yönlendiremeyeceğinden çekinerek bundan vazgeçti. Ama bizzat gitmese de, Haçlılara sanki kendisi oradaymış gibi destek vermenin doğru olacağını düşündü. Bunun üzerine *meGas primikerios* Tatikios ile kumandan Tzitas'ı 2000 kişilik bir okçu birliğiyle Haçlıların yanına yolladı⁴¹. Tatikios imparatorun emrine uyarak önce İznik'den uzakça bir yerde bulunan Aziz Georgios kalesine geldi ve buradan yanında bulunan herkes yaya olarak yürüyüp İznik surlarındaki Gonatas burcunun karşısına yerleşerek Haçlılarla birlikte kuşatmaya katıldı⁴². Haçlı tarihçisi Albertus Aquensis'e göre, Haçlılar ile Türkler arasındaki müzakerelerde Tatikios arabuluculuk yapmıştı⁴³. Anna Komnene ise Tatikios'un, Türklerin şehri imparatora teslim etmeleri için ikna edilmesi hususunda, İznik Gölü'ndeki Bizans filosunun başında bulunan Manuel Butumites ile işbirliği yaptığını ve Haçlılar ile birlikte Türklere saldırdığını yazmaktadır⁴⁴.

İznik'in 19 Haziran 1097'de imparatora teslim edilmesinden ve şehrin idaresinin Manuel Butumites'e verilmesinden sonra, Haçlı reislerini yanına Pelekanon'a çağıran ve Antakya'ya doğru yola çıkmadan önce onlarla tekrar konuşan imparator Aleksios, bunlara Anadolu'dan geçişleri sırasında kendilerine yol göstermek suretiyle yardımcı olacak bir

⁴¹ Anna Komnene, Kitap XI, II, 4, trc. B.Leib, *age*, III, s.12; krş. S.Runciman, *age*, I, s.138 n.7; I.Demirkent, *age*, s.27.

⁴² Gonatas burcu surların güney tarafında yer almaktaydı ve Toulouse kontu Raymond de St.-Gilles bu burcun bulunduğu sur kesiminin karşısında mevzilenmişti. Gonatas (=Diz çöken) burcunun özelliği Anna Komnene şöyle anlatır: İmparator II.Basileios'a isyan eden kumandan Bardas Skleros'un İznik'i ele geçirmek için yaptığı saldırılar sırasında burcun temelinde açılan bir gedik yüzünden burcun eğilmiş fakat yıkılmamış olduğunu, sanki diz çökmüş gibi bir görünüş aldığını yazmış, Haçlı kuşatması sırasında ise açılan lağım ve yakılan ateş ile burcun biraz daha çarpıldığını ve tam adına uygun bir hale geldiğini belirtmektedir. Buna mukabil burca verilen zararın daha o gece Türk garnizonu tarafından onarıldığını Haçlı kaynakları kaydetmişlerdir: Raimundus Aguilers, *RHC occ*, III, s.239, trc. H.Hill - L.Hill, *age*, s.25 vd.; Albertus Aquensis, *RHC occ*, IV, II, 31, s.322 vd., trc. H.HefeLe, *age*, I, s.73.

⁴³ Albertus Aquensis, *RHC occ*, IV, II, 22, s.315, trc. H.HefeLe, *age*, I, s.62 vd.

⁴⁴ Anna Komnene, Kitap XI, II, 4-5, trc. B.Leib, *age*, III, s.12.

Roma birliği vereceğini bildirdi. Anna Komnene'nin ifadesinden anlaşıldığına göre, Haçlı reisleriyle birlikte Tatikios da Pelekanon'a gelmişti. Haçlı reislerinin Pelekanon'dan ayrılmasından sonra imparator Haçlılara refakat edecek Bizans birliğinin başına *megas primikerios* Tatikios'u geçirdi. Tatikios'un iki görevi vardı; biri, Anadolu'daki yürüyüş sırasında Haçlıların güvenliğini sağlamak hususunda yardımcı olmağı; ikincisi ise, Haçlılar tarafından Türklerden alınacak kale ve şehirlere imparatorun temsilcisi sıfatıyla sahip olmađı⁴⁵. Yine Anna'ya göre, Tatikios bir yardımcı birlikle Haçlılara katılarak, Iznik'den doğuya doğru ilerleyen Haçlı ordusu ile Lefke (Osmaneli)'ye geldi⁴⁶. Ne var ki bundan sonra Anna Komnene, Haçlı ordusunun Antakya önüne gelişine kadar Anadolu'da geçen olaylar içinde Tatikios'dan bir daha bahsetmez. Ancak onun bu suskunluğunu Haçlı ordusunun Anadolu'daki yürüyüşünü anlatan Haçlı yazarlarının verdiği bilgilerle gidermek mümkün olmaktadır. Çünkü onların kayıtlarından Tatikios'un yürüyüş sırasında zaman zaman Haçlı reislerine müdahale ettiğini ve Haçlılara Türklerin oluşturduğu büyük tehlikeyi belirtmek için uğraştığını anlıyoruz⁴⁷.

Tatikios, her ne kadar kaynaklarda adı kaydedilmemiş olsa da, Anadolu'daki olayların tümü içinde yer almıştı. Dorylaion (Eskişehir yakınında)'da Türklere karşı kazanılan savaştan (1 Temmuz 1097)⁴⁸ sonra takip edilmesi gereken yol güzergâhını belirleyen de şüphesiz Tatikios olmuş, bölge hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan Haçlı reisleri onun kararına uymuştu. Türk taarruzlarına karşı Haçlıların mümkün olduğunca güvenlik içinde ilerlemelerini sağlamasına rağmen, Tatikios yol boyunca çıkan her zor durumda Haçlılarca suçlanmıştı. *Gesta Francorum*'un kaydından anlaşıldığına göre⁴⁹, Antakya kuşatması sırasında

⁴⁵ Anna Komnene, Kitap XI, iii, 3, trc. B.Leib, *age*, III, s.17; krş. S.Runciman, trc. F.İşiltan, *age*, I, s.141, 144; I.Demirkent, *age*, s.29; ayn. mlf., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098'den 1118'e kadar)*, İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1974. s.56.

⁴⁶ Anna Komnene, Kitap XI, iii, 4, trc. B.Leib, *age*, III, s.18.

⁴⁷ *Gesta Francorum*, RHC occ, III, s.135, trc. R.Hill, *age*, s.34; Raimundus Aquilers, RHC occ, III, 6, s.245, trc. J.H. ve L.L.Hill, *age*, s.36 vd.; Tudebodus, RHC occ, III, s.135, 189.

⁴⁸ Bu savaş hakkında geniş bilgi için bk. I.Demirkent, *age*, s.28-31.

⁴⁹ Krş. yukarıda n.47.

Tatikios'dan artık "Haçlıların düşmanı" sıfatıyla bahsedilmektedir. Öte yandan Haçlıların nankör ve küstahça davranışları da Tatikios'u fazlasıyla kızdırmaktaydı. Bununla beraber askerî olmaktan ziyade siyasî anlam taşıyan görevini Antakya kuşatmasında 1098 yılının ilk aylarına kadar yürüttü.

Haçlı yazarı Raimundus Aguilers Haçlıların Türklerin elinde bulunan Antakya'yı kuşatmaya başladıkları zaman, Tatikios'un uygulanması gereken strateji hakkında öğütler verdiğini ve kuşatma sırasında açlık çeken Haçlılara karargâhlarından çıkıp yiyecek bulmak için çevredeki bölgeye yayılmalarını söylediğini yazmıştır⁵⁰. Yine Raimundus Aguilers'in bildirdiğine göre, 1098 yılı başında Tatikios şehrin daha sıkı ve tam bir kuşatma altına alınmasını teklif etmiş, fakat bu kabul olunmamış ve bundan kısa zaman sonra da Tatikios Antakya önünden ayrılmıştı⁵¹. Onun Antakya'dan ayrılışı hakkında hem Haçlı kaynakları hem de Anna Komnene tarafından verilen – ama birbirinden farklı olan – bilgilere sahibiz.

Haçlı kaynakları Tatikios'un çekilen açlık yüzünden ve Türk saldırısından korkarak kaçtığı fikrinde birleşirler⁵². Anna'nın anlatımı ise

⁵⁰ Raimundus Aquilers, *age*, aynı yer.

⁵¹ Ayn. mlf., aynı yer.

⁵² Haçlı kaynaklarından Albertus Aquensis (*RHC occ*, IV, 1v, 40, s.417, trc. H.Hefe, *age*, I, s.211)'e göre Tatikios Antakyadan ayrılışı sırasında Haçlılara büyük takviyelerle geri döneceği sözünü vermişti: "Tatinum quoque truncatae naris, qui similiter timore attonitus, in falsa fide a sociis recesserat ad ipsum Imperatorem, propter promissum auxilium legationem laturus, quam minime fideliter peregit, non ultra Antiochiam reversus" *Gesta Francorum* (aynı yer)'un yazarı ise "interea inimicus Tetigus audiens quod exercitus Turcorum venissent super nos, ait se timuisse, arbitransque nos omnes perisse atque in manibus inimicorum incidisse, fingens omnia falsa dixit: 'Seniores et uiri prudentissimi, uidete quia nos sumus hic in maxima necessitate, et ex nulla parte nobis adiutorium succedit. Ecce modo sinite me in Romaniae patriam reuerti, et ego absque ulla dubitatione faciam huc multas naues uenire per mare, onustas frumento, uino, hordeo, carne, farina et caseis, omnibusque bonis quae sunt nobis necessaria. Faciam et equos conduci ad uendendum, et mercatum per terram in fidelitate imperatoris huc aduenire faciam. Ecce haec omnia uobis fideliter iurabo, et attendam. Adhuc quoque et domestici mei et papilio meus sunt in campo,

farklıdır. Biz, Tatikios'un İstanbul'a gelerek yaptığı açıklama ile imparatorun kendisinin bu şekildeki davranışını tasvip ettiğini ve Haçlılar hakkında Anna Komnene'nin kaynağı durumunda olan Tatikios'un ifadesinin daha doğru olabileceğini kabule taraftarız⁵³. Anna bu konuyu şöyle anlatır: Bohemund imparatora verdiği yemine uyarak Antakya'yı Bizans'a teslim etmek istemediğinden, şehri kurtarmak üzere bir Türk ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alınca Tatikios ile gizlice görüşerek, ona bütün Haçlı reislerinin Türkleri Haçlılara karşı imparatorun kışkırttığına inandıklarını ve bunun intikamını almak için kendisini öldürmeye karar verdiklerini, bu sebeple mümkün olduğunca çabuk Antakya'dan uzaklaşmasını söylemiştir. Bunun üzerine Tatikios, ya Bohemund'un ikazını ciddiye alarak, ya da çekilen korkunç açlık nedeni ve kuşatmanın başarıya ulaşmasını imkânsız görerek Antakya'dan ayrılıp⁵⁴ St. Symeon (Süveydiye, bugün Samandağ) limanından bir Bizans gemisine binerek Kıbrıs'a gitmiştir.

Bundan sonra Tatikios ile ilgili bilgi 1099 yılına aittir. İmparator Aleksios büyük bir Pisa filusunun Suriye'ye gitmek ve Haçlılara katıl-

unde et firmiter credite, quia quantocius redibo." [Bütün bunlar olup biterken bizim düşmanımız Tetigus, Türk ordusunun üzerimize geldiğini haber alınca korkuya kapıldı ve hepimizin düşman eline düşüp mahvolacağımızı sandı. Bunun üzerine her türlü yalana baş vurup şunları söyledi: Efendiler ve çok cesur şövalyeler! Bizim burada büyük bir tehlike içinde olduğumuzu ve hiçbir yönden bize yardımcı bir kuvvetin ulaşamayacağını görüyorsunuz. Dolayısıyla bırakın ben Roma ülkesine geri döneyim ve gecikmeden size mısır, şarap, arpa, et, un, peynir ve ihtiyacınız olan her çeşit yiyeceği deniz yoluyla göndereyim. Aynı zamanda buraya satmak üzere at da getireyim ve imparatorun güvencesi altında malların kara yoluyla gelmesini sağlayayım. Bakın size yemin ediyorum, bu işle bizzat kendim uğraşacağım. En kısa zamanda geri döneceğime delil olmak üzere geçecek bu süre zarfında maiyetimi de karargâhta bırakacağım] diye yazmaktadır.

⁵³ Anna Komnene, Kitap XI, iv, 3, trc. B.Leib, *age*, III, s.20. G.Buckler (s.463, 469 vd.), prenses Anna Komnene'nin bu olayı bizzat Tatikios'un ağzından duyduğuna, bunun yanı sıra devlet arşivlerinden de yararlanıp olay hakkında bilgi topladığına inanmaktadır.

⁵⁴ Tatikios'un Antakya kuşatması sırasında Haçlı karargâhından ayrılması ile ilgili olarak bk. J.France, "The Departure of Tatikios from the Crusader Army", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, XLIV (1971), No.110, s.137-147.

mak üzere denize açıldığını ve bu filonun Adriyatik'deki Korfu, Leukas, Kephalaria, Zakynthos adalarını yağmaladığını haber alınca hemen bunlara karşı bir filo hazırlığına girişti⁵⁵. Pizalıların denizcilikte çok hünerli olduklarını bildiğinden onlara karşı güçlü bir filo hazırladı ve Antakya'dan yeni dönmüş olan Tatikios'u, kendisine *képhalè péripheanestatè* (en şanlı amiral) unvanını vererek bu filonun başına getirdi ve deniz savaşlarında tecrübeli Landulf da *megas dux* rütbesine yükselttiler bütün gemilerin sorumluluğu ile görevlendirildi⁵⁶. Filo 1099 yılı Nisan ayının ikinci yarısında İstanbul'dan denize açıldı ve Samos Adası'na geldi. Ne var ki Pisalıların ada açıklarından geçerken onları yakalayamadılar ve Kos Adası'na kadar kovalamak zorunda kaldılar. Ama burada da onlara ulaşamadılar. Nihayet Patara ile Rodos Adası arasındaki sularda Pisa filosunu yakaladılar. Bizanslılar derhal hücumu geçerek Pisa filosunun içine girdiler ve kısa sürede Pisalıların en büyük üç gemisini savurdular Sıvı Ateş ile yaktılar, içinde Bohemund'un akrabalarından birisinin bulunduğu bir Pisa gemisini ele geçirdiler. Ancak birdenbire patlayan fırtına denizi altüst ederek savaşı imkânsız kıldı ve Pisa filosuna da kaçmak fırsatını verdi. Pisalıların bundan sonra Kıbrıs Adası'na yöneldilerse de, Eumathios Philokales tarafından yağma girişimleri önlenerek adadan dışarı atıldılar. Bizans filosunun yaklaşması üzerine de Kıbrıs sularından ayrılarak, bu sırada Bizans'a ait liman şehri Laodikeia (Lâzikiye)'yi kuşatmış olan Antakya prinkepsi Bohemund'un yanına gittiler⁵⁷. Tatikios imparatorun temsilcisi sıfatıyla Kıbrıs'dan Manuel Butumites'i Bohemund'a gönderdi. Niyeti herhalde Bohemund

⁵⁵ Tatikios ile ilgili 1099 yılı için verilen bilgiler hakkında bk. Anna Komnene, Kitap XI, x, 1, trc. B.Leib, *age*, III, s.41 vd.; krş. F.Chalandon, *age*, s.215; G.Buckler, *age*, s.500.

⁵⁶ Anna Komnene, Kitap XI, x, 2, trc. B.Leib, *age*, III, s.42; F.Chalandon, *age*, aynı yer; G.Buckler, *age*, aynı yer.

⁵⁷ Anna Komnene, Kitap XI, x, 3-6, trc. B.Leib, *age*, III, s.42 vdd.; Albertus Aquensis, *RHC occ*, IV, vi, 55, s.500 vd, trc. H.Hefe, *age*, I, s.330 vdd. Laodikeia'nın Bohemund tarafından kuşatılıp sıkıştırılması hakkında ayrıca bk. R.B.Yewdale, *Bohemond I, Prince of Antioch*, Amsterdam 1970; S.Runciman, trc. F.İşiltan, *age*, I, s.232.

ile bir anlaşma sağlayıp Haçlıları Laodikeia önünden uzaklaştırmaktı. Ayrıca Butumites vasıtasıyla kuşatma altında açlıktan kırılan şehir yiyecek sağlamayı da plânlamış olmalıdır. Fakat Bohemund anlaşma yapmaya yanaşmadı. Butumites başarı elde edemeden Kıbrıs'a döndü. Bundan sonra Tatikios, Bohemund'un açıkça sergilediği düşmanca tutumunu imparatora bildirmek üzere bütün filoyla başkente doğru yelken açtı. Fakat Anamur yakınlarındaki Syke açıklarında korkunç bir fırtınaya yakalanan filo büyük kayıplara uğradı, gemilerin çoğu karaya sürüklenip paramparça oldu; sadece Tatikios'un kendi idaresinde bulunan gemiler hasar görmeden yola devam edebildiler ve İstanbul'a vardılar⁵⁸.

1099 sonbahar/kış aylarında son bulduğu anlaşılan bu deniz seferiyle, kaynakların Tatikios hakkında verdikleri bilgiler son bulmaktadır.

Anna Komnene dürüstlüğünü, cesaretini, savaşçılığını övdüğü Tatikios için, babasının bu çocukluk arkadaşına duyduğu sevgi ve güveni de eserinde açıkça belirtmiştir. Ama Tatikios'un ne ölümü ne de özel hayatı ile ilgili herhangi bir bilgi aktarmıştır. Diğer eserlerde de bu konularda bir kayıt yoktur. Bu sebeple Tatikios'un evlenip evlenmediği veya çocukları olup olmadığı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bununla beraber babasının Tatikios, annesinin Komnene olduğunu söyleyen Mikhail adında biri, belki de gerçekten onun oğludur. Ayrıca 1104 sözleşmesinde, *kuropalates* ve *anaagrapheos* olan Konstantinos adındaki birinden "*megas primikerios*'un yeğeni" diye bahsolunmuştur. Bunun dışında 12.yüzyıl sonunda imparator II.Isaakios Angelos'a karşı düzenlenen entrikalar içinde Konstantinos Tatikios adını taşıyan şahıs, belki de Tatikios'un torunlarından birisiydi⁵⁹. Kinnamos'un eserinde de Tatikios adında bir kumandanın varlığından haberdar olmaktadır⁶⁰. Kin-

⁵⁸ Anna Komnene, Kitap XI, x, 7-9, trc. B.Leib, *age*, III, s.45 vd.

⁵⁹ Bk. Niketas Khoniates, *Historia*, CSHB, Bonn 1835, s.554; krş. C.M.Brand, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge 1968, s.84 vd.

⁶⁰ Bk. I.Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*, TTK Yay., Ankara 2001, s.194 vd.

namos, imparator Manuel'in Macarlara karşı 1167 yılında yaptığı sefer ve savaş sırasında ordusunda "Aspietes" lâkaplı Tatikios adında bir kumandanın bulunduğundan bahseder. Bu şahsın da *meġas primikerios* Tatikios'un soyundan gelmiş olması pekalâ mümkündür.